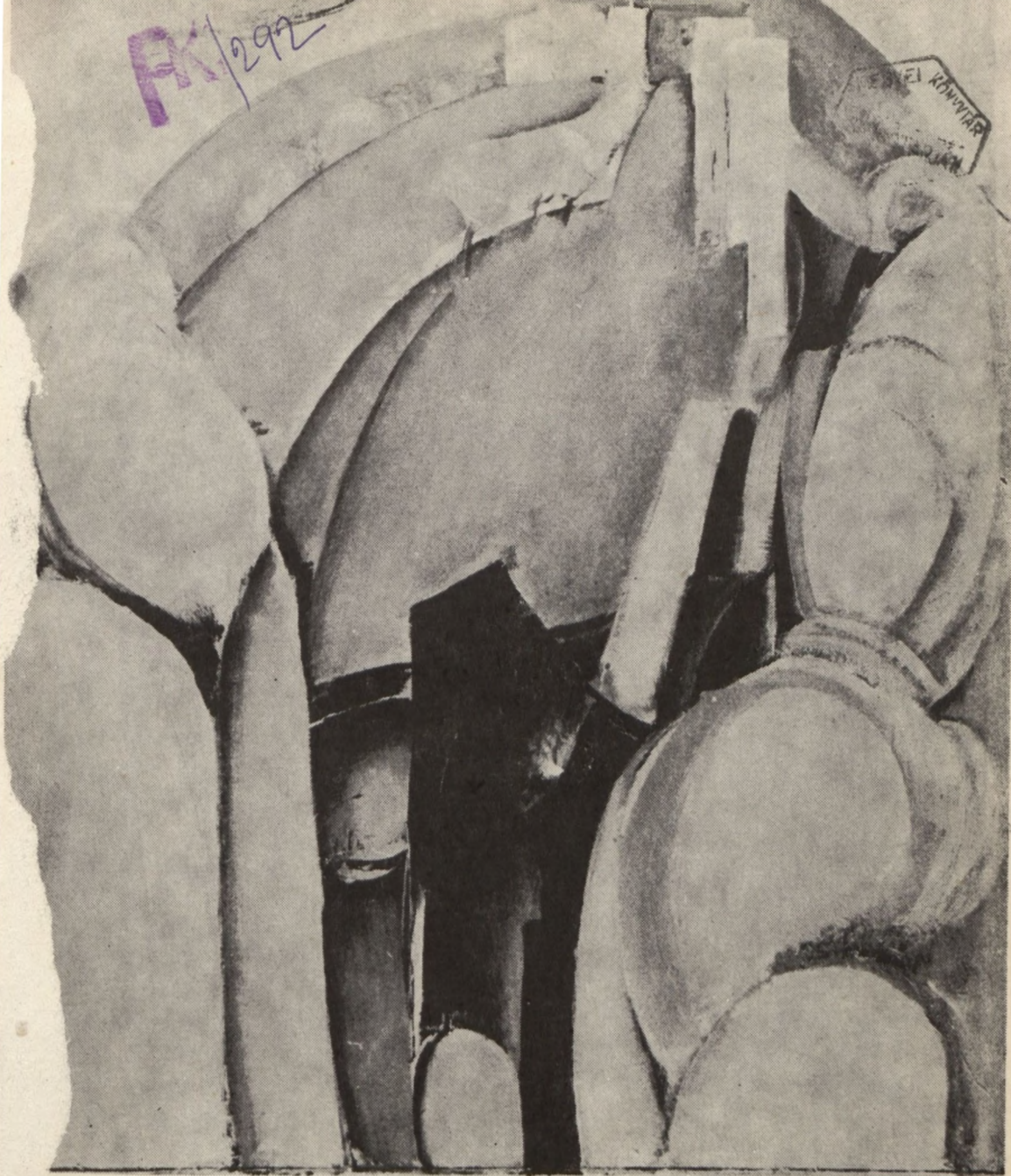

AK/292

ERŐI KÖNYVTÁR

20-60

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT

**palóc-
föld** 1972
| 1

IRODALMI, MŰVÉSZETI, MŰVELŐDÉSI FOLYÓIRAT
VI. ÉVFOLYAM **1972.** **1. SZÁM**

TARTALOM

Mikszáth Kálmán: Anonymus levele	3
Paku Imre: Mikszáth Kálmán palócai és atyafiai	8
Krizsán László: Adatok a Mikszáth-birtok történetéhez	12
Lengyel Miklós: Dickens hatása Mikszáth elbeszélő művészetére	24
Lakos György: Milyenek látta Mikszáthot a felesége?	35
Thurzó Gábor: Mikszáth – filmen	49
Niklai Ádám: Barlangrajz	51
Tamás István: Sokszor, Fecskefüzért	53
Nagy István: Alkony, Anyám	55
Kö-Szabó Imre: Bányászrevans	56
Iszalai Zoltán: Mikroakrobatika	64
Bartha László: Élet, sors	67
Kiss Sándor: Előszó a naphoz	74

TANULMANY

Pais István: Vallás és erkölcs	79
--------------------------------	----

Salgótarján története (Bandúr Károly)	99
Dézsma és robot (Szabó Ferenc)	101
Moldova György: Tisztelet Komlónak! (Horpácsi Sándor)	102
A lira, a színház, a film – ma (Csongrády Béla)	104
II. Tavaszi Tárlat – Salgótarján (Varga Imre)	106

KÉPZŐMŰVÉSZET: Válogatás a II. Salgótarjáni
Tavaszi Tárlat anyagából (címlapon,
műmellékleten)

**palóc-
föld** 1972
1

Irodalmi, művészeti, művelődési folyóirat.
A Nógrád megyei Tanács VB. Művelődésügyi
Osztályának lapja.

Megjelenik negyedévenként.

A szerkesztőbizottság elnöke: Boros Sándor

Felelős szerkesztő: Kojnok Nándor

A szerkesztőbizottság tagjai: Havas Péter,
Lakos György, Palócz Imre, Versényi György

A szerkesztőség tagjai: Balázs László,
Csongrády Béla, Csukly László, Czinke Ferenc,
Kerekes László, Schneider Miklós

Kiadja a Nógrád megyei Lapkiadó Vállalat.

Felelős kiadó: Vida Edit.

Terjeszti a Magyar Posta.

Előfizethető a postahivatalokban.

Egyes szám ára: 5,- Ft.

INDEX: 25708.

72 106 NyV Balassagyarmat 1700 pl.

Felelős vezető: Bednár Károly

AZ ALMANACH TEKINTETES SZERKESZTŐJÉHEZ!

Kedves atyámfia, öcsém Uram!

Hosszú évtizedek óta figyelem irodalmi működésedet, mindég a sarkadban voltam, s ha valami igazítani valót találtam a dolgaidban, mindég figyelmeztettelek.

Mikor mások gáncsoltak, dicsértelek, hogy a közönyben meg ne fagyj, mikor mások dicsértek, korhortalak, hogy a tömjénben meg ne fülj.

Emlékszel-e arra az időre, mikor színibírálatokat írtál Szegeden, s egy hónap elsején a becsületes öreg Bodrogi, a szegediek kedvenc színésze, az előadás után valahogy betévedt az Oroszlány kávéházba, s látván ott egy csomó nagyurat (a Tisza Lajos környezetéből) ferblizni, a különben szerény férfiú, valami démoni láztól megkapatva, blattot kért, leült közéjük, s egy pillanat alatt elvesztette egész havi gázsiját. Te akkor elmosolyodtál, s nem voltál rest éjjel bemenni a szerkesztőségbe, s bekorrigálni a színi referádába: „Bodrogi ellenben pechhel játszott.”

Persze az egész város nevetett másnap, de én haragosan zsémbeltem magamban, és egy aláíratlan levelezőlapot küldtem neki: „Bodrogi csak a pénzt veszti, de ön a tehetségét tékozolja az ilyen sekélyes mókázásokra.”

Te még fiatal voltál akkor. Ficánkoltál az irodalom gypén, mint egy csikó. Bizony, bizony, féltettelek, hogy valami karóba találsz ugrani. De mintha hatott volna rád a szemrehányásom, abban hagytad a színkritikát, és egy elbeszélést olvastunk tőled Az öreg Gaillard apó címen. Egy francia parasztot írsz le és szerepeltetsz az utolsó francia-burkos háborúban.

Elofvastam, és szerettelek volna kupán ütni, de csak egy epistolában förmedtem rád:

„Hát megveszekedett az úr? Az úr akarja leírni a francia parasztot? Írja le a magyart, ha tudja, mert az is nagy virtus. Hiszen a francia parasztot maguk a francia írók sem tudják jól eltalálni. Daudet csak pedzi egy kicsit, Maupassant tudja, a többi közel sem jár hozzá. És hát az úr akarja leírni a francia parasztot? No köszönöm stb.”

Alkalmasint megrestellted az idegen országban való portyázást (az öregapád se járt teneked olyan messze), mert egymás után publikáltad ekkor a saját parasztjainkat, a tót atyafiakat, a palócokat. Hiszen szép, szép, hanem láttad-e te valamikor azokat a tréfás pingálásokat, melyekkel a gyermekek ültetik fel egymást? Húznak egy függélyes vonalat, amiből megint kiágazik egy kurtább vízszintes vonal, aztán megkérdézik: mi ez?

– Hát semmi.

– Dehogy. Ez egy katona – mondják.

– Hogy-hogy?

– Úgy, hogy a katona már a fal mögött van, csak a szuronya hegye látszik.

Az egyik vonal ti. a fal, a másik vonal a szurony hegye. Vagyis ez az úgynevezett „rajz”, amiben te excelláltál. Egy vonal így, egy vonal amúgy, de a lényeg, az már vagy eltűnt a fal mögött, vagy még elő nem jött.

Óhó, amice, engem nem teszel bolonddá, nekem az élő alak kell, nem a tartozékai. Elő nekem a katonával! Rajzold nekem az élő, lüktető társadalmat, amit körülötted látsz, ez a feladat. A tükröt akarom, amelyben magamat is látom, te pedig elém hozol egy tükör rámájáról letört arabeszket. Edd meg!

Hiszen tudom, olvastam, mivel indoklójátok e kolibri teremtmények létrejöttét. Hogy azt mondjátok, a modern ember siet, nem ér rá hosszabb olvasmányokba merülni, olyan adag kell neki, aminő meg nem terheli, ami átfut, ameddig egy cigarettát elfüstöl.

Ej, milyen logika, milyen logika! Hát szabad a teremtésnek a cigarettahoz alkalmazkodnia? Azt mondanám, hogy oktalanság, de nem mondom, mert az okatlan állatok nem teszik. Vajon kisebb bornyúkat szülnék-e a tehének azzal az indoklással, hogy a rosszgyomrú modern ember úgysem tud egy egész bornyút egyszerre megenni? Persze, csak egy adagot kellene szülniök. Az volna a sikk: például fél kilogramm vesepecsenyét.

Ezek az érveléseim hatottak rád. Új térre csaptál át, és a „Tisztelt Házat” karikiroztad évekig. No hát ez már a társadalom, most már jó nyomor voltál, de tudja isten, mégse tudtam veled egészen elégedett lenni, mert glorifikáltad a léhaságot. Rontottad azokat a becsületes simplex embereket, mert úgy írtál róluk, mintha megannyian államférfiak volnának, és rontottad a közönség szemében azt a néhány államférfit, aki köztük van, mert játszottál, ingerkedtél, pajkoskodtál velök, hogy a közönség hol a liliput emberké, hol pedig az óriások országában hitte magát – és végül úgy tűnt fel neki az egész parlament a te írásaidból, mint egy bohó kedves kis játék, amely tarka-barka figuráival jár, kelepel, berreg, míg egyszer aztán magától is elromlik.

Hát ezt nem jól tetted, lelkem, mert ha neked kertész-kést adott az isten kezébe, azt azért adta, hogy a nagy fákat nyesegezd vele a mezőn, nem pedig azért, hogy lekuporogva a földön kúszó indákhoz, fantasztikus cirádákat szurkálj ki a hegyivel a tökökre.

No, de ezeket annak idején írtam meg neked részletesen, persze akkor is anonym, mint mindig. Képzelttem, sokat törted a fejedet, ki lehetek, hogy mindent tudok felőled, és egészen beléd látok. Hát ne is kutasd, sohase fogod megtudni. Gondold, hogy ez vagyok, vagy az vagyok; egy érdeklődő idegen, egy ellenség vagy egy jóbarát, egy keserű és rusztikus észjárású kritikus, esetleg egy zsémbes vén laikus. Vagy gondold azt, hogy a saját lelkiismereted vagyok. Szóval, gondold felőlem, amit akarsz, tégy be engem egy olyan testbe, aminő neked tetszik, de hogy engem valamikor lerázhass, arra ne is gondolj.

Ezúttal azonban grácia a fejednek, mert úgyis a hosszú lélegzetű munkák jegyében vagy, most hát nem kötök beléd, ahelyett egy sokkal veszedelmesebb dologra hívom fel a figyelmedet.

Az Almanachodról van szó. Mindég érdekelt ez a kis könyvecske.

Új írók, új irodalmi hangok keletkeznek. Igaz, hogy örökké azok az átkozott „rajzok” kísértettek a könyvben. Mindegy, beletörődtem; utóvégre

is egy bögre tengeri vízben benne vannak a tenger minden ingredienciái, benne vannak az ázalagok is, de hogy a cápák nincsenek benne – azért mégsem lehet a bögrét szidni.

Megelégedtem azzal, hogy elfoglalt ember létemre ebből a könyvből bizonyos fokig au-fait lehetek az elbeszélő irodalomban. Egyszer évenként egy-két órába kerül az évi termés minőségét kiérezni az Almanachbeli mustrákból, megítélhetem ismerős íróim fejlődését vagy hanyatlását, frissességét vagy lankadtságát, megösmerkedhetem nagyjában az új írókkal és irányzatokkal, az új levegővel és elbeszélési tónussal – s esetleg innen asszentálhatok magamnak új kedvencet, akinek a műveire aztán teljes erővel rávessem magamat . . . Szóval jó az, ha a lusta öreg darázs kiszaglássza innen könnyűszerrel, hogy melyik fa virágján van a legtöbb méz.

Mert bármilyen nagy is a világliteratúra, és bár több nyelven olvasok, mégiscsak a mienk nekem az igazi, az édes. Mit bánom én Tolsztojt, Kiplinget! Ezeket csak élvezem. De a mienknek diadalittasan tombol a lelkem.

S valóban sokra vittük éppen az elbeszélő ágban – a többi, sajnos, meglehetősen stagnál most. Sokszor dicsekedtem az Almanachhal főnek-főnek:

– Nézzétek, milyen haladás! Mekkora út a Remelly-aktól, Szegffyeaktól idáig! Még a leggyengébb író is egy kolosszus hozzájuk képest!

Mert nem az mutatja egy nemzet műveltségét, hogy egy-két titán támad közülök véletlenül; a kultúra mértéke a középszerűek ereje.

Elgondolkoztat, mi lett ebből a mi nyelvünkéből, melyről azt mondták még száz év előtt, hogy csak a csikósokkal való beszélgetésre alkalmas. S mennyire magyar ez az irodalom! A magyar föld íze, a magyar ég színpompája, annak a tőnek a zamata, amelyet még Mikes Kelemen és Cserey uraimék ültettek.

Hja, hja! Az embernek mindég a legkedvesebb tyúkját viszi el a róka. Aggódva, látom most egy-két év óta, hogy éppen a magyar lélek készül veszendőbe menni az irodalomból. Az Almanachban, e kis területen összeszorulva látszik meg legjobban a veszedelmes processzus, mely az elbeszélő irodalom egészségesen megindult fejlődését rossz irányba találja lökni.

Ugyanis két nagy baj jelentkezik az Almanachban, ennél fogva egyebütt it; két ellenséges tábor kavarg és tör egymás ellen kétfelől. Ah, milyen háború ez, barátom! Az egyik félnek sem szabad benne győzni.

Az egyik baj az idegen levegő, amit a kozmopolisták hoznak be. Hiszen nem rossz emberek, nem lehet rájuk haragudni. Odatapadnak a világhírű mesterek műveihez, mint a piócák az idegen testekhez, és annyira teleszopják magukat, hogy amikor azután ők akarnak produkálni, az a fölszitt idegen vér csöpög ki belőlük, mert több bennük az idegen vér, mint a maguké. Magyar történelmeket írnak ugyan, de alakjaikban orosz vagy francia vér kering. Bocsásd meg, oh Apollo, hogy vért mondtam. Veszett ördög az, nem vér. É szerencsétlen marquis-k és vicomte-ok csak árnyékai bizonyos ismerőseiknek, akikkel először még abban az időben találkoztunk, mikor szellemesek és egészségesek voltak, most már paralysis progressívába estek, és csodálatos módon magyar álnév alatt itt a magyar falvakban csatangolnak, udvarolván magyar vezetéknévű Nanetteknek és Szényácskáknak.

Csak az idegen levegőért esem kétségbe, de fölajdulhatnám a szecesziós témák miatt is. Oh jaj, hiszen ezek az alakok mind a St. Sulpice kórházból kerülnek ki. Egy-egy excentrikus betegség, valami öröklött perverzitás és svengalizmus különféle változatai. Még jó, aki csak Bourget-ista és lélektani boncolást végez – persze konyhakéssel, de hajh, aki Dosztojevszkijig ágaskodik, s a bűnt akarja rokonszenvéssé tenni. Mintha egyéb se volna Raszkolnyikovban, csak éppen ez. Oh, kis oktondik! Nem a bűnt tette Dosztojevszkijt széppé, hanem hatalmas szívével és lángeszével az olvasók lelkét tette jóvá, és ragadta oly magasra, ahonnan a bűn nem oly rút, csak nagyon szánalomra méltó.

E kozmopolisták idegen levegője csak az egyik baj – a másik a túlnépies irány, mely átszap a póriasba. Nem szükség annak a kimutatása, hogy a magyar nyelvet hogy bírják elcsavarni az együgyű parasztok. Éppen olyan hiba ez, mint a hírlapokban az a szomorú látvány, hogyan csavarják el viszont a nyelvet azok, akik németül gondolkoznak. A néptől tanulja a nyelvet az író kétségkívül, mint ahogy a szamócat az erdőn szedi az ember. De megtisztítva, megmosva, a rothadtat, sajnát, éretlent kidobálva kell azt feltálni. Az aroma rajta legyen, de a rög, penész és a békanyál nem.

Némely íróink valóságosan összegyűjtik a nép száján forgó, szemenedett, karakán kiszólásokat és furcsaságokat, úgy, hogy ez a nyelv, ez az észjárás és előadási forma szinte bőg a ködmönszagtól. Mintha erővel le akarnák húzni az előadási hangot, a nyelv hajlékonyságát, finomságát arról a magaslatról, ahová azt Vörösmarty, Arany, Petőfi, Jókai, Gyulai és velök két nemzedék emelte. Minden kell nekik, ami a paraszt elmékben megfogant, ha szép, ha nem szép, de legjobban az olyan, amit még ők se hallottak, amit egy-egy mókás paraszt kigondolt, és semmi se kell, ami már meg-nemesedett és törvénné vált akár a grammatikában, akár az irodalomban. Boldogok, ha valami olyat találnak, ami különös és szokatlan, ha parikatiknak nevezhetik a kappant, mert a göcseji paraszt így mondja, vagy kelepász madárnak a mókust, mert a félkegyelmű Bölöndér Jóska, látván a mókust kalimpálni a fán ekképpen körösztolte el.

No hát, barátom, ez nem jól van így. Ez ellen kellene, hogy segítetek. Mert e két ellentétes tábor kezd egymással farkasszemet nézni az irodalomban . . . és a te Almanachodban is folyik a csendes háború a két irányzat közt.

Erről írd az idén előszót, amice, de keményen kell a tollat megnyomni, mert nekem nagy aggodalmaim vannak, hogyha a túlnépies irány talál terjeszkedni, akkor a magasabb ízlés pusztul el, ha pedig az idegen levegő így ömlik be ezentúl is, akkor a nemzeti lélek marad halva.

Sapientia pauca. Dixi et salvavi animam meam.

ANONYMUS

Kedves öreg Anonymus!

Nem haragszom rád csípősségedért. Csak korholj engem, amikor jónak látod, meglehet, hasznát látom. Hanem ebben az egy esetben erről a két felhozott bajról fölösleges, vagy legalább túlzottak az aggodalmaid.

Hiszen némileg igaz, amit írsz, csakugyan vannak íróink, és az Almanachban is vannak, akik idegen levegőt mozgatnak munkáikban, s viszont vannak olyanok, akik érezve a magyartalan áramot, mintegy ösztönszerűleg a magyar néphez menekülnek, mint a megrezzent gyermekek az anyjuk ölébe. A francia marquis-t ellensúlyozzák a kifordított gubán heverésző parasztagzával, de mihánts az idegön ájer kiszelölne az nyomtatott írásokbú, ők is rögvest mögcsavarnák elméjükön a finumabb csapat, ahonnat a paraszti izös böffenetek helyött tyükörből fésülködő kaputrákos embörök koponyáján már körösztülszaladt és megmángorolt magyarság gyünne ki.

Ezért aztán nincs igazad öreg. Két bajt kiáltasz, de csak egy van. Mert a másik baj attól az egyiktől származik. Az idegen levegőtül való a túlzott népiesség.

Ami mármost az idegen levegőt illeti, éppen nem kell tőle megijedni, és nincsen szükség a vészharangra.

Mikor Ferenc császár ezelőtt vagy kilencven évvel az ischli fürdőt alapította, a hiperlojális bandák annyira divatba hozták azt, hogy ischli levegőt palackokban, hermetice elzárva árulták Ausztriában és Magyarországon a patikákban.

Ha valaki megbetegedett, az orvosok egyéb szerek mellett ezt se restellték prescribálni.

– A beteg szobájában egy palack ischli levegőt kell kibocsátani éjszakára.

Másnap panaszkodott a beteg, hogy még mindig nem érzi magát könnyebben.

– Hm – szólt a doktor. – Ismételni kell a dózist. A következő éjjel két palack levegőt eresszenek ki.

Mindegy. Azért az ischli importált levegőtől mégsem gyógyult meg senki.

Ne búsulj hát, jó Anonymus, mert nagyobb jelentősége, hidd meg, nincs annak a francia vagy orosz levegőnek sem, amit a lelküket a külföldi irodalmakon felejtett írók eresztenek ki az ő kisded irodalmi palackjaikból.

Föl se kell venni. Ha attól akkor nem gyógyult meg senki – hidd meg, ettől se hal meg senki.

MIKSZÁTH KÁLMÁN

Mikszáth Kálmán palócai és atyafiai

Az írói siker, a művészi eredmény olykor sokáig várat magára. Irodalmunk két nagy egyénisége: Mikszáth és Móricz — bízást mondhatni — azonos körülmények, egyező bizonytalanságok között küzdöttek, reménykedtek elismertetésükért, hogy az első rájuk villanó dicsfény aztán erősödjék, állandósuljék, hírük-nevük fedezeteként minél több és minél jobb művekkel lépjenek a nyilvánosság elé. Mikszáth — amint az életrajzából ismeretes — kilencven évvel ezelőtt adatta ki *A tót atyafiak*, majd négy hónap múlva *A jó palócok* címen személyes sorsát, írói pályáját, művészi jellemét meghatározó két kötetét. Az országos siker, föltétlen elismerés nem egészen tíz évig késett, valósággal váratott magára. Hasonlatosan alakult, húzódozott Móricz Zsigmond belépése is az irodalmi köztudatba: a *Hét krajcár* meg a *Sárány* megjelenését — 1908 táján — nála is majdnem tíz esztendő emésztő kudarca, kilátástalan küzdelme, szakadatlan kísérletezése, eszmélkedő útkeresése előzte meg, hogy azután egyre fölfelé ívelő, nagy írói pályájának nyitányai legyenek eme kötetek. A hazai elbeszélő művészet e két nagy alakja még abban is megegyezik, hogy ki-ki a maga módján vált a paraszti élet valóság-hű ábrázolójává, majd saját koruk egész társadalmának következőes bírálójává. Megegyeznek továbbá abban is, hogy föltűnésüket jelző első kötetük sikerét azonnal egy-egy jobb másodikkal tetézték.

A nagy emberek, kiváltságos személyiségek rendszerint kellő időben lépnek színre, szinte a történelem hallgatólagos parancsa szólítja őket cselekvésre, egy hiányzó űr betöltésére. Mikszáth Kálmán várta, kereste az elkötelező alkalmat, amikor oly sok balsiker, kínos kudarc, emésztő anyagi gondok nyomán megtalálta hangját, helyét, idejét színrelépésének. Csodálatosan bonyolult alkotáslélektani folyamat végső pontján, — tehát 1881–1882-ben — művészi eszközeinek, az írásmesterség műhelytitkainak birto-kában következett igazi sikerének valóságos kezdete: *A tót atyafiak* megjelenését követő általános elismertetése, hogy rövid hónapok múlva *A jó palócok* kötete föltegye a koronát.

Igen jellemző, hogy a Szegeden újságíróskodó Mikszáthnak fővárosba kerülését elsősorban nem szépirodalmi tevékenységének köszönhetette, hanem élénk szellemű újságírói munkásságának, a filléres robotmunkának. A szunynyadozó írói becsvágy azonban színezte, élénkítette a szokványos feladatokat.

Szegedi élete egyébként bővelkedett eseményekben: az 1879-es nagy árvíz, majd a város rohamos újjáépítése mellett házasságának fölbomlása, kényszerű válása megannyi tényező, hogy az élet mélyére látni kénytelenedjék. A környezet, az alföldi parasztság különös jellegzetessége, bájos egyéniségük, szokásmódjuk, alaptermészetük állandó figyelemre, táguló szemléletre, szülőföldjével való összevetésekre ösztönözték a kezdő író:

nem lehet mellőzni e tekintetben a szegedi parasztság nyelvének ősiségét, egyszerűségét, kifejező, összevonó erejét sem. Egy törekvő fiatal író számára nagyszerűbb iskola (ő utána még sokan jártak abba) máshol nehezebben nyilhatott volna mint akkor Szegeden. Írói szemléletmódját történetesen a nógrádi és a Szeged-környéki parasztság szükségképpen kínáló hasonítása mélyítette, alakította ki. Lényegében azonos sors helyzetben élt ezideig parasztságunk a Tisza mentén és az Ipoly tájékán is, az alföldi sík rónaságon és a felvidéki görbeországban, de vérmérsékletük, kedélyük, észjárásuk, szorgalmuk a külső szemlélet szerint mégis különbözött.

Mikszáth az alföldi parasztban fedezte föl a palócot, az egyező meg az eltérő vonások tudatosították benne, hogy a magyar paraszt általában milyen nagyszerű művészi nyersanyag. Az írónak kezére játszott az újságíró és viszont: sokat, sokfélét írt a Szegedi Naplóba, sőt a mondott két kötet elbeszéléseinek, életképeinek, rajzainak magvai benne rejtettek szegedi változataikban is, egyik-másik változatlan szöveggel került bele kötetébe. Megelőző hírlapi megjelenésükkel azonban a közönség minden észlelete nélkül maradtak volna, ha az író kedvező alkalmá, szerencsés keze, éber figyelme össze nem fogta volna őket s kötetbe illően nem húzta volna feszesebbre némelyik cselekményét, meg nem igazítja, meg nem fékezi a stílus bő áradását.

Sikerének különösebb titkai nincsenek. Műfaji, tartalmi, szemléleti újdonságához egy sajátosan egészséges érzélemvilág járul. Érdekes, egyéniesített alakok léptek az olvasók elé. Mindemellett tömören szerkesztett, egyetemes, rövid rajzai meglesett, megfigyelt élethelyzeteket vetítenek elének. Alakjait tehát nem annyira elképzelte, mint inkább a szó teljesebb értelme szerint, le- és megrajzolta mozgóképekben; helyzeteket, jeleneteket életteli valóságban rögzített. Elbeszélő elődeivel és novelláíró kortársával szemben ő új, eleven pezsgő szellemiséggel látta és ítélte meg a parasztság sorsát, észlelte annak öntudatát, osztályhelyzetéből származó különbségét, tehát mindazokat az értékeket, amelyek szétfoszlatták az együgyű, érintetlen élet mesés boldogságát. A békés idill fátyla mögött lappangó válságokat minősítette, a társadalmi alacsonyabbrendűséget mélyen fájlalta, az elmaradottságot keményen hangsúlyozta. Élénk valóságérzékéből fakad éles ítélete, fölényes humora, megbocsátó gyöngédsége, tisztult szeretete. A nógrádi népnek nemcsak társadalmi adottságait tárta föl, hanem a nép szellemiségét is mindenestül magáévá tette: a népnyelv zamatát szüntelen ízlelgeti olvasóival, az egykor hallott népdalok nemcsak fölbukkannak, hanem ritmikus, ütemes mondatokat, szólamokat csalogattak tolla hegyére – kötetlen szövege díszeként. Már többen kimutatták írónk nyelvének numerozitását. Ha e példákat szaporítanánk, közhellyé sülyesztenénk azokat. Mindez azt eredményezte az ő írói gyakorlatában, hogy párbeszédei, leírásai az élő szó közvetlenségével hatnak mostan emlegetett két kötetében is. Alakjait a valóság talaján mozgatja, széleskörű, változatos, egyéniesített férfiak, asszonyok, lányok népesítik be világát. A nógrádi táj parasztjaitól indult el s eljutott a társadalom egykorú és múltbeli történeti figuráihoz és amikor képzetét hívta segítségül, akkor se szépített, akkor is az élet teljessége sugárzik minden egyes művének lapjairól; maga az élet s nem kép-

zeletének csalóka játéka gyönyörködtet. Mindez korántsem jelenti azt, mint-ha szándékosan torzította volna el kedvezőtlen jellemű alakjait, őket is jellemzi életeleven észjárásuk s emeli a legtöbbet az átlagos szint fölé.

Ama kisvilág e két elsősikerű kötetben tehát egy valóságérzékű író mutat be, az alapokat tárja föl, ahonnan nyíltak későbbi, következő műveinek csodás távlatai. Rendesen nagy meglepetésként hatott legtöbb művével és ez a jellemvonása mindmáig időszerűen ható érzékenységgel munkál: a nemzeti hiúság csábjaitól, görögtüzeitől távortartotta magát, ezért bírálhatta azok torz kinövéseit. A nemzetiséget, szűkebb hazájának szlovákságát kimondottan szerette, valódi természetüknek, öröklött hajlamaiknak, becsülendő értékeiknek megfelelő tiszteletben tartotta. Kritikai szellemének eme fölényes megnyilatkozása a természetes megbékélést, igazságos kiegyenlítődést szolgálta. Egyáltalán nem rajta múltott, hogy előremutató példája annakidején nem hathatott józanító mérséklettel a túlzások ellenében. Az ő atyafiai és jó palócai csupán csak a szeretetet ismerték: egyik sem hivatott többre a másiknál; józan, tiszta látásuk bizonyította, hogy őket gyermek módjára nem lehetett szembeálfítani. A nép mindig megérti egymást: írónk összegező nagy érdeme, hogy meglátta bennük, a palócokban és szlovákokban, általuk ábrázolta a gondolkodó, mélyen érző, személyes sorsokat vállaló és átélő embereket, akik önmaguknak – életük meg szépítésére – népi műveltséget, költészetet és díszítő művészetet teremtettek.

A tót atyfiak és A jó palócok irodalomtörténeti jelentősége, korszakváltó szerepe mindezzel még nem mérhető ki, de hiánytalanul nem is magyarázható meg. Az író tájhoz kapcsolódó valóság-tisztelete, kisvilágához való csökönös ragaszkodása föltétlenül fölülkerekedik minden úgynevezett vidékiességen, amit pedig oly szívesen szerettek – jelentőségét csökkentve – homlokára ragasztani. A regioanalizmus mindössze kezdetben egyik jellemzője írónknak. Elismerendő erénye, hogy korán megszabadult tőle, már első két kötetében egyetemes emberi vonások uralkodnak, mint aminők a független élethez való jog, a tulajdon tisztelete, az emberiség kötelező, egyszersmind kölcsönös megnyilvánulása, az egyéni képességek szabad kifejlesztése. Mindezeket azonban kezdetleges, elemi szinten levőknek észlelhetjük írónk különleges tapasztalatai nyomán, mivel a táji jegyeket nagyszerűen tudja az egyetemesség fogalmkörébe vonni; egyszerűen: alakjai elsősorban emberek s csak aztán egy tájnak szülöttei, palócok avagy szlovákok: atyfiak, sorstársak.

Szülőföldi tájelemek, földrajzi fogalmak, gyermekkori emlékek, palóc népköltészet és hiedelemvilág Mikszáth Kálmán mindenkori legfőbb forrásai, e többretű egység szülte elsősorban e két kötetének legremekebb darabjait. Ma már – kilenc évtizeden át – valamennyi klasszikus műnek számít, alapos ismeretük önkéntes, beletartozik irodalmi műveltségünk eszköztárába, mint irodalmi minták az utóbbi évtizedek folyamán hatásuk, jelentőségük fokozódott.

A tót atyfiak elbeszélései (Az arany kisasszony; Az a fekete folt; Lapaj, a híres dudás; Jasztrabék pusztulása) fölülmúlhatatlanul megejtő gyöngédségről, odahajló szeretetről tanúskodnak, s ha itt-ott mégis föllép bennük bizonyos regényesség, kék köd, kezdetleges alakmozgatás, szétágazó cselekményvezetés, bőven kárpótolja a mindenkori olvasót az író meg-

ejtő humora, leírásainak meghitt bája, mindeneket megbocsátó szeretete. Nincsen e négy nagy elbeszélésnek olyan mozzanata, viszonyulása, amely ne éltetné írónk későbbi műveinek alakjait, ne módosítaná, ne színezné azoknak kedélyvilágát, cselekményét ne irányítaná.

A jó palócok tizenöt elbeszélése, rajza közül magasan kiemelkedik a Bede Anna tartozása című: a nép félelme és törvénytisztelete olyan magasfokú lélektani fejlesztést, fordulatot jelenít meg, ami önmagában is igazolná Mikszáth emberi és írói nagyságát. A néhai bárány című elbeszélés igazságkereső leányhősének kellemét, szépségét eszessége múlja felül. Az a pogány Filcsik vagy A bágyi csoda, a Tímár Zsófi özvegye meg a Hová lett Gál Magda?, továbbá A kis csizmák valamint A gyerekek címűek nem egyszerű művészi remeklések a többiek hasonló értékei mellett, hanem egy bensőséges, közelről látott népnek dicsfénybevonása, csetlésének-botlásának felülről való megbocsátása.

Mindkét kötet nyilvánvalóan arról a gyöngéd, beszélő szeretetről tanúskodik, amely Mikszáthot mindenkor eltöltötte: szerette az embereket (enélkül pedig az író ne fogjon tollat): hitt is bennük, jóságukban, akaratukban, ártatlanságukban mélységesen bízott, Személyes ismerősöket örökített meg palóc vagy szlovák hőseiben, hozzájuk fűződő kapcsolata soha sem szakadt meg. Amikor negyvenéves írói jubileumának ünnepségén az üdvözlésekre válaszolt, a szülőföldjéről, Nógrád megyéről ezeket mondotta: „Külön szeretnék szólni hozzá, hogy elmondjam, hogy: csak nappal vagyok tőle elválva, amint testi szemeimet behúnyom, otthon vagyok, ott vagyok köztük . . .”

Az író álma örökkévalóvá hasszabbodott, könyveiben együtt kel életre, ébred szendergő álmából népével együtt, valahányszor értő kéz nyitja föl azokat, elsősorban A tót atyafiak meg a A jó palócok címűeket, a való élet és a megszépítő képzelet eme két nemes foglatát.

Adatok a Mikszáth-birtok történetéhez

Jelen tanulmányunk – műfaji szempontból – nem sorolható a hagyományos irodalomtörténeti ismertetések sorába. E tanulmány tárgyát első sorban az a cél szabta meg, hogy a Mikszáth-birtokok történetének vizsgálata révén módunk nyíljon karkép felvázolására is századunk első négy évtizedéből, mely karképből a hivatalos kultúrpolitika nagyon különböző állásfoglalásai bontakoznak ki a mikszáthi életmű egésze és Mikszáth emléke iránt. A tanulmány utolsó fejezetében foglalkozunk a „nemzeti ajándékozás”-ból kialakult Mikszáth-birtoknak azzal a történelmi korszakával is, amikor az 1945-ös földosztás révén a Mikszáth-birtokok egy új nemzeti ajándék alakjában a föld nélküli nógrádi zsellérek tulajdonába kerültek. E tanulmány, irodalomtörténeti adalékai mellett, első sorban a földdel, a palócföldnek egy darabjával kíván foglalkozni, ahol élt és alkotott az író, és ahol halhatatlan hősei, a „jó palócok”, végre otthonra leltek.

A Mikszáth-birtokok történetében négy, egymástól élesen elkülönülő korszak figyelhető meg. Az első korszak 1904-től Mikszáth Kálmán haláláig tartott, a második 1910-től özvegy Mikszáth Kálmánné haláláig, a harmadik 1926-tól a földosztásig, míg a negyedik korszak a földosztás végrehajtásának a szakaszát jelenti.

Az első korszakot megnyitó esztendő 1904. Ekkor vásárolta meg Mikszáth Szontágh Pál¹ horpácsi birtokát. A birtokvásárlás előzményeit Mikszáth Kálmánné ekként írta le visszaemlékezéseiben:

„Egy szép novemberi napon azonban mégis vágyat érez elmenni a képviselőházba, és délben szokatlanul vidáman jön meg az ebédhez.

– Nagy újságot hozok – mondta még az ajtóban. – Megvettem Szontágh Pál horpácsi birtokát Tónitól², aki a nyáron örökölte.

– Lehetetlen – mondtam csodálkozva – hiszen nem is látta.

– De láttam, vagy harminc év előtt, az édesapjával voltam ott egyszerűen az öregúrnál . . . No de azért még nem egészen bizonyos a dolog, de több, mint valószínű, már nincs közöttünk csak kétezer forint, de ezt is leengedi Tóni, tekintettel, hogy én a birtokot ez idő szerint meg nem nézhetem.”³

A látatlanban való birtokvásárlás mindennél beszédesebben fejezi ki, hogy Mikszáth szemében a földbirtok nem a henye munkátlansággal azonosult „úri élet” bázisát jelentette. Ő a földet első sorban nem a hasznáért, nem a barázdából kisajtolható jövedelméért, hanem magáért a földért szerette. S nem a művészbohémiség megnyilatkozása volt a látatlanban történt vásárlás, hanem a föld iránti mélységes bizalomé. A feltétlen bizalom és az anyaföld szeretete vegyül el minden földről szóló vallomásában. „Nem anyám-e nekem a föld, füveivel, virágaival, fáival? Egy fenséges irdatlan élő állat, aki ismerni látszik engem, nekem titkos szépségeit meg-

mutatja, és nyájasan szól hozzám. Benne vegyültek apáim csontjai és mind-azokéi, akik szívemnek kedvesek voltak és akikhez én is megjövök egy órában: itt vagyok jó földanyám, megérkeztem”.⁴

Emellett természetesen döntő lehetett elhatározásában, hogy a birtokvásárlást jó befektetésnek tekintette, bár soha nem beszélt az általa „grund”-nak nevezett horpácsi földek hozamáról. A birtok nagyságát is csak közvetett forrásokból ismerjük.⁵ Férjéhez hasonlóan Mikszáthné is csak elvtve közöl egy-egy részadatot: „Nővérem egy ív papírt kért a fiúktól és lerajzolta a kúriát, a tizenegyholdas kertet, a gazdasági épületeket, melyek a bérletből, miután a bérlőnek, egy helybeli földbirtokosnak, elég saját épülete volt, ki voltak hagyva, aztán lerajzolta a pusztát, a földnek fekvését, a réteket és a patakokat”.⁶

A puszták, rétek és patakok által határolt 11 holdas bensőségen 1907-ben, a hajdani Szontágh kúria mellett felépült a Mikszáth család új otthona. A klasszicizáló kastélyt falusi kőművesek építették.⁷ A korintoszi oszlopokon nyugvó előcsarnok falába Jókai Mór mellszobrát építették be, „örök emlékül, hogy e házat az életrajz honoráriumán építette.”⁸

A kastély tehát a Jókai-életrajz írói tiszteletdíjából készült, de a horpácsi birtok vételára – amely egyetlen saját szerzeményű ingatlana volt Mikszáth Kálmánnak – ugyancsak hasonlókból gyűlt össze. „A birtokom voltaképp földdé vált könyveim – írta – mert egyetlen krajcár sincs a vételárban, ami újságírói, vagy más keresményből származnék. Úgy bizony, ezeket a földeket mind összekörmöltem, a mi szegényes irodalmi viszonyaink dacára. A horpácsi „grund”-nak csak a fele az enyém, aki a novellákat megálmodtam s megírtam, a másik fele a múzsáé, aki nem égi asszony, (asszonyban csak az kell, aki a harisnyámat is bestoppolja), hanem a feleségem...”⁹

A Mikszáth-birtokok 1910-ben, a „nemzeti adományozás” alkalmával, az író részére megvásárolt földekkel egészültek ki és elnyerték végleges nagyságukat. A „nemzeti ajándékozás”, vagy ahogy Mikszáth nevezte, a „nemzeti donatio” gondolata Beöthy Zsolttól származott, s első formájában nem földadományozásra vonatkozott. Mikszáth 40 éves írói működésének megünneplésére alakult bizottság 1909. május 27-i ülésén Beöthy Zsolt azt javasolta, hogy Mikszáth összes műveinek népszerű kiadására az előfizetésekből befolyt jövedelem felét „nemzeti tiszteletdíjként” adják át az ünneplenek. „Későbbi gyűlések során ez a kérdés oda módosult, hogy a nemzeti kiadás bevételeinek felerésznél visszavásárolják az uram anyai őseinek, a farádi Vereseknek horpácsi birtokát. Ez a terv végleg tisztázva lett és erről egy értesítőlevél várt már ránk Horpácson. Most már vége-hossza nem volt a boldog tervezgetéseknek. Két Veres-birtok is volt akkoriban környékünkön eladó, éppen a miénk szomszédságában, az egyik a Veresharaszti puszta, a mi pusztánkkal éppen átellenben feküdt: én és a fiúk azt szerettük volna, ha ezt kapja meg Kálmán, ő azonban a borsosberényi (szomszéd falu) határában lévő szintén Veres-féle szomolyai erdőt óhajtotta.”¹⁰

A Szomolyapusztához tartozó erdőbirtokon volt a környék hajdani, babonás félelemmel tisztelt rablólovagjának, Kámornak fészke.

Az új, a „nemzeti donatio” révén nyert birtokához fűződő legendát azonban már nem dolgozhatta fel. 1910. május 16-án, Budapesten bensőséges ünnepség keretében köszöntették Mikszáthot, átnyújtva a szomolyai ingatlan birtoklevelét.

A „nemzet ajándékát” az ünnepelt e szavakkal köszönte meg: „Mit nekem a latifundiumok, vagy a primaeokkupacionális földek; hiszen a donáció királytól elég van, egy kicsit nagyobbak is – igaz, nem melegebbek – de nemzettől nyert donáció csak egy lesz: a nemes Mikszáth familiáé”.¹¹

S mielőtt igazán örülhetett volna a nemzet ajándékának, amelynek elfogadásával, egyik jeles Mikszáth-szakértőnk szerint – az ajándékozás boldogító tudatát felkeltve – elsősorban ő akart örömet szerezni a nemzetnek¹², 1910. május 28-án meghalt.

Halálával lezárult a Mikszáth-birtokok történetének első korszaka.

Amint fentebb említettem, a Mikszáth-birtokok nagyságáról az író általában nem, özvegye pedig elvéve közölt egy-egy adatot. Levéltári adatok a Mikszáth-javak kiterjedéséről csupán 1945–46-ból állanak rendelkezésünkre, amikor a földosztás végrehajtása során azokról pontos kimutatás készült. Eszerint dr. Mikszáth Kálmán és Mikszáth Edit Horpács, Pusztaberki és Borsosberény községek határában közösen és megközelítően egyenlő arányban 793 katasztrális hold ingatlannal rendelkezett¹³, amely helységek szerint a következő módon oszlott meg: Horpácson 236 katasztrális hold, Borsosberényben 445 (néhány kimutatás szerint 458) katasztrális hold és Pusztaberki határában 99 katasztrális hold.

Az író halála után, a törvény szerinti örökösödés alapján, a birtokot kettéválasztották. Egyik része a Mikszáth-fiúk, Kálmán és Albert, a másik része az özvegy tulajdona lett. Özvegy Mikszáthné a maga hitvesi részét 1911. február 15-én kelt ajándékozási szerződésben szétosztotta fiai között. Birtokában ezután csak az a nem egészen három katasztrális hold ingatlan maradt, amelyről később végrendeletében intézkedett. Noha az özvegyi jog szerint élete végéig haszonélvezője maradt valamennyi ingatlannak, az ebből származó jövedelmét is évről évre rendszeresen elosztotta örökösei között.¹⁴ A birtokrészeket jelentős adósság terhelte. Talán az író halálát követő rendszertelen, majd háborús gazdálkodás és az erdőbirtokok viszonylag kisebb közvetlen jövedelmezősége miatt, különösen az özvegyi jogon, özvegy Mikszáth Kálmánné által használt birtokrészt terhelték jelentős kölcsönök.

Jól világít rá az özvegy anyagi helyzetére az a végrendelet, melyet nem sokkal halála előtt fogalmazott meg, és amelynek szövege ezúton kerül először nyilvánosság elé. A balassagyarmati közjegyző hivatalos helyiségében 1924. július 2-án az alábbi szöveggel készült el a végrendelet:

„Elöttem Sztranyavszky Géza balassagyarmati királyi közjegyző előtt, az alulírott helyen és időben megjelent özvegy Mikszáth Kálmánné született Mauks Ilona, úrasszony, földbirtokos, horpácsi lakos ügyfél, akit én személyesen ismerek, egyszersmind megjelentek az általam szintén személyesen ismert, evégből felkért, együtt, egyszerre és folyton jelen volt Micsinay János iparos, szécsényi lakos és Csósza István kisgazda, drégelypalánki lakos, ügyleti tanúk is, azután az ügyfél előttem és az ügyleti tanúk előtt személyesen élőszóval kijelentett végrendeletét kérte közokiratba foglalni:

„Én Mikszáth Kálmán özvegye, született Mauks Ilona vagyonomról halálom esetére a következőkben rendelkezem:

Elsősorban kijelentem, hogy minden, a mai napot megelőzően tett végrendeletemet és halálom esetére szóló intézkedésemet visszavonom és újabban így rendelkezem:

Minden vagyont, ingót, ingatlant, amely utánam maradni fog, kedves fiamnak dr. Mikszáth Kálmánnak hagyom, mint általános örökösömnek, a következő kikötmények teljesítésének terhével:

A Magyar Tudományos Akadémia kegyes hozzájárulásával ott, illetőleg az akadémiai intézkedése folytán a m. földhitelintézet bevonásával létesíttettem boldogemlékű férjem Mikszáth Kálmán és két fiam dr. Mikszáth Kálmán és néhai dr. Mikszáth Albert sírmlékeinek felállítására egy „sírkő-alapot”. Ezt én megfelelő összegre óhajtom kiegészíteni, de ha ezt meg nem érhetném, akkor hagyatékomból adassék el egy tehén, a keleti gyöngyömből egy sor s a bejövendő vételár csatoltassék a sírkő alaphoz. Azután a keleti gyöngyömből megmaradó három sor adassék át hagyományképen kedves menyemnek Földes Líviának. A bútorokat szétszítottam már Kálmán fiam és özvegy menyem Kun Alice között, abban a reményben, hogy ők azokat kegyelettel megőrzik, de ha még fiam, Kálmán Edithke unokámnak valamit óhajt adni, úgy kérem itt is, hogy tegye meg. Különös rendelkezésem itt, az hogy Edithkéé legyen a smaragd ékszer, az ezüst cukortartó és azok az apróságok, amiket ő megszeretett. A könyvtár, Wertheim szekrény és az oroszlán körmű bútor feltétlenül a Kálmáné legyen, a Szentpéter esernyője gyertyatartót, a hét fiókos szekrényt adja oda fiának Antalkának. Ha tehénállományomat szaporítanám, az esetre egy szép üszöborjút adjon Kálmán fiam Edithke unokámnak. Pöstyényi Antal keresztfiamnak adjon át Kálmán róla való megemlékezésem jeléül hat (6) személyre való ezüst evőeszközt. Azért kedvezményezem Kálmán fiamat anyai szívem sugallata szerint, mert ő a beltelkek és épületek megosztásánál a mostani súlyos viszonyok között rendkívül nehéz feladatot vállalt magára, s az azzal járó nagy kiadások terhein óhajtottam rajta segíteni, mert úgy ő mint felesége az én kedves menyem, velem szemben is és elhalt kedves jó Nelka nővéremmel is mindig a legteljesebb megértést, a legszeretőbb figyelmet tanúsították és Nelka Nővéremet hosszú súlyos megpróbáltatásának ideje alatt is a leggyöngédebben ápolták. A postatakarékpénztárban levő betéteimet hagyom az én sírkövemre és a nővérem sírkövére, amely közös legyen, mert az az óhajom, hogy én nővéremmel együtt, pihenjek, az ő lehető közelségében. Temetési költségeimet Kálmán fiam viselje. Ez az én végrendeletem, amit azzal zárok be, hogy legyen szeretett családomon a jó Isten áldása és szeretetem örökjék felette”.

Miről ezt a köziratot az 1874. évi XXXV. tc. 82. §-ában foglalt határozatok pontos betartásával felvettem, az ügyfélnek a tanúk előtt felolvastam és ő azt jóváhagyólag aláírta előttünk. Kelt Balassagyarmaton, ezerkilencszázhuszonnégy (1924) évi július hó kettő (2) napján. Özv Mikszáth Kálmánné sz. Mauks Ilona s. k. Csósza István s. k. tanú Micsinay János s. k. tanú, Sztranyavszky Géza s. k. kir. közjegyző. P. H.”¹⁵

Mikszáthné halála után a végrendelet alapján készült vagyonleltár egyébként összeg szerint kimutatja, hogy mennyit ért az a vagyon, melyről

rendelkezés történt. A leltár szerint az ingó és ingatlan tulajdon – a levonások után – tisztán 23 millió 400 ezer koronát tett ki, ebből azonban egyedül a temetési költségekre 15 millió koronát kellett fordítani, látható tehát, hogy a végrendelet bevezető részében „földbirtokosnő”-ként megjelölt Mikszáthné „birtoka” egy kisparaszti gazdaság méreteit sem érte el, ingó „vagyon” pedig éppen csak annyi volt, ami egy családban egy életen keresztül összegyűlik.¹⁶

Az író hitvesének 1926. május 24-én bekövetkezett halála után az akkor már Miskolc város főispánjává kinevezett dr. Mikszáth Kálmán a végrendelet alapján örökölt Széles mező dűlőben fekvő 1 hold 515 n. ölnyi ingatlanát megváltás ellenében, 1928-ban házhelyrendezés céljára Horpács község rendelkezésére bocsátotta.¹⁷ A megváltási iratokban az érintett birtokok tulajdonosaként 1929-ben még özv. Mikszáth Kálmánné van bejegyezve, ami a végrendeletben megszabott kikötések teljesítésének a megjelölt időpontra vonatkoztatott hiányát mutatja. Ebből vagy az intézkedő járásbíró tájékoztatásából származott az a fonák helyzet, amely a rétsági királyi járásbíró, mint telekkönyvi hatóság 1929. augusztus 20-i határozatával azzal kelt feltűnést, hogy a több, mint három éve halott özv. Mikszáth Kálmánnét is értesíteni rendeli a megváltási ügyben hozott érdemi döntésről.¹⁸

A horpácsi házhelyrendezés során megváltott terület csupán számításon kívül hagyható módon csökkentette a Mikszáth-birtokokat. Azok állaga az 1930-as évek közepéig állandó maradt. Dr. Mikszáth Kálmán, a miskolci főispán, virils alapon tagja volt Horpács község képviselőtestületének és Nógrád megye törvényhatósági bizottságának. E bizottságban vitt szerepének, egyéniségének és politikai meggyőzésének egyik legjellemzőbb megnyilvánulása egy, még anyja életében, 1925-ben tett indítványa, amelynek alapján a megyei törvényhatóság a következő határozatot hozta, melyet a társ-törvényhatóságoknak is megküldött:

„Megütközve látja a törvényhatósági bizottság, hogy a gazdasági érdekek képviseletére hivatott munkás szakszervezetek széles körű politikai tevékenységet fejtenek ki, s ezzel a törvénytelen tevékenységükkel igyekeznek aláásni az ország belső békéjét, rendjét és tekintélyét; miért is... a szakszervezetek működésének megszüntetése a haza biztonságának érdekében immár elodázhatatlan szükségesség...”

Magyarországnak létéréke a hazafiatlan és az országot forradalmasítani akaró törekvések végleges letörése...”¹⁹

A következő 1926. évben dr. Mikszáth Kálmán a megye törvényhatósági bizottságában az alkotmányos szabadságjogok védelmére kelt, kijelentve, hogy azokat alulról fenyegeti veszély. Sürgette a nemzetgyűlés háziszabályainak, a képviselői mentelmi jognak és a sajtószabadságnak megszorítását. Előterjesztését a törvényhatósági bizottság egy szavazat ellenében abszolút többséggel elfogadta, s a Mikszáth-féle javaslat alapján az ismertett korlátozásokra vonatkozó felterjesztést juttatott el a kormányhoz és a képviselőház elnökéhez.²⁰

Dr. Mikszáth Kálmán idézett és ismertett politikai megnyilatkozásai a Mikszáth-birtokok történetének egy későbbi szakaszában – az 1945-ös földosztás idején – bírnak különös jelentőséggel, amikor a már nyugalomba vonult főispán birtokainak megváltás alóli mentesítését egyebek mellett politikai múltjára való tekintettel kéri.

De figyelemre méltó és visszatetsző ez a politikai állásfoglalás nemcsak 1945-re, hanem elhangzásának időpontjára vonatkoztatva is. Az a közéleti személyiség, aki az „alulról jövő veszedelemből” csak annyit ismert, hogy anyját az „alulról jöttek” felkarolták, megbecsülték, anyagilag és erkölcsileg támogatták, édesapja életművét pedig nemzeti kincsnek ismerték el (még annak idején, a Tanácsköztársaság hónapjaiban²¹), legalább a becsület dik-tálta hallgatással tartozott volna a népjogokról és a munkásszervezetekről folytatott bizottsági viták alkalmával. A főispán Mikszáth Kálmán azonban éppen ellenkezően mindig korlátozást követelő hangadóként lépett fel a demokratikus szabadságjogok kérdésében. Még azt a majdnem semmit is sokallta, amire a Horthy-korszak idején a szabadság fogalmát korlátozták. Ezek a megnyilatkozásai egyben azt is mutatják, hogy a fiú politikai és életfelfogás tekintetében messze az apja mögé került.

Az apa Noszty-féle figuráiban vonultatta fel a közélet kalandorait, a becsületességgel párosult korlátoltság élő, cselekvő és országot kormányzó alakjait, megmutatta a dzsentri és ősnemes világ mocsarát, a komikumba fulladó maradiságot, s mindazt a bűnt, amit az alkotmányosság cégére alatt, az alkotmányos élet „védelmében” saját anyagi gyarapodásuk érdekében elkövettek. A fiú ellenben – apja szellemi hagyatékát visszautasítva, de anyagi örökségének birtokában, mint virilis – beállt az alkotmányos élet védelmezőinek csatasorába, azok közé, akiket apja megvetett, kigúnyolt és egyszerű olvasói előtt nevetséges és becsületlen emberekként jellemezte.

Még visszatetszőbbé teszi a főispán Mikszáth Nógrád megye törvényhatósági bizottságában vitt szerepét az a körülmény, hogy bizottsági tagságához – mint említettük – virilis jogon jutott. Apja birtokának első számú és az anyai végrendeletben is kedvezményezett örököse a legtöbb adót fizetők és nem a választott képviselők sorában foglalt helyet. Az apai birtok tehát, amelynek magvát a „földdé vált könyvek” képezték, közéleti szereplésre jogosította az örököszt. Az örökös pedig éppen azzal a világnézettel fordult szembe, amit a „földdé vált könyvek” hirdettek.

A Mikszáth-birtok másik, jelentékeny alkotórészét a Mikszáth-művek jubileumi kiadásának bevételeiből vásárolták az író számára. Ez a bevétel nagyjából az egyszerű embereknek a pénzéből jött össze, akik Mikszáth írásaiban az úri Magyarország kritikáját becsülték legtöbbszörre és könyvvásárlás formájában jelentkező hozzájárulásuk a „nemzeti ajándékhoz” a humanistának, a bátor kritikusnak szólt, nem pedig az apa szellemi hagyatékát megtépző örökösnek.

Dr. Mikszáth Kálmán főispán politikai szereplése ilyen módon megsemmisítette az apai öröklés jogának erkölcsi alapját.

A törvény szerinti örökösödés azonban kívül és felette állt az erkölcsi jogalapnak. A főispán zavartalanul élvezte a „nemzeti donáció” és a „földdé vált könyvek” jövedelmét. Saját birtoka mellett kezelte kiskorú örökösét, Mikszáth Edit osztatlan erdőingatlanát is. A borsosberényi határban fekvő erdőbirtok – része a nemzeti ajándéknak – 1939–40-ben két esztendeig húzódó per tárgya volt. A birtok határkérdésében mutatkozott nézeteltérés a Mikszáth-örökösök és a szomszéd erdőbirtokos Mocsáry László, Mocsáry Sarolta és Mocsáry Sándor borsosberényi lakosok között. A két birtok határát előbbi tulajdonosaik megegyezésével állapították meg,

amit a pereskedő felek erdészei is határnak tekintettek. Ennek ellenére a Mocsáry-birtokosok jogtalan birtokhasználat címén a királyi ítélőtábla által is elfogadott 7287 pengő kártérítési tőke és járulékai iránt indítottak pert a Mikszáth örökösök ellen.²² A Kúria az ítéletet feloldotta és új határozathozatalra utasította a fellebbezési bíróságot. A tábla új döntése a jogtalan birtokhasználat által a felpereseknek okozott kár összegét 1284 pengőre mérsékelte, ugyanakkor elismerte a Mikszáth-örökösök 10,5 kat. hold területi igényét, a felperes Mocsárynak 17 kat. hold birtokkövetelését viszont elutasította és kötelezte őket a Mikszáth-örökösöknek megítélt 10,5 kat. hold telekkönyvi bekebelezésének tűrésére.²³

A birtoktörténeti áttekintést csupán azért tartottuk szükségesnek felvázolni, hogy néhány adatot szolgáltatassunk annak a korszaknak előtörténetéhez, amikor a „nemzeti ajándékozás” már milliókat érintett, s amikor, mint szerte az országban, Nógrádban is azoké lett a föld, akiről és akiknek Mikszáth írt, az egyszerű embereké.

A Mikszáth-birtokok „központjában”, Horpácson, 1945. március második felében, néhány nappal a földműves nép földhözjuttatásáról szóló és március 15-én, a nemzeti ünnepen kihirdetett rendelet megjelenése után alakult meg a Földigénylő Bizottság.

E bizottságra nehéz feladatok megoldása, nagy munka várt. Elég csak egy pillantást vetnünk az 1945 tavaszán Horpácson fennálló birtokviszonyokról készült kimutatásra, s igazolva látjuk a megoldásra váró feladatok rendkívüliségét.

Horpács község határterülete 1945-ben 1090 kat. hold volt.

Ebből 57 kigazda 110 kat. holdat birtokolt (a kigazdák átlagbirtoka így 1,9 holdat tett ki). A határban 3 középirtok volt, összesen 680 kat. hold területtel. A 680 kat. hold területről 236 hold dr. Mikszáth Kálmán és Mikszáth Edit tulajdonában volt.²⁴

A községben 85 jogosult és javasolt földigénylőt írtak össze.²⁵

A földbirtokreform céljaira megváltás útján az alábbi birtokokat kívánták igénybe venni:

1. A gróf Brechtold-féle uradalom horpácsi részét, amely 180 kat. hold szántóból és 32 kat. hold legelőből állott;
2. Mikszáth Kálmán és Edit ingatlaniból 36 kat. hold szántót;
3. Csillag soma birtokából 173 kat. hold szántóterületet.

Összesen tehát 389 kat. hold szántó és 32 hold legelő állott a horpácsi Földigénylő Bizottság rendelkezésére 85 igényjogosult kielégítésére céljából.²⁶

A Mikszáth-örökösök részére a vármegyei Földbirtokrendező Tanács 1945. április 19-én hozott határozata²⁷ fejenként 100–100 holdat mentesített a kötelező megváltás alól, így horpácsi birtokaikból csupán 36 holdat osztott szét. Más községek területén fekvő birtokaikat viszont teljes egészében megváltani rendelte, mivel a mentesítést Horpács községben már megkapták.²⁸

Az író Mikszáth Kálmán emlékének nagyrabecsülése nyilvánul meg a földosztást megyei szinten intéző szervek részéről, amikor az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz tett javaslatukban kérték, hogy „Mikszáth Kálmán és Edit 200 kh-n felüli ingatlanai az 5600/1945. FM. sz. rendelet . . . értel-

mében csereingatlan, vagy magasabb megváltás ellenében vétessenek igénybe. Nevezetteknek a Horpácson mentesített 200 kh-n felül ugyanott 36, Pusztaberken 98 kh és Borsosberényben 58 kh szántó-ingatlanuk van.”²⁹

A borsosberényi birtok 58 kat. hold szántóterületet kivéve erdő-ingatlan volt. E birtoktestnek teljes egészében a földreform céljaira való igénybevételéről 1945. április 27-én döntött a megyei Földbirtokrendező Tanács, kötelezve „dr. Mikszáth Kálmán Mikszáth Edit horpácsi lakosokat, hogy a nevükön álló, Borsosberényben elterülő, összesen mintegy 445 kat. hold kiterjedésű ingatlanát, alkotórészeivel és tartozékaival, élő és holt gazdasági felszereléssel (épületekkel) együtt az államnak a földműves nép földhözjuttatása céljából . . . tulajdonul engedjék át”.³⁰ „ . . . mert nevezettek részére a rendeletbeni mentesség Horpács községben már biztosított”.³¹ A 202/1945. számú megyei határozata a pusztaberki 98 kat. hold szántóföldet is teljes egészében igénybe vette a földműves nép földhözjuttatásának céljára.³²

Mivel a Mikszáth-örökösöknek a földreform-rendeletben megjelölt mentesítést éppen Horpács községben biztosították, a horpácsi földigénylők számára a minimális juttatást igen alacsonyan, kb. 2 holdban kellett megállapítani.

A minimális juttatás ily alacsonyan történt megállapításánál döntően közrejátszott az a körülmény is, hogy a megyei Földbirtokrendező Tanács Patak község részére a horpácsi megváltásra kötelezett ingatlanokból 150 holdat fenntartottak. Patak községben ugyanis 220 jogosult földigénylő számára mindössze 219 kat. hold kiosztható ingatlan állott rendelkezésre.³³ Tehát igénylőként nem egészen 1 hold jutott volna.

A megyei Földbirtokrendező Tanács kényszermegoldásként alkalmazta a pataki igénylők Horpács határában eszközölt kielégítését, mindvégig elismerve, hogy a horpácsi, átlag 2 holdas, juttatás „sem kedvező arány – még nógrádi viszonylatban sem – ámde Patak község még rosszabbul áll és a horpácsi és nagyoroszi ingatlanok nélkül az ottani jogos igények se-hogy sem lennének kielégíthetőek.”³⁴

A horpácsi Földigénylő Bizottságnak közben szakadatlan harcot kellett folytatnia a 2 holdas átlag-juttatás betartásáért. Mikszáth Kálmán és örököstársa ugyanis a felosztásra igénybe vett 36 holdat sem akarta a Földigénylő Bizottság rendelkezésére bocsátani és a községi bizottság 1945. április 16-án kelt határozatát az alábbi beadvánnyal fellebbezte meg a megyei Földbirtokrendező Tanácsnál:

„Tisztelt Megyei Földbirtokrendező Tanács!

Horpács község földigénylő bizottsága a f. hó 16-án 3/1945. szám alatti határozatával alulírottaknak Horpácson fekvő 236 k. holdat kitevő ingatlanait az e tárgyban kiadott kormányrendelet 12. §-ra hivatkozással igényelte, s határozatát jóváhagyás végett a Megyei Földbirtokrendező Tanácshoz beterveztette.

Szóbanforgó határozat reánk nézve sérelmes és az e tárgyban kiadott kormányrendelet intézkedéseinek figyelembe nem vételével hozatott. Ezért tisztelettel kérjük a jóváhagyás megtagadását.

Indokok:

1) Figyelman kívül hagyta a határozat a kormányrendelet 23. §-át, mely szerint az osztatlan közös tulajdonban álló ingatlanok megváltásánál minden egyes tulajdonostársnak joga van az őt megillető mentességet igényelni.

2) A határozat kiemeli, hogy a szóbanforgó ingatlan része jelenleg megműveletlen. Ez nemcsak erre az ingatlanra áll, de úgyszólván az egész határra. A megszállás vis major. Az épületekben bekövetkezett nagymértékű rongálás, s valamint a birtokon talált felszerelés, vetőmag, lovak, marhák igénybevétele a megszálló katonaság által annál inkább lehetetlené tették a művelést, mert a birtokon gazdálkodó Felsőtoldi Ferencet több hónapra fogolytáborba vitték. A szeszgyár fontos alkotórészeit leszerelték, a magtárat széjjelszedték, s az istállókat a megszálló katonaság használta, stb.

3) A kormányrendelet 15. §-a értelmében Dr. Mikszáth Kálmán az egyik felerészes tulajdonosa a Nemzetgyűlés Politikai Bizottságától 300 k. hold mentesítését kérte arra a közismert tényre hivatkozással, hogy a nemzeti ellenállásban és a németellenes szabadságharcban évek óta író tollal és beszédeivel kimagasló érdemeket szerzett. Ez a harc a szellem fegyverével is folyt, és ezen a téren munkássága országos jelentőségűvé vált.

4) Egyébként a birtok másik tulajdonosának alulírott Mikszáth Editnek megvan a maga jogcíme a kormányrendelet 5. §-a alapján a szóbanforgó mentességet kérni, mert ez a birtok nem reudális nagybirtok, írói munka és takarékoság eredménye. A nemzet ajándéka volt atyám, illetve nagyatyám 40 éves írói jubileumára s alig képzelhető el, hogy a nemzet másik kezével elvegye, amit egyikkel adott, amikor írói munkásságának dicsősége örök időkre minden művelt nemzetnél a magyarságnak felbecsülhetetlen tiszteletére vált.

Tisztelettel Mikszáth Kálmán, Mikszáth Edith.”³⁵

A szó szerint idézett beadvány több tévedést és szándékos nagyítást tartalmaz, de azt is bizonyítja egyben, hogy készítője értetlen idegenkedéssel állt szemben a földosztás szellemével. Nem egyedülálló jelenség volt abban az időben, hogy a megváltásra kerülő birtok tulajdonosa minden fórumot megjárt, csakhogy visszaperelje „jussát” a föld szegényeitől. Nem is ez a különös a nyugalmazott főispán Mikszáth Kálmán részéről, hanem az a tény, hogy a földosztásban képtelen volt felismerni a „nemzeti ajándékozásnak” egy új magasztosságában az általa idézettet is felülmúló életrekelését. A nemzet 1910-ben egy élet munkáját honorálta a szomolyai birtokkal Mikszáth Kálmánnak, 1945-ben pedig egy évezred szenvedéseiért kárpótolja a mindig más földjén dolgozó parasztot.

A munkából és az egykori nemzeti ajándékból ötvöződött Mikszáth-birtok tehát, 35 év múltán, ismét nemzeti ajándékká alakult. És ebben az ajándékozásban nem szűk irodalmi csoport szalmaláng lelkesedése, hanem az egész nép akarata nyilvánult meg.

A fentebb idézett fellebbezés szerzője – dr. Mikszáth Kálmán utal arra, hogy „a németellenes szabadságharcban évek óta író tollal és beszédeivel kimagasló érdemeket szerzett”, s hogy „ezen a téren munkássága országos jelentőségűvé vált.”

Ha visszaemlékszünk Nógrád megye törvényhatósági bizottságában elhangzott beszédeire, amelyek kétségtelenül nagy erővel hatottak abban az irányban, hogy a sajtó- és vélemény szabadságot évről évre mindinkább megnyirbálták, s ha számításba vesszük, hogy dr. Mikszáth Kálmán a faszálódó kormányok bizalmi embere, főispán volt, alig hihetünk ezen tevékenysége országos jelentőségében. A németellenes szabadságharc küzdelmes csatatarein egyébként földjei – a nógrádi partizánok – a legjobb, s hogy a terminológiánál maradjunk, „országos jelentőségű” példát mutatnak.

A „nemzeti ajándékozás” végső szentesítését, a birtoklevelek kiosztását Horpács, Borsosberény és Pusztaberki, tehát a Mikszáth-örökösök részéről érdekelt községekben, a fellebbezések özöne s a legmagasabb szintű állásfoglalás késlekedése hátráltatta. Bár a birtokosok több ízben tapasztalták mind a helyi Földigénylő Bizottságok, mind a megyei szervek korrekt és emberséges megoldásra törekvő hajlamát, ennek viszonzása helyett a legkisebb engedményt sem téve, minden határozatot megfellebbeztek.

A megyei Földbirtokrendező Tanács az említett községekben a végleges birtokbahelyezést elnapolva, elsősorban a termelés megindítását és folyamatosságát szorgalmazta. Az úgazdák reményei alaposan megcsappantak, amikor volt gazdájuk jogi képviselője Pusztaberki község földigénylő bizottságát az évi termés visszaszolgáltatására hívta fel, azzal az indokkal, hogy a Nemzetgyűlés Politikai Bizottsága mindkét birtokos részére 300–300 hold megváltás, illetve felosztás alóli mentesítését rendelte el. A megyei Földbirtokrendező Tanács – mivel a mentesíteni kért földeket a községi bizottságok már felosztották és nemcsak felhasználási tervek nyertek jóváhagyást, hanem még a mérnöki munkákat is befejezték, megismételve azon javaslatát, hogy a Mikszáth-örökösöket másutt, ahol nincs olyan kiáltó földéhség és terület is bővebben áll rendelkezésre, birtokaik teljes értékének megfelelő csereingatlannal kialakítsanak, vagy birtokaikat magasabb megváltás ellenében vegyék igénybe.³⁶

A megyei Földbirtokrendező Tanácsnak a birtokvita során egyébként figyelmeztetnie kellett a Mikszáth-örökösök jogi képviselőjét, aki a földosztást önkényes intézkedésnek minősítette. A megyei Földbirtokrendező Tanács felelőségének egész súlyával foglalt állást a kérdésben, kifejtve, hogy „a megyei tanács a maga részéről nemhogy nem engedi az igényjogosultakat a birtokból kitiltani, hanem ezúton is kifejezetten utasítja a földigénylő bizottságot, hogy amennyiben a birtoklevelet még nem osztották volna ki a szóbanlévő birtokra, haladéktalanul osszák ki.”³⁷

A horpácsi Földigénylő Bizottság a vitás területeket 1 holdas parcellákban osztotta ki az igényjogosultak között, azzal a megfontolással, hogy ha a juttatottaknak a földről le kell mondaniok, ne veszítsék el létalapotjukat.³⁸

A tulajdonosoknak az egész birtokra kiterjedő igényük egyik indokaként szerepelt az a megállapítás, hogy a földhözjuttatottak elhanyagolják földjeiken a termelőmunkát. A megyei Földbirtokrendező Tanács a kérdés tisztázására szakértőt küldött ki és az általa összeállított Horpács, Pusztaberki és Borsosberény községek határában fekvő Mikszáth-féle megváltott földek

beművelésére vonatkozó jelentés örökíti meg az újgazdák első munkáját a juttatott földeken, a háború utáni első, teljesnek mondható gazdasági évben:

„Megállapítom a Mikszáth-féle ingatlanokra vonatkozóan, mely Borsosberény, Pusztaberki és Horpács községek határában fekszik, az igahiány figyelembevételével az őszi vetések megfelelő arányban található, és nem áll az az állítás, hogy a juttatottak földjeiket elhagyták és azt művelni nem akarják.

A szóban forgó területek Horpács községben mintegy 36 holdat tesznek ki, melyből kb. 8–9 kat. hold őszi vetéssel van bevetve. Pusztaberki község határában mintegy 95 kat. hold, melyből 55 kat. hold őszi vetés, 31 kat. hold tavaszi aláfelszántva és mindössze csak 5 kat. hold szántatlan rész van.

Borsosberény Szomolya-pusztán a jogi képviselő által kifogásolt mintegy 15 kat. holdból 5 kat.-hold bevetett. Minthogy Nógrád megyében a 4-es és a 3-as vetésforgó van leginkább elterjedve, megállapítom, hogy az őszi vetések aránya megfelelő. Balassagyarmat 1946. évi február hó 15-én.”

A Mikszáth-birtok ügyében az utolsó elvi döntést az Országos Földbirtokrendező Tanács hozta 1946. február 26-i ülésén, az alábbi véghatározatban:

„Az ideiglenes Nemzetgyűlés politikai bizottsága az 1945. szeptember 28-án kelt 617/1945. sz. határozatával a 600/1945. ME. sz. rendelet 5. §-a alapján Mikszáth Kálmán és Mikszáth Editnek a Horpács, Pusztaberki és Borsosberény községek határában elfekvő 793 kat. hold ingatlanából 300–300, összesen tehát 600 kat. holdnak az igénybevétele alól való természetbeni mentesítését rendelte el . .

Tekintettel arra a körülményre, hogy a fentiekben előadottak alapján a Nógrád–Hont vm. Földbirtokrendező Tanács által megváltani rendelt ingatlanok kiosztása mindhárom érdekelt községben már sokkal a nemzetgyűlési politikai bizottsága határozatának a földigénylő bizottságok részére 1945. október hó 1-én eszközölt kézbesítése előtt megtörtént, az Országos Tanács az 5600/1945. FM. sz. rendelet 9. §-ának 3. bekezdése alapján elrendeli, hogy Mikszáth Kálmán és Mikszáth Edit horpácsi lakosokat a tőlük megváltani rendelt 200–200 kat. hold erejéig az 5600/1945. FM. sz. rendelet 8. §. 2. bekezdésének megfelelő alkalmazásával kell kárpótolni.

E határozat jogerős és ellene jogorvoslatnak helye nincs.”³⁹

E tanulmányban egy birtok történetének főbb állomásait vettük szemügyre a 20. század első négy évtizedében. Két „nemzeti ajándék” és ajándékozás történetének részletei bontakoznak ki előttünk, felfedve azokat a problémákat, amelyek a második, a történelmi jelentőségű „nemzeti ajándékozás”, a földosztás megvalósítása során jelentkeztek. Ezt a célt elérhettük volna ugyan egy másik nógrádi nagy- vagy középbirtok történetének vizsgálatával is, hiszen forrásanyag éppoly, vagy a Mikszáth-birtokokról fennmaradt dokumentumanyagot esetleg meghaladó mennyiségben áll rendelkezésünkre más birtokokra vonatkozóan is. De célunk nem kizárólagosan a földosztásnak egy Nógrád megyei községben való ismertetésre irányult,

hanem e célt egy olyan birtok történetének vizsgálatával kívántuk elérni, amelynek feldogozása irodalomtörténeti vonatkozásban is szolgálhat némi kiegészítő adattal. Ilyen megoldás felé terelte tanulmányunkat első-sorban az a körülmény, hogy a Mikszáth-birtokról – nem tekintve a csekély számban előforduló utalást – monografikus feldolgozás mindeddig nem jelent meg, másrésről pedig megszabta a tanulmány tematikáját özv. Mikszáth Kálmánné első ízben e tanulmányban ismertetett végrendelete is. A végrendelet és a hagyaték valószínűtlenül csekély tételei adták fel a kérdést: „Mi lett a „nemzeti donatio” sorsa?

Választ nyerni e kérdésre végeztünk négy évtizedre kiterjedő határjárás a Mikszáth-birtokokon, immár a „jó palócok” földjein.

1. Szontagh Pál (1820–1904) Nógrád megyei földbirtokos nemes, Madách Imre barátja és küzdőtársa volt. A szabadságharc után, azzal a váddal, hogy előmozdította Bem tábornok szökését Bécsből, börtönbe zárták. Olmützben raboskodott 1850. július 27-ig, amikor császári kegyelem folytán szabadult. 1851-ben Madáchcsal együtt rejtegette Kossuth titkárát, Rákóczi Jánost, amiért Madáchot le is tartóztatták. 1861-ben a nógrádi megyebizottmány tagjává és szolgabíróvá választották. Megyéje küldöttként az egri megyegyűlésen kijelentette, hogy a királyt fegyverrel kell lemondásra kényszeríteni. Később Tisza Kálmán parthíve, a képviselőház alelnöke, Mikszáth Kálmán barátja. Horpácsi birtokán halt meg 1904. június 15-én. – 2. Dr. Szontagh Antal, Szontagh Pál fia – 3. Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései, Bp. 1957. 253. old. – 4. Uo. 2262–263. old. – 5. A horpácsi birtok 236 kat. hold kiterjedésű volt. A vonatkozó adat: Nógrád megyei Levéltár (a továbbiakban Nml) Nógrád megye Földhivatalának iratai (a továbbiakban NmFH) 1945–1947. Horpács – 6. Mikszáth Kálmánné i. m. 255. old. – 7. Uo. 270. old. – 8. Uo. – 9. Mikszáth Kálmán: Mohora. Mikszáthfalva és a szarvas. Vasárnapi Újság, 1910. május 15-i száma – 10. Mikszáth Kálmánné i. m. 275–276. old. – 11. Uo. 294. old. – 12. Király István: Mikszáth Kálmán Bp. 1960. 383. old. – 13. Nml NmFH 1945–1947 Horpács. Az Országos Földbirtokrendező Tanács 41157/1946/III. február 28-án kelt véghatározatának rendelkező része. – 14. Nml Nógrád vm. Arvaszékének iratai (a továbbiakban Nm Arvaszék) 1926–M, 10459. sz. – 15. Uo. Hivatalos használatra készült bélyegmentes másolat. Az eredeti ügydarabnak a balassagyarmati közjegyző (Sztranyavszky Géza) iratai között kell lennie, melynek meglétéről pillanatnyilag nincs tudomásunk. – 16. Nml Nm Arvaszék 1926–M, 10459. sz. – 17. Uo. 694/1928. sz. – 18. Uo. 946/1929. sz. – 19. Uo. Nógrád vármegye Törvényhatósági Bizottságának iratai Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1925. év. 580. szám – 20. Uo. 1926. év, 224. szám – 21. A Közoktatásügyi Népbiztosság művészeti osztálya kötelességszerű és lelkiismeretes munkával kutatta fel és lehetőségeihez képest segítette a művészeti élet jeleseinak rászoruló családtagjait. A segélyezettekre vonatkozó bő adatokat tartalmaz a Közoktatásügyi Népbiztosság iratanyaga: Magyar Országos Levéltár, Közoktatásügyi Népbiztosság, 1919. 144–145. csomók. – 22. Nml Nm. Arvaszék 1926–M. A Királyi Kuria 1939. okt. 17-én kelt P. VI. 2454/1939. sz. döntése. – 23. Uo. A Királyi ítéletábla P. XII. 10651–67/1939. sz., 1940. febr. 29-én kelt véghatározata – 24. Nml NmFH, Horpács. A horpácsi Földigénylő Bizottság 1945. április 16-i jegyzőkönyve – 25. Uo. A Nógrád–Hont k. e. e. vármegyei Földbirtokrendező Tanács 4980/1945. sz. felterjesztése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz. – 26. Uo. – 27. Uo. A Nógrád–Hont megyei Földbirtokrendező Tanács 124/1945. sz. határozata – 28. Uo. – 29. Uo. A Földbirtokrendező Tanács 354/1945. sz. felterjesztése – 30. Uo. A Földbirtokrendező Tanács 196/1945. sz. véghatározata – 31. Uo. A határozat indoklása – 32. Uo. 1945. Pusztaberkli – 33. Uo. A Földbirtokrendező Tanács idézett, 4980/1945. irata – 34. Uo. 35. Uo. 1945. Horpács. A megyei Földbirtokrendező Tanács 354/1945. sz. felterjesztése az Országos Földbirtokrendező Tanácshoz – 36. Uo. – 37. Uo. – 38. Uo. A Megyei Földbirtokrendező Tanács 5171/1946. sz. irata – 39. Uo. Az Országos Földbirtokrendező Tanács 41157/1946/III. sz. véghatározata. Az idézett rendelet értelmében tehát a Mikszáth örökösök részére 220–200 kh erejéig a kataszteri tiszta jövedelem hatvanszorosát állapított meg megváltási árként.

Dickens hatása Mikszáth elbeszélő művészetére

Az irodalmi hatás vizsgálatát sokan csak kölcsönzések, átvételek felsorolásának tekintik, pedig itt két író, költő szellemi kapcsolatáról, művészetének rokonságáról van szó. Ilyen szellemi rokonság kapcsolja össze Dickens és Mikszáth művészetét is, és ennek a rokonságnak társadalmi, életrajzi gyökerei vannak. Amikor a két író szemléletének, világnézetének, ábrázolásmódjának és humorának rokonvonásait bemutatjuk, egyúttal Mikszáth világirodalmi kapcsolatainak egyik fejezetét is ismertetni kívánjuk.

Mikszáth ifjúkorában nagyon sokat olvasott. Először Jókai romantikája, majd Dickens humora ragadja meg. A Copperfieldről ezt írja: „Ez a könyv annyira imponál, hogy három évig nem nyúltam utána tollhoz, elkedvetlenedve az összehasonlítás miatt.”¹

Műveiben számos rejtett, de jól felismerhető, sajátos kölcsönzést fedezhetünk fel.

Katánghy fürdőorvos el akarja hitetni a fürdővendégekkel, hogy a legnépszerűbb és legelfoglaltabb orvosok közé tartozik. Sietve étkezik, kocsija állandóan úton van, be-betér a villákba, mintha sürgős látogatásokra hívnák. Mindezt abban a reményben teszi, hogy a következő évben a betegek hozzá pártolnak. De idézzük az író saját szavait! „Katánghy barátunknak egyáltalán nem voltak betegei, hanem **angol** ésszel játszta az elfoglalt embert olyan mesterileg, hogy az ördög sem vehette észre.” Az **angol** ész azt Dickens kölcsönözte a Pickwick-Club fiatal orvosának, aki nem jár ugyan kocsin, de szélhámosságban méltó elődje Mikszáth Katánghyjának. Orvosságokat küld szét inasával olyan embereknek, akik nem rendeltek nála semmit. Az inas később érte meg a **tévedésből** kézbesített orvosságoknak. Kettős célt ér el a fiatal orvos, az egyik az, hogy beszélnek róla, a másik, hogy a folyton útban levő inasáról elfoglaltságára, megbízhatóságára és népszerűségére következtethetnek. Ha Mikszáth nem Dickens hatása alatt állott volna, az angol ész helyett inkább amerikai említett volna. A furfangos reklám hazája nem Anglia, hanem Amerika.

Nem az apró hatásokat szándékozunk kimutatni, de azért három másik epizódot is bemutatunk azoknak a kedvéért, kik a szembeszökő hatásokat szeretik vizsgálni és bizonyítéknak elfogadni.

Az öreg Borly² egy régi órát ad ajándékba idősebbik unokájának. Az óra iránt tiszteletet és megbecsülést akar lelkében felébreszteni. Elmondja neki, hogy Bécsben vette egy török zarándoktól. Kicsit lassan jár, de pompás szerkezete van. A kezelésénél pontosan meg kell tartani bizonyos szabályokat. Reggel négy órakor kell felhúzni és egy fél órával előreigazítani. Este fél tízkor megint fel kell húzni és előreigazítani háromnegyedórával. Aztán nyugalomban kell hagyni vízszintes helyzetben reggel négyig.

Az öreg Borly nevelési célra használja fel az órát; korán kelésre, korán fekvésre, fegyelmezettségre akarja rászoktatni a serdülő fiút. Fogadal-

mat is tétet vele, hogy a regulákat megtartja. Találkoztunk már ezzel az órával Dickens egyik legnagyobb alkotásában, Dombey és Fiában.³ Itt is serdülő fiú kapja ajándékba az órát atyai barátjától. Pedagógiai cél nincs, de az ajándékozó szavai nagyon emlékeztetnek az öreg Borly szavaira: „Reggelenként igazítsd vissza egy félórával, a délután folyamán még egy negyeddal és akkor úgy fog szolgálni, hogy becsületedre válik ez az óra.”

Az idegen kedvéért pompásan játszó sárosi dzsentrí már maga is félig-meddig valóságnak veszi az álomvilágot és a játék közben egyik ötlet a másik után villan elő, az olvasóra azt a hatást teszi: a színjátékok rögtönöznek. Feláll az őrnagy és mostohalánya hozománya képpen átnyújt az újdonsült férjnek 50 000 forintot, illetőleg egy kötelezvényt 50 000 forintról. A vendégek meghatva éljeneznek. De eltűnik az ifjú férj apja, és mikor visszajön, nagy beszéd keretében ad át a menyének némi tüpéznül egy 60 000 forintról szóló kötvényt.⁴ Ennek a hatásos jelenetnek a párját ismerjük Dickenstől. Micawber úr, a nagy fantaszta, talán még sohasem törlesztett adósságokat, hanem szívósan várja a kocka fordulását. Hitelezői előtt gyakran menekül; lakását, sőt lakóhelyét is cserélgeti; egy ilyen költözés előtt erkölcsi köteletségének tartja, hogy adósságait rendezze. Ki is állít egy okiratot, mely az óhajtott célnak megfelel. „Legyen szabad – mondja önérzetes beszédében – átnyújtanom barátomnak kötelezvényemet, és boldognak vallom magam, hogy ezzel az erkölcsi méltóságomon esett csorbát kiküszöbölhetem és újra emelt fővel járhatok felebarátaim között.”⁵ A beszéd olyan ünnepélyes és meggyőző volt, hogy még az elkábult hitelező is azt érezte, legalább egy ideig, mintha valóban kifizették volna. Micawber úr kötelezvénye éppen annyit ért, mint az őrnagyé, vagy Csapiczkyé.

Toots úr⁶ remegve félti fiatal feleségét. Minden alkalmat megragad, hogy odaszóljon hozzá: „Kérlek szépen, ne erőltess meg magad!” Még a fiatal pár esküvői szertartása alatt sem veszi le szemét feleségéről, és a szertartás végén aggódva szólal meg: „Arra az egyre kérek, hogy emlékezz az orvos szavára és ne erőltess meg magad túlságosan!” Vajon nem kell-e azonnal Mikszáth erdész házaspárjára gondolnunk?⁷ Csak szerepet cserélt férfi és a nő. Az asszony félti aggódva a férjét. Ez természetesebb és megszokottabb: az anyai ösztön kiterjesztése a férjre. Mikszáth regénye templomjelenettel végződik, és záró akkordként elhangzik szintén az esküvőn az urát dédelgető asszony mondása: „Vladin, gombold be a kabátodat!”

A Mikszáth Vladinja épen olyan egészséges, mint a Dickens fiatal asszonya, mind a kettőt a házastársa fogja beteggé dédelgetni, aggodalmaskodó, terhes, a betegségtől való félelmet kiváltó örökös figyelmeztetésével. Még egy közös vonás van Dickens Tootsja és Mikszáth Vladinja között. Házastársuk hatalma korlátlanul látszik, de mégis van egy határvonal, melyen nem tud áthatolni: a kikíváncozó tósztot egyik sem tudja visszafojtani. Hiába integet az angol asszony, hasztalanul figyelmeztet a magyar feleség, Toots úr is, Vladin is elmondja tósztját.⁸

Ugyanazok az okok hasonló körülmények között nem születhetnek különböző okokat. Az alkotmányos életet élő Anglia választási küzdelmeit a Pickwick-Clubban részletesen megírja Dickens. Az ellenfél mozgási szabadságának akadályozása, a vendéglők lefoglalása, a választói gyűlé-

sek, a furfangos kortesfogások ismeretesek a magyar választásokból is. Különösen sokat foglalkozik Dickens a sajtóval. Mind két pártnak megvan a maga lapja, megvan a párt érdemeit hirdető és a másik pártot a sárga földig lepocskondírozó szerkesztője. Nem állítjuk, hogy Mtkszáth itt az angol író hatása alatt dolgozott; a választási küzdelmeket saját tapasztalatából és Jókai regényeiből jól ismerhette. Bizonyos hatással azonban ezen a téren is volt rá Dickens. El kell ezt ismernünk akkor, ha Klementy szerkesztőre gondolunk.⁹

De ismétlem, nem kisebb hatásokat szándékozunk kimutatni, hanem a regényalakok lelki rokonságával, a kidolgozás módjával, a jellemzés sajátosságával fogunk foglalkozni.

Dickens egyik legérdekesebb alakja Dombey, aki az uralma alatt levő vállalatban nem hall bírálatot: mindég és minden területen elismerés, sőt hízegő csodálkozás kíséri. A cég, Dombey és Fia, bálványképpen áll előtte. Ő csak képviselője, papja, de rendíthetetlen és csalhatatlan papja ennek a bálványnak. Előbb önként kapja, később elvárja, végül megköveteli az engedelmességet. Vajon nem azon az úton jár-e, melyben Claudius, Caligula, vagy Neró eljutottak egészen az örült önimádatig? Kicsiben a nagy hódítók tragikumát éli át. Az ő, a nagy hódító, vérről és vassal megteremtí és megszervezi birodalmát. Magasra emelkedik ugyanis, de még a magasban sem homályosul el teljesen az a környezet, melyből kiemelkedik. Az átlagember ösztönei még élnek a lelkében, érzékszervei még hűségesekek: az emberi világról még tiszta képet vetítenek. A hatalom örököse rendszerin elveszti uralmát érzékszervei fölött. Az emberek és a lelkek közé besurranó szolgák és hízelkedők nem eresztik át tisztán a való világ képeit. A polgári társadalom éppen úgy kitermelheti a maga zsarnokait, mint a politikai élet a tirannusokat.

Dickens kerüli a tragédiát: Dombey lelkét a szenvedések sorozata megtisztítja. A regény többi alakjai is excentrikusak, ha nem is mondhatók torzaknak. Talán csak a két, egymásnak szánt és végül összekevert fiatal mondható normálisnak. Mintha azt akarná bizonyítani, hogy az életmód, a gondolatkör, a társaság és az élet minden benyomása bizonyos korban az emberi lelket már csontszerkezettel látja el és alkalmatlanná teszi nagyobb változásokra. A fiatalok lelke még hajlékony, mert egészséges.

A **Karácsonyi ének** Scrooge-ját lelkibeteggé tette a pénz. A gonosz fősvénynek alakjához kevés új vonást adott hozzá az író. Az újak, a nagysepeű látomások, melyek ezt a beteg lelket megtörik és átalakítják. Az orvoslás módja gyötrelmes, de súlyosnak kell lennie, hogy eredményt érjen el az évtizedek óta meggyökeresedett bajjal szemben.

Scrooge-nak gyötrelmes szenvedéseken kell átmennie, hogy visszaemelkedjék az emberiség nagy közösségébe, de Bizi uramnak¹⁰ is sok csapást kell elviselnie, míg lelke megtisztul: az új csizmában tipegő árva vezető előre azon az úton, ahol a lelki megnyugvás vár rá. Grind Tamás éppen olyan eltorzult lelkű ember, mint testi-lelki barátja: Bounderby¹¹. Ráneheznek embertársaikra, megmérgezik hozzátartozóik életét. Még nagyobb bűnük az, hogy a maguk képére akarják formálni a világnak hatáskörükbe eső részét. A legnagyobb azonban, hogy mániájuk kényszerítő hatása alatt az ifjúság lelkének eltorzításával is foglalkoznak. Iskolát tartanak fenn,

ahol a Madách falanszterére emlékeztető neveléssel meg akarják akadályozni a lélek szabad szárnyalását, meg akarják ölni a képzeletet, a leg szebb isteni ajándékot, mely színössé és széppé teszi az ember számára az életet.

Pickwick úr és barátai sem tartoznak a közönséges emberek közé. Pickwick úr furfangos inasa társaságában nem egyszer száll sikra Cervantes hőseként az igazságért. Copperfield legtöbb alakján szintén ott van az a bizonyos lelki púp, mellyé Dickens képzelete a közönséges ember számára a láleknek csak csekély érdességnek tetsző kidudorodását megnöveli. Regényének mellékalakjai erősen el vannak választva egymástól, eltérnek az általánostól, mintha elvesztették volna lelki rugalmasságukat, és bizonyos önként vállalt vagy a sors által rájuk rakott formák között megmerevedtek volna. Dickens regényeiben felvonuló hadsereg gyakran azt a hatást teszi az olvasóra, hogy nem is annyira felvonuló hadsereggel van dolga, hanem olyannal, mely már ütközetből tér vissza. Felnőtt alakjai csakugyan harcból érkeznek: az élet már többé-kevésbé megtépdeste őket, mikor regénybeli életüket megkezdik. A gyermekei és fiataljai szintén bírköznek az élettel. De ha bírkóztak is, lelkük még visszaverte azokat a hatásokat, melyekkel a végzet sújtotta őket. Legszívesebben a félénk, önfeláldozó, érzékenylelkű, erős képzeletű gyermekeket rajzolja. Ez a gyermek mindég szenved. Csak az anya tudná megmenteni a fájdalomtól, más senki. Még ha jó emberek közé kerül is, ami Dickensnél ritkán fordul elő, a gyermeknek éppen túlságos érzékenysége miatt szenvednie kell: bármilyen finoman fogjuk is meg a lepke szárnyát, himpora ottmarad kezünkön.

Dickens színes csoportjai Mikszáth lelkébe már fiatal korában bevo nultak. Abban a lélekben már akkor el voltak raktározva a falunak gyermekkorában hallott kísérteties alakjai, ott húzódtak meg a falusi mesteremberek, kurtanemesek, kisvárosi polgárok, tanítók, tanárok, behavazva és ködbeburkolva. Dickens különös alakjainak részük volt abban, hogy felnyiták a sírok, megelevenedtek az emlékek. Mikszáth nem kölcsönzött alakokat, de bátorságot merített az írásra.

Rokonlelkek voltak és az élet még gyermekkori erős benyomásaikat is közössé tette. Az angol gyermek hálószobája ablakából látja a temetőt, ahol az ünnepélyes holdfényben nyugodtan pihennek a halottak. „Nincs a világon sehol olyan zöld fű, sehol oly árnyas hely, mint ennek a fáj alatt”.¹² Reggelenként első tekintete a temetőre esik, és bámulja a legelésző juhokat.

Mikszáth is a temető mellett cseperedett fel. **Galandáné asszonyom** c. munkájában írja: „Aki valamikor Bodokon járt, annak bizonyosan feltűnt az a kis fehér ház, mely közvetlenül a temető mellett épült s melynek összes ablakai a temetőre néznek. Anyám építtette azt oda. Valakije volt ott, akihez közel szeretett lenni mindég. Itt laktunk, ebben a házban, ahol oly szomorú olyan kísérteties volt minden.”

Ezeknek a gyermekkori benyomásoknak az akkor hallott kísérteties történeteknek erős hatását nem lehetett többé kiheverni. Mikszáth még látta, hogy a „kocsisok keresztüket pingálnak fokhagymával az istállóajtókra a gonosz boszorkányok hatása ellen”¹³ s remegve nézte a többi gyermekkel együtt, „hogyan estéledik és mint veszik át az éjt hatalmukba a tüzes

seprő szörnyetegei". Mikor pedig ráborult a temetőre az éj, hallotta, amint „a süvítő szélben a fák zúzmarás gallyai ropogtak, zörögtek, mint a cson- tok”.

Nemcsak abban hasonlítanak egymáshoz, hogy gyermekkorukban meg- tel: lelkük a temető képeivel, s a temetőkhöz kapcsolódó rémes és gro- teszk történetekkel. Dickens és Mikszáth parlamenti tudósítók voltak. Az alkotmányos élet érvényesülésére törekvő, egymással küzdő és egymás ellen intrikáló szereplői alkalmat adtak mind a két írónak arra, hogy egész sereg embertípust ismerjenek meg; különösen pedig arra, hogy a pózok, a frázisok, a nagyképűség mögött az embert; kutassák a lélek cselekvésre készítető erőit: a felszín alatt meglássák az örvénylő mélységet. Mikszáth- nak már első, nagyszerű novelláiban sok a különös ember. **Az arany kis- asszony**¹⁵ főszereplői bizonyos mértékben lelkibetegeknek tekinthetők. Luppán képzelt családi életét és szerencsétlenségét annyiszor átálmodja, hogy való- ságként áll előtte. Csutkás tanár lelkében szintén megbetegedési góc van, a beteg lélek az el nem ért életcélt sugározza magából: tanítványai csüg- gnek rajta. Első novelláinak többi alakjai is különösek. Elegendő, ha Lapaj- ra, a híres dudásra vagy a többször szereplő Filcsikre hivatkozunk.

Mikszáth fiatalon teremtette meg egyik, ránézve rendkívül jellemző alakját: Mácsik Györgyöt,¹⁵ akinek hatalmas energiája a falu kis világában korlátok közé van szorítva. Majd a tétlenségre kárhozott energiák fel- szabadulnak, a képzelet álmvilága kivetődik a lélekből, és Mácsik számára elérhető valósággá válik.

Szent Péter esernyőjében nem a főhős jellemző az írora. Wibra Gyuri- ban kevés az excentrikus vonás. Valami gócpont az ő lelkében is keletkezik: fut a vagyona után. Apjának, az öreg Gregorics Pálnak vezetésével felvo- nulnak aztán a regény érdekesebbnél érdekesebb emberei. Gregorics már ifjú korában sérelmeket szenvedett; a megsebesült lélek jó ideig folytatja a küzdelmet a kiegyensúlyozásáért, de a seb nem gyógyul; újabb hatások nyomán fokozódik a torzulás.

A **Különös házasság**ban sem a főalakra fordítja figyelmét. Buttler gróf meglehetősen passzív, egyszerű, jóhiszemű ember. Kedvelt, kidolgozott alak- jai azonban itt is vannak. Ilyen az öreg Horváth, aki leányait félti, és egyik lánya nevében évekig tartó levelezést folytat Buttlerrel. Különös meg- gazdagodása, általában egész életmódja, kiszakítja az emberről. Dóry báró nem fordít olyan nagy figyelmet, de azért valahányszor foglalkozik vele, az az érzésünk támad, hogy az író sugárzó szeme kedvvel világít le a lélek homályos mélységeibe, hogy megmozgassa és felnevelje a torznak csíráit, ahogy a tavaszi napfény kibontja a rügyeket. A mellékalakok között is sok a mikszáthi: Vidonka asztalos, a vendéglős, stb. az ő lelkének tükré- ben visszaverődve jelennek meg előttünk.

Görgy Pál alispán¹⁶ lelkében az a gondolat fészkel meg magát, hogy egyetlen gyermeke meghalt, csak testvére, akihez az anyátlan gyermeket felnevelés végett küldte, kíméletből nem tudatta vele. Félrevezette, mikor az ő lányával egykorú unokahugának halálát jelentette. Ez a gondolat be- fészkel magát a beteg lélekbe és emészti.

A fekete város valóságos tárháza Mikszáth különös alakjainak. Nagy gonddal és szeretettel foglalkozik két szereplő kidolgozásával. Az egyik Qvendel Gáspár, a gazdag bélai kereskedő. A másik Bibó Zsigmond, a kuruc-labanc világ színes életű kalandora. Maga is gyönyörködni látszik bennük, ha új oldalról mutathatja be őket. Más sajtószerű figurák is szerepelnek ebben a regényben; az elsők között említhetnők Marjáné alakját, továbbá Gyurgyikot és a Molotörisz utasait. Egyik novellájában a község vezető emberei mindnyájan púpot viselnek, mert egy befolyásos emberük valaha púpos volt. Nem kerülhet ide azóta egyenes gerincű ember, hogy ki ne csúfolhassa a púposokat. Végül kiderül, hogy régen nincs púpos ember a faluban; az egymást terrorizáló emberek műpúpot viselnek. Mikszáth kedvelt alakjai lelki púpot viselnek; valódi ez a púp, mert a művész szeme látja, szuggesztív ereje pedig az olvasóval láttatja.

Nagy szeretettel rajzolta meg Borly Gáspár alakját is¹⁷, aki egy életet tölt el meggyanúsítva és megrágalmazva, hogy megmentse a pusztulástól az a családot, melyet ősei nemzedékeken keresztül szolgáltak. Ez még csak romantika, sőt Jókai tollára való romantika. De Borly esténként a környék beteg kutyáival foglalkozik, bekötözi törött lábukat, bekeni gyógyító írral sebeiket, sőt még végrendeletében is megemlékezik róluk. Cselekvésre készítő lelki feszültségével ott áll az öreg kasznár Mikszáth különös emberei között.

Ha végignézzük az író régényeinek szereplőin, a sajátosságoknak végtelen sorozatát látjuk magunk előtt. Vannak közöttük, akik éppen csak eltérnek a rendestől, vannak, akikben fokozódik a rendkívüliség, végül eljutnak az örület útján járó Pongrácz Istvánhoz.¹⁸ A regény elején Pongrácz még nem örült, de már rálépett arra az útra, ahonnan számára nincs visszatérés. Ősrégi család ivadéka, a vár még birtokában van, termei meg vannak rakva a régi világ emlékeivel, a várudvaron ágyuk. Nem is nagyon csodálkozhatunk rajta, hogy a környezettől állandóan táplált álmok kilépnek az életbe és valósággá akarnak változni. Csak a kritika fogaskerekeinek kell kissé megkopnia, hogy eltűnjék az a vékony lepel, mely a valóság és az álom között van. A kor elvesztése, a korból való kiesés megtörténik másokkal is. De nem így. Az öregedő ember meg akarja őrizni azokat a formákat, melyek között életét leélte, és meg akarja tartani azokat az eszméket, melyek fiatal és férfi korában lelkesítették. Ez a tragikus sors nagyon sok emberre rá van mérve; mert az eszmék sokszor gyorsabban kivirágznak, megérnek és meghalnak, mint amennyi ideig tart egy nemzedék élete. Pongrácz azonban nem a maga életformáját akarja megtartani, hanem az őseiét visszahódítani. Ez pedig a polgári társadalomban már annyira idegen, mintha más csillagok lakói érkeznének hozzánk és próbálnának a maguk életformája számára a mi életmódunkban helyet biztosítani. Ennek az útnak az örületbe kellett vezetnie. Számos jelentős és jelentéktelen szereplő van a regényben, akiket besorozhatunk az író különös seregébe. Pongrácz egész táborára, a felvidéki magyar-szlovák város értelmisége, a Behenczy-család mind megjelennek az író torzító tükrében.

Dickens regényalakjainak nagy része érett korában kezdi meg regénybeli szereplését. Öröklött hajlamaikat a milieu már kifejlesztette, és megkeményítette bennük azokat a sajátosságokat, melyek embertársaiktól el-

választják, az átlagemberek közül kiemelik őket. Ezek a regényben már alig-alig változnak. Az író főleg arra törekszik, hogy különös egyéniségüket mindig más-más oldalról világítsa meg. De szereplőinek egy része, mint Dombey vagy Scrooge, a regény folyamán változik: a rájuk zúduló csapások megtisztítják lelküket a salaktól. Vannak szereplői, kik gyermekkorukban jelennek meg, de már hozzák magukkal valamennyi alaptulajdonságukat és ezeknek megfelelően fejlődnek ki. Heep Urias nem változik. Nem változik még a börtönben sem, csak megfelelő helyzetnek kell jönnie, hogy aljas tulajdonságai érvényesülhessenek.

Mikszáth alakjai szintén keveset változnak. Az epizódok is főleg azt a célt szolgálják, hogy új meg új oldalról tüntessék fel a bennük lévő torzulást. A nagy Mácsik összetörik ugyan, amikor a lelkének erőt adó álomkép eltűnik, Pongrácz halad ugyan lassan az örület felé, de alakok nagy része ugyanolyan, amilyen a regény elején volt. Ezek közül való Kopereczky báró is, a múlt század magyar főúranak torzképe. Nem foglalkozik azzal a szeretettel vele, mint régebbi különös alakjaival; már látja a politikai és társadalmi bajokat, melyek a válság idején sokak számára váratlanul törtek elő és okoztak katasztrófát.

Kopereczkyt az állatok barátját, kissé együgyűnek és teljesen műveletlennek rajzolja. Nem a magyar főúr igazi képviselője ő, csak a szokásban, nyelvben, életmódban elszlovákosodott magyar nemesé. Bármilyen hisztérius és tudatlan is, bizonyos paraszti furfangot és ötletességet nem lehet elvitatni tőle. Változni a regény folyamán nem változik, lelke régen be van már zárva a megmerevedett formák közé, már a járható utak és megnyitkozási formák is örökre ki vannak jelölve számára.

Elszlovákosodott felvidéki nemes; a maga körében érzi igazán jól magát, szívesen beszél tótul, de a magyar államnak hű gyermeke, aki buzgón, sőt nagyon is buzgón és erőszakosan védelmezi a magyarság valódi és képzelt érdekeit. A megyegyűlésen a nemzetiségek képviselőinek ellenére kimondott határozat csak látszólagos diadala a magyarságnak; a távolba nézők a bomlás jeleit szemlélhették.

Dickens az angol, Mikszáth a magyar társadalom alakjait szerepelteti, de nem a faji vonatkozásokon van a hangsúly. Ha a két nagy író írásműveiből kivonulna két hatalmas hadsereg, és összeverekednék egymással, nem volna könnyű dolog szétválasztani őket, ha pusztán csak lelkialkatukat vennék figyelembe. Mikszáth nem kölcsönzött Dickenstől jellemeket, sokkal többet vett át Jókaitól. De közös látásmódjuk mégis gyakran egy útra vezette őket. Dickens különös alakjait megismerve, regényeinek világsikerét látva, bátrabban tárta elő lelkének elraktározott kincseit. Ha alakot nem is kölcsönzött mesterétől, a feldolgozás módjáról és a jellemzés eszközeiről ezt már nem mondhatjuk el. Egyéni sajátossága Dickensnek, hogy a lelki elferdüléseket ugyanannak a mondásnak gyakori ismétlésével jelzi. Ahogy az egyes hősöknek Homerosz eposzaiban állandó jelzőik vannak, Dickens műveiben állandó mondásokat találunk. A tűzhányónak krátere van, melyen keresztül a föld izzó belsőrésze a napvilágra tör, a lélek megbetegedett része is keres utakat, melyeken keresztül a nyugtalanító feszültség előtör.

Néha a mondás elszakad már a létrehozó magától és eleven valóság helyett holt kavicsként szerepel, de annyiszor megtette már az útját, hogy únos-úntalan, teljesen szükségtelenül is felmerül.

Grading Tamás¹⁸ állandóan hangoztatja, a tény szót. Annyira ellene van minden illúzióknak, annyira hive a valóságnak, hogy ez a szó szinte minden mondata végén a pontot pótolja. Jó barátja Bounderby, nem illenék hozzá, ha hasonló sajtósága nem volna. Ez a megvagyonosodott de alsóbb rétegből felemelkedett ember gőgös arra, hogy mekkora utat tett meg önére-jéből, ezért beszédjében szinte refrénszerűen ismétlődik: a föld salakjából származom. Bounderbyt az életben elért siker készíti arra, hogy a megtett utat mennél meredekebbnek tüntesse fel embertársai előtt; Gumuidgenét²⁰ a lefelé megtett út készíti, hogy szomorú helyzetét túlozza. Tulajdonképpen semmi baja sincs, mindenki tiszteli és megbecsüli, csak más házában kell élnie, mint vagyontalan özvegynek. Egy lehetőséget nem mulasztott el, hogy ki ne jelentse: „Tudom, hogy árva, veszendő teremtés vagyok, oszt nem csak engem keserít már minden, hanem én is keseríték csak mindenkit”. Ma azt mondják: fogyatékosági érzése van. De vajon emlékeztet-e Gumuidgené mondása Marjáknénak minden ok és cél nélkül visszatérő, alsóbbrendűségű érzésből kibuggyanó szavaira: „Szegény szűcsnek a tudatlan özvegye vagyok.”²¹

Blogstock Józsi ugyan több oldalról jellemzi az író, de neki is szájába ad egy vissza-visszatérő mondást, legalább is jelzöt. Ha valamilyen alkalom kínálkozik, belecsúsztatja beszédébe az ördögös szót. Pl.: Tot kisasszonyról mondja: „Ördögösen nagyralátó nő.” Sajtámagáról többször hangsúlyozza: „Blogstock Józsi ördögösen ravasz.”²² **Dombey és Fia** különben valóságos tárháza a visszatérő mondásoknak. Toots úr nagyon-nagyon félti fiatal feleségét. Minden alkalmat megragad, hogy odaszóljon hozzá: „Kérlek szépen, ne erőltess meg magadat.”

Sparkler úrnak²³ is megvan az állandó szavajárása; mindig kicsúszik a száján „fene okos teremtés”, bármennyire is próbálja környezete erről megszoktani. Heep Urias, ha nem is mindig ezekkel a szavakkal, de beszél magáról: „Nagyon jelentéktelen, szerény ember vagyok én.”

Mikszáth műveiben gyakran tapasztalhatjuk azt, hogy a meg-megújuló szólások elszakadtak az őket valaha tápláló gyökérszálaktól, függetlenek lettek, a szereplők hézagpótló szavakként használják őket: a gondolat és érzés elszakadt a kifejező formától. Mikor megszülettek lobogot: bennük az élet, de az történt, ami nagyon sok szavunkkal megtörténik, hogy elhalványult mögöttük a kép.

Gyurgyik molnár tartalmatlanul használja már a „punctum porzót rá” szavakat. Az öreg Behencyz báró minden alkalmat megragad, hogy beleszorítsa beszédébe a „kutya-mája” szólamot. Csutkás tanár állandó szóhasználatának még van valami csekély összefüggése a lelki tartalommal. De mikor minden különösebb ok nélkül lépten-nyomon használja, az az érzésünk támad, hogy az összekötő vékony szálacska elszakadóban van. Alig-alig jelent már valamit az ő számára, mikor időnként felsóhajt: „Ők csüggnek”. Valaha tanítványai arca, élethivatásának fontossága és végzett munkájának képzelt, vagy akkor talán még valódi eredménye szülte meg

ezt a tanítványai ragaszkodására utaló és munkája jutalmának tekintett mondást. Döry bárónak szintén van egy kedvelt mondása: „Furcsa puska”.

Mikszáth nem egyszerű dísznek használja ezeket a kifejezéseket, hanem velük még jobban fel akarja hívni figyelmünket alakjainak különös voltára.

Mind a két író különös szeretettel mutatja be az egyszerű emberek összjöveleteit, mulatozásait. Ilyenkor maguk is gyönyörködnek a különös foglalkozásuk és életmódjuk következtében egyoldalúvá vált emberek társaságában. A regények cselekménye szempontjából nem feltétlenül szükségesek ezek a leírások, de mulatságosak. Alkalmat adnak az íróknak arra, hogy még közelebb hozzák alakjaikat az olvasóhoz.

Ezekben a leírásokban Mikszáth felülmúlja Dickenst; mindenestre jobban hat ránk. Talán azért is, mert embereit jobban ismerjük, mint a más életkörülmények között élő angolokat. Négy, rendkívül mulattató mulatozás-epizód van Mikszáth regényeiben: vacsora Mravucsánéknál,²⁴ keresztelő Gyurgyik molnárnál,²⁵ lakodalom Kártony Jóskánál²⁶ és szüret a Somlyó-hegyen²⁷.

Még egy nagyon fontos közös vonás van a két író között: satírikusan ábrázolják az ügyvédeket és a bírákat, a tanárokat és a közigazgatást. Az angol politikai életre s igazságszolgáltatásra már Swift a legkegyetlenebb csapásokat mérte. Dickens is irgalmatlan az ügyvédi és bírói kar iránt. A Dodson és Fogg-cég embertelensége, furfangja és kielégíthetetlen pénzsomja többi ügyvéd-szereplőinek lelkében is él.²⁸ Spenlow és Jerkins talán még erkölcslenebb,²⁹ Spenlow t. i. jónak és engedékenynek tünteti fel magát, de kemény és kérlelhetetlen: engesztelhetlensége okául a háttérben meghúzódó és az iroda életében szinte csak névlegesen szereplő Jerkinst állítja oda. A bírák működését is a legellenszenvesebben rajzolja; ügynökök, felhajtók, élősdí zugprókátorok rajzanak a bíróság termeiben, sőt a bíróság felé vezető útvonalakon is.

Mikszáth nem annyira kegyetlen, de mindig megragadja az alkalmat, mikor ütni lehet egyet az ügyvédeken. Néha csak csipked, olykor azonban elmegey a keserű iróniáig. Többször szerepelteti a csinos falusi menyecskeknek,³⁰ vagy állítólagos asszony-rokonoknak segítségével informálódó furfangos ügyvédet. A **Különös házasság** bonyolult perében Buttler minden hájjal megkent ügyvédje csak a célt látja maga előtt. A cél igazságos, tehát számára szentesíti az eszközöket. De meg vagyunk győződve arról hogy kevésbé igazságos célért éppen olyan lelkiismeretfurdalás nélkül venné igénybe a befolyásoknak erkölcsstelen eszközeit: az informáló csinos nő-rokonokat, az ajándékot, sőt a megvesztegetést is. A **Nosztly fiú**-ban még keményebben támadja az ügyvédeket. Mikor a furfangos Bubenjik, Kopecczky inasa, segíteni akar pénzsűkében lévő gazdáján, a következő párbeszéd folyik le köztük:

– Hát a prágai örökség kutya? – kérdezte Bubenjik kedveskedően pislogva.

– Nem kutya – felelte a bíró, – hanem a kutya kezén van, Bubenjik. Prókátorok kezén. Pör alatt.

A Nemzetes uram-ék ügyvédjei is lelkiismeretfurdalás nélkül vállalják az álmodozó falusi nemesek lehetetlen pörét, s a hosszú és céltalan pör megeszi a kis gazdaságokat.

Az öreg Katánghy³¹ ügyvédnek neveli középső fiát, mert „ameddig magyar ember lesz, addig a pörpatvar otthon lesz ezen a sárgolyóbison”. De lassanként az ügyvédi pálya is megváltozott. Megromlott, mert megváltoztak az életviszonyok. A régi „fiskális ügy odakuporodott egy-egy uradalomhoz, vagy sokszor egyetlen pörhöz, mint a borjú a tehén alá; ott szopogatott, amíg vastagra meghízott.” Qvendel apónak is van egy jóízű történetkéje az ügyvédi furfangról. Egyik kétes követelését rábizta a löcsei fiskálisra, hogy feliben hajtsa be. Mikor hónapok múlva megkérdezte az ügyvédet, miként áll a pere, azt a választ kapta, hogy a maga fele részét már behajtotta; a másik felét már nem tudta rajta megvenni.

Mindezek inkább évődéseknek látszanak Dickens keserű és kegyetlen iróniájához képest.

Dickens a bíróságot az alperes tekintetével szemléli, az iskolát az érzékeny gyermek szemével nézi; a politikai intézményekkel mint szenvedő állampolgár áll szemben, az adósok börtönét sohasem a hitelező szempontjából látja. Népszerűségének is ez az egyik fontos tényezője, hiszen az emberek többsége mindig szenved egyik-másik lekötő erőnek szorítása folytán.

Különösen a gyermek védelme készíti arra, hogy megtámadja az angol iskolákat. Tanítói túlnyomó részben brutálisak, az iskolák vezetői minden emberi érzésből kivetkőzött sadisták. Ha olykor-olykor jólelkű tanítót rajzol, akkor sem elfogulatlan; bizonyos tekintetben torznak, legalább is komikusnak mutatja be. Ilyenkor jóindulatú, de komikus figura Copperfield második igazgatója, s soha el nem készülő görög szótár szerkesztője is.

Mikszáth tanítói és nevelői nem kegyetlenek, de sok közöttük is a különös, a komikus alak. A fiatal korában megörökített Csermez tanár lelke már elvesztette rugalmasságát, a félig-meddig megbénult lélek nem működik szabályosan; hasonlít a szélütött testhez.³²

A **Tavaszi rügyek** tanári alakjai, a nyomozás és a nyomozást követő értekezlet riasztó képei mutatják, mennyire idegenkedik az író az iskolától.

Mráz János, a szépirodalom tanára, komikus színben tűnik fel, mikor a leghetehetlenebb alkalmat is megragadja, hogy magyarázataival ránehezdedjék az ifjúságra.

Mikszáth is a gyermek pártján áll. Sajnálja és védelmezi a felnőtteknek kiszolgáltatott gyermekeket: virágot lát benne, melyet nem szabad durva kézzel illetni, hiszen akkor hamarosan elhervad és illatát veszti. Szeretné megvédelmezni a felnőttektől rájuk alkalmazott szigorú törvények ellen. Gonosz és elvetemült gyermekeket nem ismer. Ebben különbözik mesterétől: Dickensnek ugyanis vannak gyermekszörnyetegei is. Igaz, hogy az öröklött hajlamokon kívül Heep Uriást az alázatosak iskolája, a **Nehéz idők** gyermekét a tények iskolája, **Dombey és fiá**-nak fiatal csavargóját a közsőrűsök nevelőintézete tette erkölcsileg tönkre. Dickens kegyetlen iróniával támadja a közhivatalokat lát bennük, melyek akadályozzák a polgár szabad mozgását, sőt a *quieta non movere* elvből kifolyólag akadályai minden haladásnak, sőt változtatásnak is. A Kis Dorrit-ban a hivatalt egy olyan szer-

vezetnek nézi, mely szövevényével befut minden utat és a szövevényben egy érdekszövetkezet, egyetlen nagy család üti fel táborát; nincs az a Heraklész, aki ennek az ezerfejű hydrának életét ki tudná oltani. A keserűség hasonló Eötvös báróéhoz, aki a vármegyei rendszerben hívja fel figyelmünket ugyanerre a szövevényre.

Mikszáth kissé felülről és oldalról nézi a dolgokat. Az ő vármegyéjétől is nehéz visszaszerezni azt a pénzt, amelyre egyszer rátette a kezét. Az árvák pénze bizony meg-megfogyatkozik, Borcsánszky nem tud elszámolni;³³ a falusiak – keserű tapasztalatokon okulva – inkább elássák a pénzüket és nem bizzák a vármegyére,³⁴ bármennyire biztatja is őket Dóry főbíró. A polgármester³⁵ megértőleg bólint, mikor leendő veje megmagyarázza, miért van neki inséges esztendőben sokkal több jövedelme, mint bőséges termés idején. A kiosztó bizottság elnöke elsősorban magát, az elszegényedett dzsentrit tekinti inségesnek. Az ellopott és megtalált összeget nem olyan egyszerű dolog a megyei pénztárból visszaszerezni.³⁶ Mindamellettt érezzük, hogy Mikszáth enyhe szatírárt ír és nem véres iróniával dolgozik. Általában nem bántja a megyei dzsentrit, olykor bölcs és nemes táblabírákat rajzol, igazi keserűség csak a **Nosztly fiú**-ban nyilatkozik meg: egy egész vármegye nemessége szövetkezik, hogy Nosztynak megszerezze az öreg Tóth vagyonát.

Dickens regényalakjai beköltöztek lelkünkbe, legkedvesebb ismerőseink közé. Beköltöztek Mikszáth lelkébe is, életre keltették az ott szunnyadó árnyakat: együtt élnek a mi lelkünkben. Alakjaik a síríg kísérek bennünket, de a sírtól visszafordulnak, hogy újból megkezdjék végnélkül való menetelésüket, vigasztalva, édes-bús bánattal eltöltve, irányítva a szegény halandót. Elérték mindazt, amit ember elérhet, sőt talán többet is: a nagy írók teremtményei nem rabjai a múlandóságnak.

A tanulmányt a Mikszáth évforduló alkalmából közöljük, dr. Lengyel Miklós irodalomtörténész hagyatékából

JEGYZETEK

1. Gyalni Farkas: Legkedvesebb könyveim, 95 és 96. – 2. Mikszáth: A vén gazember – 3. Dickens: Dombey és Fia I. 361. – 4. Mikszáth: A gavallérok – 5. Dickens: Copperfield II. 272. – 6. Dickens: Dombey és Fia – 7. Mikszáth: Szent Péter esernyője – 8. Dickens: Dombey és Fia II. 350. – 9. Mikszáth: A Nosztly-fiú esete Tóth Marival – 10. Mikszáth: A kis csizmák – 11. Dickens: Nehéz idők – 12. Dickens: Copperfield I. 19. – 13. Mikszáth: A jó palócok 217. – 14. Mikszáth: Tót atyafiak – 15. Mikszáth: Nemzetes uraimék – 16. Mikszáth: A fekete város – 17. Mikszáth: A vén gazember – 18. Mikszáth: Beszterce ostroma – 19. Dickens: Nehéz idők – 20. Dickens: Copperfield – 21. Mikszáth: A fekete város – 22. Dickens: Dombey és Fia – 23. Dickens: Kis Dorrit – 24. Mikszáth: Szent Péter esernyője – 25. Mikszáth: A fekete város – 26. Mikszáth: Eladó birtok – 27. Mikszáth: A Nosztly fiú esete – 28. Dickens: A Pickwick-Club – 29. Dickens: Copperfield II. 43 és 307. – 30. Mikszáth: Leveles menyecskék – 31. Mikszáth: Katáughy M. élete – 32. Mikszáth: Aranykisasszony – 33. Mikszáth: Az eladó birtok – 34. Mikszáth: Különös házasság – 35. Mikszáth: Egy választás Magyarországon – 36. Mikszáth: Az eladó birtok.

Milyenek látta Mikszáthot a felesége?

Mikszáth írta egyik művében: „Minél tovább haladt oknyomozó elmélkedéseiben, a körülmények latolásában, még csak inkább nőtt a homály.” No, Mauks Ilona véleményét egyáltalán nem nehéz kinyomozni, hiszen terjedelmes visszaemlékezésekben (csaknem négyszáz oldalas könyvben) idézi föl Mikszáth-tal való megismerkedésük és házasságuk, házasságaik történetét. Elsősorban a szelektálás és csoportosítás vár a tanulmányíróra, másodsorban az ellentmondó, kétségesnek tetsző tények ellenőrzése, amelyekből ebben a műben¹ elenyészően kevés akad, az is magyarázható női szeméremmel esetleg hiúsággal, sőt olykor még hiszékenységgel is. Amde alapjában és a lényeges dolgokban Mauks Ilona kitűnő és megbízható kalauz, hiszen egyike volt azoknak a nőalakoknak, akiket világszerte tipikus írófeleségnek mondanának. Herczeg Ferenc találóan írta róla: „Mikszáthné egyáltalában a legnőiesebb nők egyike, akivel életükben találkozhatunk. Egyszerű, szerény, szinte keresetten szürke, mint a fülemüle, de azért akaratlanul is maga felé vonzza az emberek tiszteletét és rokonszenvét... Mikszáthné idejében megértette, hogy aki Mikszáth Kálmán hitvese, az azonkívül nem lehet semmi. Tehát bölcs és hajlékony alkalmazkodással az ura mellé szegődött, a költő visszhangjává lett...” Másutt ugyancsak: „Művelt, olvasott nő volt, de ambíciói sohasem lépték túl a háza küszöbét. Tudott akarni, de nem kívánt külön egyéni életet élni, beérte azzal, hogy Mikszáth Kálmán felesége. Az élet élvezeteit pedig a gyerekszobában kereste...”

Azt lehetne mondani, ha Mauks Ilona visszaemlékezéseinek akadnak korlátai, akkor azok elsősorban ezekben az írófeleségi, negatív érényben gyökereznek.

De a „visszaemlékezések” nagyszerű forrásmunka, s különösen megkapó nőiesen fecsegő, mégis tartózkodóan hírközlő stílusa. Nagy elődje, a lányát szerető Mme de Sévigné aktív exhibicionizmussal, becsvágyával merő ellentéte volt, hiszen nyíltan vallotta: „azt szeretném, ha száz évem biztosítva volna és a továbbiak bizonytalanságban.” Mikszáth Kálmánné született Mauks Ilona pedig azért írt, hogy Mikszáth halhatatlanságához és általános ismeretségéhez maga is hozzáleheljen egy fuvallatnyit. De ő is, mint Mme de Sévigné, híreket, információkat, ismereteket közölt, amire ilyen aprólékosan a férfi talán nem is lehetne alkalmas, minthogy szívesen mellőzi a részleteket.

A részleteknek pedig egy memoárban, egyáltalán az emlékirat-irodalomban lényegbevágó szerepe van.

¹ Mikszáth Kálmánné visszaemlékezései (a függelékben Mikszáth Kálmán levelei Mauks Ilonához), a Szépirodalmi Könyvkiadó 1957-es kiadásában, Király István bevezetőjével.

S mindjárt a korlátok! Mauks Ilonától már legelső kíváncsiságomra, hogy tudniillik Mikszáth hogyan öltözködött megismerkedésükkor, fiatal házas korában, a negyvenéves írói jubileum alkalmával, sem kaptam választ, vagy csak használhatatlanul hiányosat. Mikszáthné egyetlen följegyzésére, a pettyes nyakkendőre, sárga kabátra, csizmára még kitérek. A Mikszáth-képek archívumában szerencsére sok fénykép fennmaradt, s számos rajz és festmény is készült róla. (Klic árnyképe, Mayler Ede, Benczúr Gyula, Glatz Oszkár festménye stb.)

Komoly arcú, de közel sem olyan kerekképű legény volt Mikszáth, amilyenek idősebb kori (és enterjedtebb) képeiből ismerjük. Még nem „pofásodott” ki, s nyúlánk, ovális arcának arányait ezirányban módosította fölfelé fésült frizurája is. Már a rimaszombati református gimnáziumban, de később a selmeci evangélikus líceumban méginkább kitűnhetett fess, vagy amint ma mondják: „csinis” megjelenésével társai közül. Rövidszárú csizmát, szűk csizmanadrágot, meleg mellényt, fehér inget, nagy, masniszerű nyakkendőt, valamint sujtásos, háromnegyedes, úgynevezett Petőfi-kabátot viselt. Amikor Balassagyarmatra került, már huszonnégy éves, érett férfi volt, de még fiatalosan hamvas, s karcsúbb, csinosabb, mint valaha. Haja enyhén hullámosan símult magas homloka fölé, testére szabott zakót hordott, s fehér ingéhez jól illett a színes csokornyakkendő. Bajúszát nem növelte pödörhető-bozontossá, hanem éppen csak ékesség volt az, fordított V-alakban érzéki ajkai fölött. Nem véletlen tehát, hogy megakadt rajta a balassagyarmati lányok szeme, s már pusztá megjelenése miatt is versengtek társaságáért. Talán az is innen fakad, hogy az aranyifjak keresték és szívesen fogadták barátságát, s ha megjelent a Balassa-étteremben, az nyomban fölingerelte a tréfacsinálókat és unatkozókat, s az együtt eltöltött derűs órákról legendák keltek szárnyra. A lányok viszont hosszúszárú pipájára figyeltek föl.

Erről azonban már Mauks Ilona (Mikszáthné) is hírt ad, választékosságra nem törekvő, egyszerű stílusával. Mert úgy írt ő, ahogyan annakidején, tizenyolc esztendőskorában hallotta csevegni az embereket a „mohorai parlament”-ben, Plachy Jánosék terebélyes gesztenyefái alatt. („Három vagy négy úri család lakott még akkoriban Mohorán. A rokonaink közül is sokan jártak hozzájuk. Esténként azután mindannyian a Plachy János nagybátyánk háza előtti vadgesztenyefák alatt szoktunk összejönni. Ezt a helyet nevezte el Mikszáth a »mohorai parlament«-nek. Itt vitatták meg a napi kérdéseket és a világ eseményeit. Azelőtt én is szerettem ott üldögélni...”)

Egy évvel házasságuk előtt, amikor Mikszáth már Pesten tartózkodott és Mauks Ilona inkább levelét várta mint őt személyesen, – akkoriban, 1872 őszén történt az eset, melyben utalás történik a pipára: „Október 15-én, mikor a megterhelt igásszekerek után hintónk befordult a Kishíd utcába, szemem véletlenül a Nagy Gábor asztalos házára tévedett; a nagy meglepetésből nem tudtam hová lenni, az utcai szoba ablakában, melyet mindig bérbé szottak adni magányos urak részére, egész otthoniasan, hosszúszárú pipáját kilógatva az utcára, Mikszáth állott, az arcán örvendetes mosollyal.”

Mindent egybevetve: Mikszáth megjelenése megnyerő volt, Balassagyarmaton nem véletlenül örvendett nagy népszerűségnek, s igyekezett megnyerni társaságának mindkét klikk, a Bérczyké² szintúgy, mint a Maukséké.

Ha öltözködésről nem is, viselkedésről már részletesebb híradást kapunk, ha a szerelmes nő elfogultsága, rokonszenve elvékonyítja is a határvonalakat.

Természetesen az első híradás nem Mohorán, hanem már balassagyarmati tartózkodásuk alatt jutott el a Mauks-lányokhoz, akik eddig meglehetősen elszigetelt életmódot folytattak Mohorán, beletemetkezve a könyvekbe (elsősorban Dickens és Victor Hugo romantikus regényeibe) és átadva magukat az érzékenylelkű, leányos álmodozásoknak. Balassagyarmaton is elsősorban egy varsányi leánynak, Mauks Ilona barátnőjének (Horváth Valér lányának) köszönhető, hogy oly hamar belecsöppentek a társasági élet közepébe, s csakhamar a Mauks-lakás a fiatalok egyik kedvelt, központi találkozóhelye lett. Horváth Ilka, ez a vidám, könnyen oldó és oldódó lány sokakat ismert Balassagyarmaton, s mint jó társalgó, tréfakedvelő és tréfacsináló, vonzotta a jókedélyű fiúkat és lányokat. Az ő faggatódzására említette környezetükben Bobók Ferenc;³ Mauks Mátyás szolgabíró esküdtje Mikszáth Kálmán nevét. Mikszáthné feljegyzése szerint a következőket mesélte Bobók (Mikszáthnéál: Bobok): „Mindjárt láttam, hogy Desewffy Elek most is valami tréfára készül, mert felkelt, és egy kerek asztalnál magányosan vacsorázó fiatalembernek bemutatta magát, majd melléje ült, és érdekes beszédet folytatott vele, mert látszott, hogy igen jól mulatnak. Desewffy odaintett engem és bemutatott; beszélgetésükből megértettem, hogy arra kapacitálja a fiatalembert, hogy az ifjú menyasszony egy régibb udvarlója nevében hívja ki Hámoryt párbajra. (Hámory Ede, aki ugyancsak a Balassa-éteremben tartózkodott akkor, Nógrád megye levéltárosa, különcködő süket öregúr volt, aki fiatal menyasszonyt talált, s akit Edus bácsinak becéztek. I. Gy.) Desewffy odáig volt a gyönyörtől, ha rá gondolt, hogy milyen remegést fog a boldog vőlegény kiállani az egész éjjelen át...” Később egy öreg parasztkocsis jelentkezett a „fiatalúrnál.” A mesét Bobók (illetve Mauks Ilona) így fejezte be: „Erre a fiatalember fölkel, és rövid búcsúzkodás után nagy sajnálatunkra eltávozott. Soha még hozzá hasonló zseniális embert nem láttam, egyik élce a másikat érte.” Horváth Ilka érdeklődésére kiderült, hogy ezt a zseniális embert Mikszáth Kálmánnak hívják.

² Bérczy Lajos (1810–1883) tekintélyes ügyvéd volt Balassagyarmaton, egyébként öccse Bérczy Károlynak, az Anyegin fordítójának. Két „gyönyörű” lánya, Mária és Anna szerepel Mikszáthné visszaemlékezéseiben is. Vilma, a legidősebb, Mikovényi Imréhez ment feleségül. Mikor Mikszáth Balassagyarmatra került, már asszony volt. (Bérczy Mari, Mikszáth korábbi szerelme volt.)

³ Bobók Ferenc Mauks Mátyás mellől később (1871-ben) a sziráki járásbírószagra, 1874-ben pedig a balassagyarmati törvényszékre került végrehajtónak, kinevezés útján. (Mikszáth „Múlik a vármegye” című cikkében meg is emlékezett róla.)

Később egy ismerős társaságban hallható: Mikszáthról Mauks Ilona. Balassagyarmaton szokatlanul palócosnak mutatkozó kiejtéséért gúnyolta Mikszáthot egy társaságbeli lány: „Alaszolgálója...” „Hát most jöttem Szklabonyaáról”. Erre bejött a háziúr, s azt mondta: Csak ne vessenek, csak ne vessenek, én meg azt mondom, hogy sohasem láttak maguk szellemesebb és okosabb fiatalembert, majd büszkék lesznek még arra, hogy ezt a palóc fiatalembert ismerték.”

Tehát Mikszáthot megelőzte híre: ő volt a lányok szemében a csodálatos palóc lovag, palóc világfi. Az első látogatása Maukséknál azonban nem egészen ezt igazolta, amint erre Ilonka visszaemlékezik, ezúttal kivételesen Mikszáth öltözködéséről is számot adva:

„A fiatalembereken, szép két beszélő szemén kívül, nem volt semmi különös megfigyelni való; hanem a ruhája, az csodálatos volt, kék, fehér petytyes nyakkendője mindenhez hasonlított csak csokorhoz nem, különös színű sárga kabátján négy vagy öt zseb is volt, mind darabka papírosokkal megtöltve, és csizmája volt. Az öregurak ugyan többnyire csizmában jártak, atyám is magyar ruhát viselt, de a fiatalembereknél ezt kevésnél láttuk, úgy bizony ez nekünk sehogy sem tetszett.

Mi nagyon sajnáltuk Mikszáthot, hogy olyan zavarban volt; egyik pirlásból a másikba esett. Hogy felbátorítsuk, szívesen szóltunk hozzá; hanem ez még félénkebbé tette, a székek is csak a szélére mert ülni. Az ebéd már végére járt és még szavát sem hallottuk.”

Következő vasárnapi látogatása alkalmával azonban már teljesen otthon érezte magát, és Horváth Ilkával oly szellemesen ríposztottak, hogy az a társaságot teljesen fölvilanyozta. Később már a társaság központjává nőtt Mikszáth, írásműveiből olvasott föl és fiatalos játékokat talált ki, aminek élet, súlyát, izgalmát csak növelte, hogy Mikszáth tekinzéyes befolyást élvezett a Nógrádi Lapoknál.

Mindezek ellenére Mauks Ilona Mikszáthban nem a romantikus bohémét látta, hanem a különcöt, a mást. Aki az irodalmat kedveli, aki nem rajong az agárért, lóért, nem csap nagy mulatozásokat, még csak nem is táncol, viszont búsongó, komoly gondolatokat, irónikus megfigyeléseket táplál, melenget önmagában. A romantikus „külszín” mögül ugyanis, bizalmas szavakból, szép tettekből (pl. ívet csinál, és a pikniken gyűjt a város lámpáira), s főleg intim, Mauks Ilonának írott leveleiből, s teljes későbbi életéből magasan kiemelkedik, nagyra nő, ifjonti könnyelműségeit elhomályosítja a „belbecs”. Jelleme az önmagába forduló búsongó, tisztán látó, jószívű ember irányában fejlődött.

Mikszáth Kálmán már odahaza, Szklabonyán szoros kapcsolatba került az egyszerű néppel. Bár szüleinek földje, később kocsmája és mézárszéke is volt előbb Nagykürtösön, majd Ebecken (ide való volt édesanyja, született Veres Mária), végül Szklabonyán, soha nem éltek fényűző életmódot. Mikszáth Jánosné (az író édesanyja) egyébként is olyan asszony volt, aki a minimális jólét megteremtésén kívül kötelességének és szívügyének tartotta a szegények és betegek istápolását, szinte szociális intézménynek számított Szklabonyán, ahol az egész falu elsíratta váratlan kolera-halálát (1873. június 13). Mikszáth 1860-ig (ekkor édesapja megszüntette a kocsmát és mézárszék-bérletét!) szülei üzletében is gyakran találkozott a falubeliekkel.

Később, amikor házas emberként édesanyját temetni utazott Szklabonyára, kapcsolatát ismét kiszélesítette a falubeli egyszerű emberekkel. Különösen szívesen eljár a faluszéli kovácsműhelybe, amely sárfalaival, koporsószerű zsupfedelével, deszkapalánk védőkerítésével, két különálló helyiségével különösen vonzotta, s később mint helyszín, mint realisabb környezet és hangulati elem helyet kap, „Prakovszky, a siket kovács” elbeszélésében is. Történeteiben a legrealisabb és rokonszenvesebb hősök éppen a népből kerülnek ki, polgári és dzsentri hőseinek inkább megbocsát, korlátlan rokonszenvét nem élvezik. (Érdekes megjegyezni, hogy horpácsi alkonyéveiről a lakosság körében nem éltek ilyen barátságos emlékek, hírből és személyes ismeretségből, emlékekből is szótalan, mogorva embernek tartották, aki elidegenedve, magába fordulva üldögélt a hűs fák alatt könyvvel a kezében vagy csak úgy, gondolataiba merülve.

Írói ambícióin kívül bizonyára baloldali, liberális látásmódjával is magyarázható, hogy nem vállalt közéleti szerepet, címért, rangért, hivatalért nem áldozta föl baloldaliságát a Deák-pártnak. Bizonyára hatott rá az is, amikor betekintést kapott a kiegyezést követő elvtelen, megalkuvó politikai magatartásba. Szabó Béla írja a Nógrád megye története című monográfia második (1949–1919) kötetében: „A két csoport, a megyei jobb és baloldal közötti küzdelemnek megegyezés vetett véget 1872-ben. A megegyezést az ún. „nógrádi botrány” vezette be, amikor 1871 novemberében a jobboldalnak sikerült az előre összeállított listát a baloldal kijátszásával, határidő előtt, a baloldali megyebizottsági tagok részvétele nélkül elfogadtatni. A jobboldali politikai manőver végéig kiélezte a két csoport közötti ellentétet, a minisztérium azonban a baloldal által szerkesztett óvást elutasította és a történeteket jóváhagyta.” Nem lehetett közömbös a „nógrádi botrány” következménye sem: „1872. áprilisában az uralkodó felmentette gróf Frogách Józsefet, s kinevezte a Kisterenyén és környékén több mint 6000 holdas birtokkal rendelkező gróf Gyürky Ábrahámot megyei főispánnak, ki 1889-ig maradt hivatalában. A főispáni változással párhuzamosan változások történtek az alispáni hivatal betöltésében is. 1872. januárjában lemondtak Frideczky Lajos első és Ottlik Ákos másodalispánok, akik helyét a megyében (Vanyarcon! L. Gy.) birtokos Veress Pál foglalta el. 1875-ben azonban leköszönt hivataláról és Madách Károlyt, a költő testvérét, csesztvei földbirtokost választották meg alispánnak. Madách hosszú ideig, 1883 decemberéig vezette a megyét . . .”

Mikszáth az új alispánt, Veress Pált nagyon tisztelte. „Mikszáth szerint olyan volt, mint a gondviselés” – írja felesége –, „mindig van és mindig lesz.” De ettől a tisztelettől függetlenül mélyen érinthette Mikszáthot a baloldal váratlan és érdemtelen bukása is, amely többek között magával sodorta, egzisztenciálisan sújtotta volt főnökét és apósjelöltjét (Mauks Mátyást), valamint a bohókás Horváth Ilka édesapját (Horváth Valért) is.

Később, amikor már Tisza Kálmán kedvenceként, mint mameluk-képviselő írogatta országgyűlési jegyzeteit a Pesti Hírlapnak, s ráébredt a kaján és kecses tréfálkozás kártékony voltára, ismét a tiszta, a „becsületes, a néphez hű író” gyakorol önkritikát, minthogy belátja: gondtalan tréfálkozása azokat is lelkiismeretlenségbe hajszolhatta, akik talán megválasztásukkor

még komolyan vették a parlamentet. Ezek a korrupt világra mutató, kiábrándító jelenségek táplálták kegyetlen szatírírójú regényének, a Két választás Magyarországon-nak életanyagát.

A becsület, a lelkiismeret tisztasága nyugtatta meg Mikszáthot, s óvta meg a meghasonlástól, a végső kiábrándulástól. Ez a becsületesség, amely oly álthatossá tette Mikszáthot az élet minden területén, hódította meg Mauks Ilonát is, hogy hívó szavára hajlandó lett volna ezt a lázas, forrongó férfit tűzön-vízen át követni.

A kor pedig olyan volt, hogy nehéz lehetett becsületesnek maradni, kiváltképpen olyan valakinek, akit az elhivatottság érzése hajt hírnév és dicsőség felé.

Rendkívül rossz vélemény alakult ki azonban Mikszáthról a Maukszülőkben, s a Mauksék mohorai kúriájába és gyarmati lakására ellátogató úri társaságban. Mauks Mátyás nem tudta elképzelni az életet állami hivataltól, aki nem teremt fix egzisztenciát, az szerinte könnyelmű, megbízhatatlan ember. Mikszáth pedig nyíltan utálta a hivatalt, mint olyan nyűgöt, mely keresztezi, megghiúsítja hivatásának, elhivatottságának teljesítését. Legválságosabb napjait élte Pesten, amikor e sorokat leírta Mohorán pihenő feleségének:

„Azt talán megtehettem volna, hogy hivatalt vállaljak, és így lassanként fokozatosan tegyem tönkre magát és magamat a nem nekem való életben. Látott-e már halat kint a szárazföldön? Úgy képzeljen engem a nem nekem való elemekben... Boldog lehetne-e maga, ha engemet így megsemmisülve látna? Tegye szívére kezét, és mondja ki az igazat, hogy »nem«. Ahogy én magát ismerem, tudom, hogy ezet nem is kívánja. Nekem mennem kell a megkezdett úton, mely vagy felvezet a magasba, vagy le a mélységbe.”

Mégis miből táplálkozott az a felfogás, hogy Mikszáth könnyelmű, megbízhatatlan ember, afféle bohém ficsúr, aki szemben áll az élet legszebbjével, a munkával? Minden bizonnyal a polgár és a dzsentri hivatalnokszemléletéből, mely csak fogalmazói, végrehajtói, szolgabírói állásokat tudott elképzelni, mert a föld és a gazdálkodás is valami, de az elemek függvénye, s legalább annyira megbízhatatlan, mint az asszonyok.⁴ S nem kétséges, hogy Mikszáth számtalanszor nyújtott tápot a rossz, megvető, elitelő vélemény kialakulásához. Vegyünk talán sorra néhányat, Mauks Ilona följegyzései alapján.

Mikszáth hivatalba lépésekor, mint tb- esküdtet, még Mauks Mátyás és Bobók Ferenc a másik esküdt is szeretettel fogadta.

MAUKS MÁTYÁS: „Bobók öcsém, úgy örülök, azt hiszem, jó akvizíció csináltam, a fiú igen eszesnek látszik.”

CYURA BÉLA (ugyancsak Mikszáth esküdttársa): „Igen az apja derék ember, de a fia rossz, csúfalkodó, kigúnyolja az még a saját öregapját is, ha kedve úgy hozza magával.”

BOBÓK FERENC (nevetett, azután áradozó szavakkal hozzáfogott Mikszáth dicséretéhez).

⁴ Mikszáth János is arról álmodozott, hogy fiából papot nevel, hiszen ősei közt több pap volt. De ha nem papot, hát szolgabíró.

HORVÁTH ILKA: „Igen, most már emlékszem, láttam én ezt a fiatal-embert a zsélyi fürdőben, szép fekete szeme van, és láttam a nővérét is ugyanott, igen szép fiatal lány volt, az unokanővéreivel, a szentpéteri pap leányaival volt ott; azután később hallottam, hogy tánc közben egy pohár hideg vizet ivott, és rá rövidesen meg is halt – galoppierende Abzehrung-ban.”⁵

Mauks Mátyás előlegezett bizalma a kedélyes esküdtnak szólt, az írói pálya iránt korai előítélettel viseltetett. Az ugyanis, hogy 1843 májusában Pozsonyban, az apáca pályán, a diákkaszárnya egyik háromágyas szobájában Jeszenszky Danóval (aki később Temérdek néven publikált), valamint Petőfi Sándorral lakott egy szobában, Mauks Mátyást csak kiábrándította hiszen látta Petőfi nélkülözéseit, aki az országyűlési naplót másolta alig egypár garasért, naponta, minthogy Fekete Gábor szinidirektornál nem nyert alkalmazást: „A szíve vérzett az embernek, ha ránézett, pedig ő a legnagyobb költő volt. Isten kegyelméből való költő. Az én fenyőládám tetejére írta A távolból⁶ című csodaszép versét, mely egymaga megérdemelte, hogy halhatatlanságra és jólétre vigye íróját... És nem tudom kapott-e érte öt forintot? Ez így volt akkor, és így van ma is...”

S ehhez még az is hozzátartozik, hogy Mikszáthot Mauks Mátyás és társasága, különösen a hivatalok mellőzése után egyszerűen „skribler”-nek csúfolta a háta mögött.

Kisérjük figyelemmel azonban Mikszáth könnyelműsége valló „bűneit!”

Már az meghökkentő volt Mauks Mátyás számára, hogy Mikszáth otthagya a szolgabírói hivatalt, bár néhány csínyével és könnyelműségével (ezekről még szó lesz) valamennyire meg is értele távozását. Ügyvédségéd Balás Józsefnél. Fölajánlják neki a Nógrád megyei aljegyzői állást, de ő az utolsó pillanatban lemond Jeszenszky József javára. Ismerősei igyekeznek politikai állásfoglalásnak, gerinces nagylelkűségnek fölfogni lépését, de a magyarázatot Mauks Mátyás és családja (még Ilonka is!) silánynak találja.

Megígérte, hogy az írói pályát mellékesnek tekinti és az egzisztenciát biztosító fogalmazói állásért folyamodik, s ennek érdekében fölkeresi Fráter Pált a vallás- és közoktatási minisztériumban. Ámde ezt sem teszi meg, Mauks Mátyás így fakad ki Ilonka lánya előtt: „Most már azonban látom, sohasem lesz belőle komoly ember, otthagya a közigazgatást... Jól van, elismerem, hálátlan pálya, otthagya az ügyvédséget... Hát erre azt mondhatom, nem vette be a természetet, de most nem találok ránézve mentséget, napnál világosabb volt a fogalmazói kinevezése, öreg barátom, Fráter, megígérte, hogy pártfogolni fogja, és most azt mondja, hogy nem is látta, nem ment őt felkeresni, mint ahogy azt én neki megüzentem, még ezt sem tette meg, ez azt jelenti, hogy nem akarja a hivatalt, ezt pedig azért nem akarta, mert nem szeret rendszeres munkával foglalkozni.”

⁵ Galoppierende Abzehrung: heveny tüdővész.

⁶ Távolból: (A címet Mauks Ilona tévesen írja névelővel.) Kis lak áll a Duna mentében, stb. (Dátumozás: Pozsony, 1843 május.) A láda 1865-ben elégett.

⁷ Jeszenszky József 1867-től harmadaljegyző a megyénél. A Nógrád című, Balassagyarmaton megjelenő lap 1872-ben a következő tudósítást közölte: „A megüresedett másodaljegyzői állás Mikszáth Kálmán ellenében Jeszenszky József által töltetett be.”

Amikor öröklö a szklabonyai birtokot (előbb édesapja, majd édesanyja is eltávozik az élők sorából), egy ideig otthon gazdálkodik, de ez csak rövid ideig tart. A földnek is hátatfordít és nekiindul a bizonytalannak a fővárosba.

A titokban kötött házasság után némiképp megbékélt Mauks Mátyás, de amikor a házasságot a létbizonytalanság veszélybe döntötte, s Mikszáth, Gyula öccsével Mohorára látogatott, az após előkapta irodalmi hajlamainak nagyvonalúan áldozó vejét. Mauks Ilona ezt így írta le: „Elég lehetett volna már ebből a bizonytalanságból, hiszen beláthatja, hogy Magyarországon az irodalomból megélni nem lehet. Azt hiszem keményebb szavak is röppentek el, mert Kálmán igen panaszkodott nekem. Kijelentette, hogy írói hivatását meg nem tagadhatja, és jól tudja, minden hivatal megölője a tehetségnek.”

Mint tudjuk, Mikszáth továbbra is állhatatos maradt, inkább házasságát függesztette föl egy időre, inkább a számára oly éltető szerelmet kockáztatta. Az élet azonban Mikszáthot igazolta: hét esztendő alatt kiharcolta a sikert, európai – sőt világhírnévre tett szert, lába előtt hevert az ország és negyvenéves írói jubileuma egy éven át tartó népünnepély volt, szinte annyira, mint 1896-ban a Millenium.

A Vigadóban lezajlott díszünnepségen az érett, a küzdelem vége felé járó, megállapodott Mikszáth emelkedett szólásra. Beszédéből csak néhány mondatot idézünk itt: „Én már körülbelül megírtam, ami énbennem volt. Megírtam azzal a tudattal, hogy azért nem jár nekem semmi külön érdem; hiszen azért, mert az ember anyját szereti, még sohasem dicsértek meg senkit. Én csak a hazámat szeretem. Az nem igaz, hogy negyven évig dolgoztam. Én csak mulattam negyven évig.”

Sokszor felhánytorgatják Mikszáth életrajzírói Mikszáthnak, hogy tudott és mert játszani, s ahol csak lehetett elhallgatták életének azokat az epizódjait, amelyek csínyeire, cseleire, tréfáira utaltak. Pedig ezek a „mellékes éleztöngék” nagyszerűen mutatják az utat az anekdoták és a romantika állomásai felé. Már indulása meghatározta, hogy hová fog megérkezni, s ehhez nemcsak korlátlan Jókai-imádata, hanem jellemének rezdülései is, vagyis a kettő együtt alkotott egy sínpárt.

Mert kifogyhatatlan volt a játékból, s a nők különösen fogékonyak a játékok iránt, Mauks Ilona visszaemlékezései bőszeges teret engednek e „mulatások” leírásának. Talán azért is, mert ezek az ifjú játékok, valami sokkal komolyabbat, a szívek találkozását is egyengették, mint afféle kacagós, könnyelmű kerítők. Szinte nehéz szétválasztani, hogy mely játékot találta ki ifjúi hevületből, melyet szerelmes közeledésből.

Előrebocsájthatjuk, hogy legszebb játéka mindig is az irodalom volt, legalább is attól a perctől kezdve, hogy betette lábát Balassagyarmatra. Beült Maukséknél a piros fotelbe és felolvasta legújabb alkotását, később Nelkával^B közösen is produkáltak irodalmi anyagot.

^B Mauks Kornélia: *Farkasfalvi Mauks (Mohora, 1856. márc. 29–1923. ?): író, Mikszáth Kálmánné Mauks Ilona húga. Iskolái befejeztével szülei mohorai birtokán gazdálkodott. Művei: A kis hősök (ifjúsági elbeszélések, 1899); Fehér róza és egyéb történetek (ifjúsági elbeszélések, 1905); Zörgő harasztok (ifjúsági regény, 1909); Regényhősök (ifjúsági regény, 1914); Képek Mikszáth Kálmán életéből, 1918); Mikszáth Kálmánról sógornője (1929). (Magyar Irodalmi Lexikon)*

De legalább ennyire szórakoztatta a társaságot a kiházasító egyesület elnökéhez írott megannyi szellemes, tréfás „hivatalos” levele, amelyek Mauks Ilona közlése szerint éppen kapósságuk és szellemességük miatt szinte egytől-egyik elvesztek. A „kiházasító egyesület” tréfából azért hozta létre Mikszáth, mert egy korábbi a helyi lapban megjelent elbeszélése nyomán a kulcsszereplő elment egy lányos házhos exkuzálni magát,, s itt nyomban horogra is akadt. Mikszáth írta meg az egyesület alapszabályát is. Elnök Ilonka lett, titkár Nelka, utazásügynök Horváth Ilka és jegyző: maga Mikszáth. A dísz- és kültagok toborzására humoros (Mikszáth szövegezte ezt is!) ívet köröztek, s egy hét alatt a tagok száma fölszaporodott ötvenre. A visszaemlékezésekben olvashatjuk: „Eközben a városban is híre ment a mi kedélyes délutánjainknak, mindig többen és többen jelentkeztek tagoknak ebbe a mi kis »tudós társaságunkba«. Felvettünk fiatal embereket, barátainkat, sőt a szülőiket is, de mindenki tartozott legalább három jó tréfát mondani...” Csalogatták Mikszáthot a félig-meddig rokon-komasági kapcsolatokat melengető Bérczyékhez is, de ő ebben az irodalompartoló társaságban, különösen Ilonka és Nelka közelében egyre jobban érezte magát.⁹

Persze, Mikszáth tréfái nem korlátozódtak a kiházasító egyesületre. Akár elbeszéléseiben, az életben sem fogyott ki ötleteiből. Ilyen csínye volt például, amikor hivatalos idézést kézbesített Mauks Mátyás aláírásával mindhárom lánynak, Horváth Ilkának, Mauks Kornéliának és Ilonkának. S a „három kisasszony” fél napon át rettegve kutatta, hogy miféle vétek nyomhatja lelküket, amiért a törvény elé idézik őket. Bobóktól tudták meg, hogy ez Mikszáth tréfája. Mauks Mátyás ugyanis gyakran olvasatlanul írta alá az aktákat, így került a kézjegye a lányoknak szóló idézésre is.

Igaz, hogy Mikszáth később egy ilyen becsempészett aktán vesztett rajta. Mauks Mátyás a fals, a hamis idézés aláírása óta jobban figyelt, s legközelebb éberem kiemelt az aláírásra elébetartott akták közül egyet. Erre az „aktára” Mikszáth a következő szöveget írta: „Én alulírott szavamat adom, hogy Ilonka lányomat egy éven belül Mikszáth Kálmánhoz adom feleségül.” (Lehet, hogy ez már nem is volt tréfa, nem is volt játék?)

A játékot a Nógrádi Lapokban is folytatta, mert amikor Pokorny Jenő¹⁰, az Ipoly szerkesztője lapjában kikezdett Mikszáthtal, az oly csípősen visszavágott cikkében, hogy Pokornyon kacagott egész Balassagyarmat. A szópárbajból végül is valódi párbaj lett. „A párbajnál, miután csak az első vérre ment, egypár karcoláson kívül nem történt egyéb baj.” Mikszáth új játékot talált ki: albát adni egymásnak. Az alba tulajdonképpen üres papírlap, amelyet az ajándékozó fél aláírásával lát el. Az aláírás fölé azután a megajándékozott azt ír, amit akar. Ilyen albákat cserélt Mikszáth Kálmán és Mauks Ilona is. Az első albát Ilonka adta Mikszáthnak, amikor az arra hivatkozva, hogy nem szeret táncolni, elutasította a városházi piknikre tör-

⁹ „Dévényi Kálmán, nagyanyánk tivére, Csövérről, ahol mint afféle szobatudós valóságos remeteéletet élt, és nagy könyvtárát bújta, kocsiszámra hordta nagyanyánknak a könyveket. Így hát volt miben tobzódunk.” (Mauks Ilona.)

¹⁰ Pokorny Jenő újságíró, 1871-ben a Nógrád, 1872-től az Ipoly lap szerkesztője volt. 1875-ben Pestre költözött, ahol a nyolcvanas évek elején öngyilkos lett.

tént meghívást. Mauks Ilonka elővette a szekrényből az albát és ráírta: „Alulírott tartozom az 1872-ik évi január 3-án a balassagyarmati városházán tartandó pikniken megjelenni.” Márpedig, ami az albán szerepelt, az az aláíróra kötelező érvényű volt.

Mikszáth viszonzta az albát. Barátaival augusztus végére mulatságot szervezett a gyarmati kis erdőbe. Ez előtt érkezett az alba Ilonkához: tartozik az augusztusi mulatságon megjelenni, táncolni azonban nem szabad egy lépést sem.

Ez a játékosság jellemezte Mikszáth ifjúságát, később pedig irodalmi művészetét.

Mikszáth úgy él a köztudatban, mint aki magánéletében maga lett volna a rideg realitás. Küzdelem a hivatás győzelméért, harc a nőért, aki egyedül kapott helyet szívében. A körülmények vizsgálata azonban, éppen az események romantikus fordulata miatt, olyanná teszi, mintha ő lett volna az ellenállhatatlan amorózó, a színpadi, vagy éppenséggel regénybeli hősszerelmes. A kiházasító egyesület és méginkább az albák már a hódítás eszközének is számíthatnak, esze, szíve és az a bizonyos fekete szeme hamarosan kiválasztotta magának Mauks Ilonkát, aki oly érzékenyen reagált minden mikszáthi irodalmi próbálkozásra és annyira megértőnek bizonyult a kudarcok és hivatalkerülő népszerűtlen lépések idején is. Mauks Ilonka társ volt már akkor is, amikor a vidám társaság még nem is sejtette, hogy a tréfagyáros legénynek milyen nagy szüksége van megértő támaszra. S az sem volt kétséges, hogy a szklabonyai eszes palóc fiú nem kalandra, hanem életre szóló házasságra választ magának nőt.

A házasság (lásd a kiházasító egyesület eszméjét!) korán megkísértette jelenvalóságával és lehetőségeivel Mikszáthot, s a korszellemnek megfelelően két fiatal szövetségét a maga realitásában képzelte el. Vallotta, hogy a nélkülözés, az anyagi bizonytalanság ellensége a házasságnak, különösen a jó házasságnak. De bizonyára azt is hitte, hogy az anyagi jólét pótolni tudja a kezdet kezdetén hiányzó, forró érzelmeket, legalábbis erről tanúskodik első komoly kiházasító próbálkozása, amikor Horváth Ilkának kísérelt meg életre szóló, törvényes élettársi kapcsolatot teremteni.

A házasságkövetítést az indokolja, hogy Horváth Valér, Ilka édesapja válságos anyagi helyzetbe jutott, amit Mikszáth megtudott. A tönkremenés réme támadta meg a családot, amin egy jólszituált vőlegény, egy fordított (főleg a férfiak kötöttek eddig ilyet!) érdekházasság még menthet valamit, főleg Ilkán, akit Mikszáth láthatóan megkedvelt. Előbb a felsőpetényi papot, később a jómódú Wladár Sámuel¹¹ mutatta be a lánynak, de az mindkét alkalommal úgy viselkedett, hogy azzal csak elriaszthatta a lánynézőbe érkezett vőlegényjelölteket. Még szerencse, hogy Ilkának sem állott szándékában nőülni bármelyikhez is.

¹¹ A felsőpetényi papról csak annyit tudunk, amennyit Mikszáthné írt róla, a véleményét Mikszáth Kálmán szájába adva: „Igen jómódú bácskai magyar fiú. Még csinos is, de úgy látszik, nagy mamlasz.” Wladár Samu Túrócról származott gyarmati ügyvéd és állatorvos. Szerelmi bánata idült alkoholistává tette. Mikszáth Sramkó tiskális alakjában őt írta meg.

Az albából nőtt ki viszont Mikszáth első szerelmes levele, amelyben a játékból már komolyra vált. Ebben írja Mikszáth többek között: „Különben is az egész alba csak tréfa. Nagyobb alba nekem ezerszer a Nagysád rokonszenve.”

Így bontakozott ki a szerelem. S a táncos vidám mulatságokon már mind gyakrabban ült kettesben, félrevonulva Mikszáth Kálmán és Mauks Ilona.

Újabb romantikus fejezete szerelmi kapcsolatuknak a heti kétszeri levélváltás, amikor Mikszáth legalább négy teljes oldalt írt teli, nyílt, vagy enyhén leplezett vallomásokkal, s olyan kétségekkel, melyekkel Ilonkát óhajtott szóra bírni. A család ellenzése és rosszallása miatt a levelezést titokban kellett tartani, ami a fiatalok ügyes konspirációval rendkívül ötletesen meg is oldottak: „Mohoráról egy özvegyasszony járt be a postára Gyarmatra a levelekért, nővére, egy másik öregasszony, a Mikszáth principálisnál volt szakácsné, mi sem volt tehát természetesebb, mint hogy azzal az ürügygel, hogy a nővérét látogatja, beadta a levelet tőlem a fiatalúrnak, mikor aztán a postán és a városban elvégezte dolgait, visszament a fiatalúrhoz, aki azalatt megírta részemre a négyoldalas levelet. A postásné ezeket oly ügyesen tudta nekem átadni, hogy sem anyám, sem nővérem nem gyanakodtak.”

Az első teljesen nyílt vallomás Szklabonyáról érkezett Mohorára: „Mióta Szklabonyán vagyok, azóta sokkal nyugodtabban szeretem, nem vágyom olyan epedve látni, hanem megelégszem azzal a tudattal, hogy szeret, és hogy én is szeretem. Mohorára azért félek elmenni, hogy ismét felszítom a parázst szívemben, s olyan emésztő lángban fog lobogni (hogy ím, ékesen fejezzem ki magamat), hogy azután eltemethetem azt az én jó flegmatikus nyugalमत, s ott ülök örökösen Mohorán folytonos lelki izgatottságban.”

Ahogy Mikszáth a fővárosba került, bevezették kapcsolatukba a poste restante levelezést, s amikor a postamester ezt Mauks Mátyásnak elárulta, akkor a szobalány sietett segítségükre. Később pedig, Mikszáth visszatéréseivel Gyarmatra, Mikszáth látogatott el néhány percre Mauksékhoz, amikor a családfő a kaszinóban tartózkodott, s ilyenkor titokban, gyorsan levelet cseréltek.

Közben már szőtték esküvőjük tervét is, amelyre szülő ellenzés ellenére is készen állottak. Ilonka már meg is bízta Jeszenszky Józsefet, hogy Szügyben, a lelkésznél váltsa ki a keresztlevelét, hogy a titkos házasság esetleges lehetőségét az efféle adminisztrációs, bürokratikus tennivalók ne hátráltassák.

Arra nem gondoltak, hogy a bürokrácia nemcsak a közigazgatást, hanem az egyházi hivatalokat is megfertőzte. S bizony a háromszori bejelentés kötelezettsége és a diszpenzáció megkövetelése alaposan megkeserítette várakozási idejüket. Ilonkának az a reménye sem vált be, hogy időközben megenyhül a család és Mikszáth között a viszony. Erre pedig mind kevesebb lett a remény, hiszen Mikszáth fogadkozásai ellenére jogi tanulmányait sem volt hajlandó befejezni.

Végül aztán megérett a romantikus vagy éppen különös házasság ideje.

A lehetőséget az teremtetette meg, hogy a Nógrádban tartózkodó Julie néni (Kováts Lőrinc, belügyminiszeri tisztviselő felesége) egy-két hétre meghívta a betegeskedő Ilonkát budai lakásukba egy kis pihenésre, remélvén, hogy az használni fog. Ilonka elfogadta a meghívást. Mikszáth Balassagyarmaton, a színházban tudta meg Nelkától, hogy Ilonka Budára utazott Kovátsékhoz. A címet előbb Draskóczytól, Mauks Mátyás ügyvédsegédjétől igyekezett megtudni, de az nem tartózkodott otthon. Végül is Desewffy Elek segítette, aki jól tudta a címet, hiszen Kovács Lőrinc unokatestvére volt.

Ötödik nap Mikszáth már Budán járt, sőt a titkos házasságot is előkészítette, mert Wágner Lajos, aki 1872–73-ban Budapesten tanárkodott, s akivel Mikszáth együtt járt a selmeci líceumban, közbejár Bachát Dánielnél¹², a budapesti szlovák nyelvű evangélikus egyház lelkészénél (akit Mauks Ilona tévesen említ könyvében esperesnek, mert csak 1874-ben választották meg annak!), Bachát háromszori kihirdetés után hajlandónak mutatkozott a két szerelmezt összeesketni.

A többi már gyorsan ment és nagyobbára ismert is. Elmentek az esküvőt bejelenteni, Mikszáth már ott várta Wágner Lajossal Ilonkát a Kerepesi úti tót templom előtt. Két hét múlva, déli féltizenkettőkor megismétlődött ugyanez a találkozás, csak akkor már Lenci bácsi (Kováts Lőrinc) is Ilonkával tartott, fáradhatatlanul dúdolva a Marseillaise-t. Lenci bácsi ugyanis nagy lázadó volt, ő is így titokban vette el Juliet, a nevelőnőt. Wágner és Kováts tanúskodása mellett Mikszáth Kálmán és Mauks Ilona házasságot kötött.

Ezzel azonban még nem ért véget a tortúra, a már említett és ismert körülmények miatt 1875-től hasonló megpróbáltatásokat kell kiállniuk a válás kimondatásáért. Hétfővel ezután pedig, hogy a válást elhatározták, megkezdődött a szerelem második fejezete, mint ismert Mauks Ilona véget vetett a lencse-termesztésnek, újból Mikszáth mellé szegődött, aki töretlen hűséggel eljött érte kivívott jólétéből, hogy magával vigye a fővárosba, ahol már a Mikszáth nevet országos elismerés, dicsőség övezte. 1882 Szilveszterkor kötöttek házasságot másodsorra.

Mikszáth fantáziadús, mesékre teremtett lelkét bizonyára felvillanyozták a házassághoz kötődő különös helyzetek. Mauks Ilonát viszont az irodalom készítette föl szülői és társadalmi tilalmak áthágására. „Szerettem a romantikus dolgokat” – írja – „regényekben szerettem a titkos házasságokat, de hogy én a szüleimet így megbántsam, nem volt valódi szándékom.” Mikszáth nála is jobban szerette a „romantikus dolgokat”. Erről vallanak hosszú, olykor nyolcoldalas szerelmes levelei, s méginkább erről a hűtlenség vállalása csak azért, hogy Ilonkát rákényszerítse a válásra („Mást szeretek.”), s ugyancsak ide sorolható a hűséget, „szeretetet” fogadó levél mindjárt a válás jóváhagyása után: „Szegény Ilonkám! Maga talán azt hiszi, hogy a szerelem megszűntével megszűntem Önt szeretni. Olyan Ön nekem, mint egy szent, akire akkor gondolok, amikor a lelkem tiszta. Mikor én, gyarló ember, fennkölt írói lelkületemet öltöm fel, olyankor Ön az én kis múzsám.”

¹² Bachát Dániel: 1904-től a szlovák nyelvű evangélikus egyház püspöke. 1886-ban lefordította szlovákra Mikszáth *A lohinai tű című elbeszélését*.

De e soroktól még sok időnek el kellett telnie addig, amíg Horpácson megvásárolhatták a Szontágh-kúriát és a birtokot, hogy idegnyugtató, nagy békességben egymásnak, s mindketten Mikszáth alkotói munkásságának éljenek.

A róla készült képek alapján, kiváltképpen a későbbiek után az az elképzelés vált általánossá, hogy Mikszáth csattanós egészségű, örökké jókedvű, s mint pocakja is mutatja, nagyevő férfi lehetett, aki a pipát még az ágyba vagy a fürdőkádba is magával viszi. (Gondolom, a pipás elképzelést csak fokozhatta Légrády Károly, a Pesti Hírlap szerkesztőjének figyelme, aki hivatalsegédével még arról is gondoskodott, hogy Mikszáth pipái szeleljenek, dohánya soha ki ne fogyjon asztaláról!) Teltkarcsú megjelenése, vagy kerek arca teszi-e, de bizony hajlamosak vagyunk őt mindig a terített asztal előtt elképzelni, s a terülj-terülj asztalkáról soha el nem fogy a friss pogácsa, a túroslepény és a hideg kacsasült, e három kedvence.

A látszat azonban csal. Mikszáthnak megpróbáltatásokban, szenvedésekben, félelmekben is bőven akadt része, kicsit szerette is a humor, a romantika mellett – enyhén mazochista módon – szenvedésekben is megfürdetni a lelkét, mintha minduntalan jövőző regények, elbeszélések katharizálásában igyekezne megtisztulni, hírnévre, dicsőségre igazán méltóvá lenni.

A félelem különösen végigkísérte. Érthetetlen félszességét, amely társasági népszerűsége tetőfokán is föl-fölbukkant, önmaga igyekezett levélben megmagyarázni Mauks Ilonának:

„...Vannak ihletett perceim, amikor érzem, hogy egy fejvel magasabb vagyok a többi embernél, amikor meglep egy-egy büszke, merész gondolat, lenézni azt a kis környezetet, ahol mozgok, s kilépni három lépéssel előre közülök, amellyel összeropogtatni vélem a fél világot, azt az erőt, mely aztán hazudott, képzelt erő, de mely azért nekem örületes gyönyör, oszlani érzem a másik percben ama másik érzélem terhe alatt, melynek a kinevetéstől félelem a neve . . . és visszalépek két lépéssel hátra.”

S mintha betegségei alatt fogalmazott leveleiben is azok a szomorú tót dallamok szólaltak volna meg, amelyek a hétköznapi dalait átszötték vagy amelyek a faluval egybeépült temetőből hallatszottak be a házakba Szklabonyán. (Ki tudja miért, de nógrádi szláv dallamok szívszorogatóbbak, szívfájdítóbbak, szomorúbbak, mint a békési vagy akár a Pest megyei szlovákok énekei!)

Amikor a tüdőgyulladás miatt elmaradt az Ilonkával tervezett zsélyi találkozás, édesanyjával a következő levelet íratta:

„Kedves Ilonkám!

Régen mondom, hogy nincs bizalmam a terv sikerüléséhez. Mindig mondtam, hogy valami akadály akárhonnán, de közbejön, íme, bejött az az akadály, hogy én körülbelül meghalok. Nem mindig vagyok azon állapotban, hogy tisztán gondolkodhassam, tehát felhasználok a percet most, hogy magát más által értesítsem, tehát, hogy tizenötödiki találkozásunk már nem érvényes. Isten önnel holtig szerető Kálmánja. A nevemet magam írom alá. Felsenburg, Kiss és a kürtösi orvos biztatnak, hogy semmi bajom se lesz, de csak aggodalmas, utolsó gondolatom is maga lesz.”

Rejtett búsongását csak fokozzák a váratlan családi vagy társadalmi tragédiák. Tilalmas esküvőjük közvetlen, boldog napjaiban érkezik a távirat: „Mama meghalt kolerában, délután temetik, Gyula.” És Mikszáthon kitör a sírás, csak néz, lát és befelé könnyezik, amikor meglátja a kolerasújtotta szendehelyi temetőnél a kis koporsókat sorakozni (mert szerette a gyermekeit, de a gyermekeket általában is!). S váratlan betegség, váratlan esemény hányszor keresztezi terveit!

Haláleset a mézeshetek legelején! Első esküvői terve előtt a legfontosabb időpontban eltévesztette a váci hajót, amelyen Ilonka utazott édesanyjával. Elvész a vörös bőrtárca a búza árával együtt, pedig a tárcát Ilonkától kapta ajándékba.¹³ Egy fővárosba szakadt Nógrád megyei nemesi származású, de züllött életű színész, Zádor (Zmesdák) Dezső ráveszi, hogy színdarabot írjon, mert azzal meggazdagodhat, de a dologból semmi sem lesz. Sajat költségén kiad két kötet elbeszélést, de a könyvek a nyakán maradnak, a kritika figyelmen kívül hagyja. Országgyűlési tudósító korában a Parlamentben ellopják a kabátját. Számára minden fölnagyítottan végzet-szerű, ahogyan írásaiban is minden az, s ahogyan ott úgy itt sem hiányzik a félelem feszültsége, s a babona is, amelyeket azonban mindig legyőznek az észérvek.

Végül elérkezett a nagy és jóvátehetetlen meglepetés az élet utolsó tréfája. Éppen arra készültek, hogy a követválasztás után a Nógrád megyei küldöttséget fogadják, illően, ugyanis az volt tervbevéve, hogy Murányi Gyula (1881–1920) szobrászművész alkotását, A jó palócok egyik jelenetét ábrázoló szoborcsoportot az ajándékozó nógrádiak Horpácsra, a Mikszáth-birtokra viszik. S még el sem múlt az ünnepi, jubileumi hangulat, szívében még ott lebegtek az irányában megnyilvánuló szeretet lángjai, amikor váratlanul rosszul lett. Orvosok vették körül és „eret vágtak szegényen, flottírozták, de csak később jött öntudatra, és olyan gyöngye volt, hogy szólani is alig bírt.” 1910. május 28-án, déli fél egykor, tizenkét nappal a jubileum után Farkas László (1847–1922), a Rókus Kórház sebész-főorvosa bejelentette: „Nagy rendet vágott a kaszás.”

¹³ Anélkül, hogy emléket vagy kegyeletet óhajtának sérteni, s annak tudomásában, hogy Mauks Ilona szerint Mikszáth először akkor vett föl pénzt nagy kamatra, amikor a két kötet novelláját adta ki, nem tartanám érdektelennek annak kutatását, vajon nem a búza ára tűnt-e el nyomdai költségekre. Mikszáth elhivatottságát ismerve, bizhatott egy ilyen befektetés minden gondot megoldó sikerében.

THURZÓ GÁBOR

Mikszáth — filmen

Furcsa kérdés, de talán nem alaptalanul – mit szolt volna Mikszáth Kálmán, ha megismerkedve a „mozgófényképpel” (látta bizonyára, hisz látta Jókai is) megtudja, hogy néhány évtizeddel halála után ő lesz ennek a különös újdonságnak, a filmnek, mozinak, egyik legkeresettebb, legnépszerűbb szerzője? Hiszen – ezt aztán tudjuk róla – még a színházzal szemben is bizalmatlan volt, nem igen tudta elképzelni, hogy műveit színpadra lehessen alkalmazni. Hát még – ott ülve a villózó-vágtató mozgóképek előtt – filmre!

Ha van vérbeli elbeszélő, adomázgatva, pipafüst ködében mesélő, méseit kanyargós utakon a cél felé terelő, akkor Mikszáth az. És még valami, – a mesélő hangja, ez a sajátos, irónikus, cinikus, majd naívan lírai hang. Ez mind igaz. De ugyanakkor – minden műve csupa történet, remekül megfigyelt érdekes alakok hol vidító, hol elbúsító sorsa. És a történet, az alakok mögött: pontos, éles társadalomrajz. Nincs az a történelemíró, aki hívebben adná vissza a századforduló magyar történelmét, problémáit, a hajdani urambátyám korszakot felváltó modern – kishíjján, azt írtam: mai – Magyarországot. És aki így tudna leszámolni minden illúzióval. Lehet ezt a filmvásznon visszaadni? Egy-két órába bele lehet-e sűríteni olyan remekket, mint a „Noszty fiú esete Tóth Marival”, a „Különös házasság”, a „Beszterce ostroma”, a „Fekete város”?

Lehet. Maga Mikszáth segíti hol gyengéd kézzel, hol kíméletlenebbül filmre írókat. Akik, ha Mikszáth világát, mondanivalóját, derűsen keserű véleményeit, ítéleteit akarják a filmvásznon megeleveníteni, legegyszerűbb, ha magához Mikszáthhoz fordulnak. Ez is különös: – magához Mikszáthhoz? Hisz őt írjuk – írtam én is – filmre, most már televízióra is! De így van. Mikszáth látszólagos csapongó képzelete, adomázgató kalandozása egyáltalában nem átgondolatlan. Nagyon is jól tudja, mit akar, miért csapong-kalandozik, mért sző nagyméretű történetéibe ízes, először fölleslegesnek látszó anekdotákat, méghozzá nem is olyan mellékesen, hanem bő terjedelemben. Minden a cselekményt szolgálja, minden a végcél felé, a legtöbbször keserű vagy tragikus „happy end” felé vezet. Filmíró legyen a talpán, aki le tud mondani minderről. Hiszen – egy-egy Mikszáth film igazi szabadságát ez adja. Sőt azt is mondhatnám: ez teszi valódi „mozivá”.

Mikszáth filmen . . . Már a néma film is tőle kért téma-szegénységben segítséget. A hangos film aztán – hisz Mikszáth párbeszédei tele vannak humorral, bölcsességgel, embert- és helyzetet megelevenítő erővel – „fel

fedezte". Néhány emlék csak – bővebbet egy filmtörténet tudhat csak – a „Noszty fiú esete Tóth Marival”, édeskés hazugsággá változtatva; „A vén gazember”; az első színes magyar film: „A beszélő köntös”; az „Egy fiúnak a fele”. Aztán a felszabadulás után az első kísérlet az igazi Mikszáthra – a „Beszterce ostroma”. Majd Keleti Márton második, maradandó Mikszáth-rendezése: a „Különös házasság”. Újra filmvászonra került – a forgatókönyvét én írtam – hamisítatlanul, Gertler Viktor rendezésében, a „Noszty fiú esete Tóth Marival”; „Mit csinált feleséged 3–5-ig?”, eredeti címén a „Szelistyei asszonyok” . . . És a televízió feldolgozásai újra, „A beszélő köntös”, a zenés „Akli Miklós”, és még mennyi kisebb-nagyobb novella. Most pedig – először a televízióban, aztán nyilván moziban is, a Tegnapgyobb méretű vállalkozás (rendezője Zsurzs Éva, a forgatókönyv az én munkám) a hat órás „Fekete város”, tán a legizgalmasabb, leghumorosabb és ugyanakkor a legkeserűbb Mikszáth-mű.

Néhány cím csak, néhány emlékezetes film-feldolgozás – de milyen kincsesbánya Mikszáth életműve! Mennyit bányászhat ki, mennyi aranyat, az utókor. Mikszáth sokáig halhatatlan marad a filmvászonon is.

NIKLAJ ÁDÁM

Barlangrajz

*„Ha a pesszimista a jég, a vers a tűz.
Az ember lehet pesszimista, a vers maga soha,
lévén a jó tett minden formájában életigenlő.”*

(Illyés Gyula)

Kőkori művésztárs, párszázézer éve halott ős! –
tört koponyád képét látván, faggatlak a hajdan
dolgairól:

hogyan is volt akkoriban, mikor óriás
orrszarvút meg kardfogú tigrist, büszke bölényt és
tompá dobajjal iramló rénszarvast igyekezvén
másnap a horda elejteni: este, vadászat előtt, tűz
fényénél barlangok durva falára finom s jól
jellemző vonalakkal ráfestetted a zsákmányt,
testéből meredő, győzelmes dárda nyelével,
vagy csak amint még áll, a fejét kissé fölemelvén.

Olykor a többi vadász is ott van a képen: a mammut
megkövezése csak összefogással ment, közérővel –
ám látom a (kő-)kortárs **itészeket** egyik
művön sem, pedig eljöttek nyilván, ama Kő Lap
szerkesztői is, elbírálni a képet, a kőkor
– még primitív – normái szerint, mindjárt a kezükben
kőbaltával s obszidián-pengével: esetleg
nem kell-é valamely rajzod levakarni-levernü,
rossz lévén az hordátok vonulása s a késő
bronz-vas-utókor szempontjából, s nem maradandó.

Műved azonban – hála nekik s neked – ott van a barlang
érdes sziklafalán most is:

hány archeológus
írt már róla tanulmányt! hánymilliónyi turista
fényképezte le már! hány újkori mű mereget még
stílusod őszerejéből! A lényegretörőnek
most is jó példája vonalvezetésed, a mozgást
is kitűnően láttatod: íme, igencsak a kortárs
kő-kritikus se talált elvetnivalót, hiszen épen
meghagyták a falon, bele sem javítottak – ezek mind
azt bizonyítják, hogy haladásunk és a korodban
még kezdetlegesebb esztétikai elveinek **már**
akkor megfelelőek voltak rajzaid . . .

En meg

nyugtalanul tűnődöm e kései kornak egyébként sem különösképp nyugtot adó tenyerén: ki ütött hát tátongó sebet őskoponyádon s mért? A vadászok, társaid? Az lehetetlen: **akkor** még az ilyesmi – pláne, ha bőven volt vad – nem dívott. Netalán pénz – vadbőr, csont, kagylóhéj – volt a dologban? Aligha: rabló nem tört rád, mert egyrészt akkoriban még – híven a kor primitív erkölcséhez – sem a rablót, sem pedig a kellőnél-többet-gyűjtögetőt nem tűrte a horda honában; másrészt tűzhelyed égett csontmaradékának tanúsága szerint – mai szóval – nem voltál te **menő**: legtöbbször pockot ehettél, néha egérkét – nagyvad elejtésében ügyetlen lévén, néked arossza jutott, mert többet időztél szemlélődve, figyelve arányt és mozdulatot, mint ékes előbarlangokban, vagy akárcsak elárvult medvebocsot lesvén a zsurlósban. Eszerint hát arra jutok, huszadik századbeli ismereteknek és megtépzott logikámnak birtoka révén: **ítész** volt, aki bunkóval koponyádra suhintván – **szakmai és közpól-szempontból bár egyaránt jó műveket alkottál** – leterített.

Képzetelemben

hallom is őset mai vitáknak: mondja az egyik kőszerkesztő: „Im borulátón nézi e kortárs őserdönket: tagbaszakadt tigriseket fest, mint amilyen honi fáink közt viczorít; ijedősnek ábrázolja a hordánk főnöke öccseit itten; ott meg, a másik képen, a dárda lepattan a mammut irhájáról, lám, ami nyilván kedvtelenítő; itt meg, e harci vörössel festett emberek arcán nem tündöklök az életöröm, noha meglehetősen jóltápláltak, s lábuk előtt elefánt hever immár. Ismét csak borulátást árul el az, hogy e festő egy képet sem festett arról, hogy mi a húst jól, elvszerűen s a vadász-érdemnek megfelelően szoktuk elosztani (persze, hibák még vannak e téren). Szóltam!” – végzi a kőszerkesztő, s kezdi a másik kőhivatalbeli kőkritikus, kőbalta-nyelére támaszkodván:

„Ez . . . borulátó? Épp az a baj, hogy korszerűen kő-kozmikus érzést – mint a szorongás – szinte sehol sem látok benne! A mammut elestén úgyszólván hurrázik a jónép, képein; egy? – sok dárda lepattan a vastag bőrről, s íme: csak egyet látok e rajzon – hát mi egyéb ez, mint **d e r ű l á t á s**,

kőkorszoc-realizmus, lakkfestéssel. Emitt meg
apró tigriseket fest, tej-kardfoggal a szájuk
– jól van: megfelelő – helyein, noha sajnos a Tigris
sokkal, igen, sokkalta nagyobb. S amaz emberek arcán
éppen a harci vörös vall meghaladott, derűlátó
aspektusra, s alakjuk szinte kövér az elejtett
vén, lefogyott elefánthoz képest. S az, hogy e művész
egy képet sem festett arról, hogy mi a húsnak
szétesztása ügyében mily probléma-elemzést
bíztunk kő-kompjúttereinkre: ez azt bizonyítja,
hogy vakon és süketen-derűlátó: még tudomást sem
vesz kő-tornyosuló akadályokról!”

Fölemelvén

kőbaltáját, ad nyomatékat a szónak a Kő Lap
kő-róvásvezetője; legott bunkót ragad ám az
első ítész is, te meg – ó, te szegény! – odapattansz
műved elé, közibük (pattintott-kőkori helyzet!) –
szóltál volna –

de két bunkó csattant koponyádon . . .

TAMÁS ISTVÁN

Sokszor

nagyon
egyedül érzem
magam
Oly egyedül
miként a cédrus
mit sohasem láttam
csak képeken

Sokszor
nagyon
egyedül érzem magam
Oly egyedül
miként a tenger
Melynek
csak törvényei vannak
szabályai nem

Sokszor
nagyon
egyedül
érezem
magam
Oly egyedül
hogy hiába rakjátok körém
figyelmességték kedves perceit
a tehetetlen keserűségtől
meg tudnám ölni magam
bár rettenetesen félem
a halált

Sokszor nagyon
egyedül érzem magam
Oly egyedül hogy szeretnék
öletekbe bújni

Fecskefüzért

himbál a villanydrót
a litániás október felé
És lehull a nyár véresre csókolt
csipkebogyós kócos bokrok elé

Tegnap és ma A csontos fák között
színes kendőt tépdés a szél
Megyek utána de élémlibben
teleírtan egy gyűrt platánlevél

Egy üzenet sárga tintával
A tinta elfolyt mégis olvasom
Visszajövök új palettával

s mit elfeledtem akkor elhozom
Jön jön a levél A nyár üzen
Megállok és búcsút int kezem

NAGY ISTVÁN

Alkony

Nem tudok már lágyan vallani
régen meghalt bennem valami,
ami vigasztalt és elkisért
ha már a csend is a földig ért,
segített, ápolt és kitakart,
fölém is küldött zöld zivatart.

Nem tudok már lágyan vallani
szavamat is ritkán hallani,

ha elbújdosik az ősz velem
hiába fogja meg két kezem,
csak nézem szótlan az ágakat,
magamban a bomló tájakat.

Ha járom az erdőt egyedül
a fák homlokára rárepül

az alkony ijedt rettegése;
gyorsul a bokrok szívverése.

Anyám

Feltette rá az életét:
itt áll kifosztva egészen
nincs még háza kertje se
van gyermekének gyermeke
taposta sokszor a század
nevezte mostoha lánynak
egyre gyült benne a csend
félt nappal éjjel rettegett
hónaptól hónapig látott
aggódott ha május hívta
hallgatott ha ősz becézte
útja ha volt földi törvény
csak a napi munka malma
változtató szerelem
homlokát nem csókolta
szeme az eget idézi
zöld kacagás a szívem
erőmet övéhez méri

Bányászrevans

A tél nagyon hosszan tartotta magát, de aztán a tavasz valósággal rászakadt F. községre. A levegőben vibrált az első májusi nap melege.

Ma nincs sikta a bányában. A csillék üresen és éhesen lógtak a drótokon. A kisvonat mozdonya is hidegre szerelve ácsorgott a táró bejárata előtt. A fák sarjadó apró zöld levelei vidáman integettek. Fürödtek az első igazi tavaszi napfényben.

Délelőtt tíz óra volt.

Rózsa Endre a bányászklub előtt várta Varga Rafit. Jó barátok voltak, egy csapatban dolgoztak az északi fejtésen. Varga Rafi jó vajújár volt, dolgozó, erős gyerek. Huszonöt éves. Rózsa Endre valamivel öregebb és vékonyabb fiú. Vasárnap délelőttöként, meg ilyen ünnepnapokon a klubban kártyáztak meg rexeztek.

Varga Rafit lassú, komótos lépteiről már messziről felismerte.

– Gyerünk, öregem! – kiáltotta át a túlsó oldalra Rózsa Endre. – Elfogják piros ultit!

– Addigra mi is ott leszünk – válaszolta és nagyott szívott az orrán.

– Szevasz!

– Szia!

Kezet fogtak.

– Jó szerencsét! – tette hozzá Rózsa Endre. Ezt már csak úgy megszokásból. Az apja is így köszönt el mindennap, hosszú éveken keresztül, míg egy csütörtöki napon egy omlás maga alá nem temette. Az öreg Varga Rafi húzta ki a meddő alól, de már akkor halott volt. Közben ő maga is megsérült. Így került a bajban egymáshoz közel a két család. Ettől kezdve a két fiú mindig együtt játszott. Együtt jártak iskolába és együtt kerültek a bányába is. Pedig akkor – a szerencsétlenség után – megfogadták, nem lesznek bányászok.

És ma nem cserélnék el ezt a szakmát. A bánya levegője nélkül már az ennivaló sem esne jól.

– Ma jó játék ígérkezik – mondta Rózsa Endre.

– Miért?

– Leszünk többen is, a srácok azt mondták itt lesznek. Komádi Ferit meg Szanyi Sándort már láttam lejönni.

– Akkor megkopasztjuk őket – válaszolta Varga Rafi és összedörzsölte a tenyerét.

Beléptek a klubba.

A klubhelyiség nem az utcáról nyílt, az udvarról lehetett bemenni. A két nagyobb helyiséget használták állandóan. Az egyik a társalgó, nagy fotelokkal és kis kezek asztalokkal, másik a sötét bádoggpulttal és egy rexasztallal. A bádoggpult mögött az örökmozgó köpcös Pali bácsi. Ősz hajával és mosolyával őt mindig ilyennek ismerték, meg nagy Fradi-drukkernek. Varga Rafi szerint huszonöt évvel ezelőtt is ilyen volt, igaz hogy ő akkor született és nem emlékszik rá, de biztos ilyen lehetett.

– Harcos üdvözlét! – mondta Varga Rafi és belépett a társalgóba. Négyen keverték a lapokat és öten gíbiceltek.

– Szevasztok!

– Jó szerencsét!

– Végre, hogy itt vagytok! – mondta egy fiú a kártyázók közül. – Készítettem a zsebemet – és megmutatta, hogy mennyi fér még bele.

– Gondolom, azért pénzt is hoztál? – kérdezte Rózsa Endre, – mert ha nincs, még kérhetsz a Pali bácsitól.

– Csak lassan, lépdelve – csitította a szőke fiú.

– Ki játszik?

Újabb négyest alakítottak. A négyesben Varga Rafi szemben ült Rózsa Endrével. A szemük találkozott. Ők már egymást egy-egy arcárandulásból megértették.

A többiek körülállták őket.

Az első osztások csak közepesek voltak. A lapokat suhogva keverték, keveset beszéltek, a játék kezdett kibontakozni.

– Szép lap, szép lap! – mondogatta Szanyi.

– Negyven száz!

– Ulti!

– Betli!

– Durikmars! – licitálták egymást.

Az izgalom fokozódott. A kártya lapjai szótlán csendben pattogtak az asztal lapján. A szemek furcsa, gyors játéka zajlott le. A kézben tartott kártyalapok, a gondolkodásba süllyedt arcok és az asztalra hulló lapok között cikázott.

– Megvan! – mondta csendesen Varga Rafi.

– Igen, nyertél – erősítette meg Szanyi Sándor, és kezdte számolni az aprópénzt, de nem volt elég. A zsebéből tízest vett elő, azzal fizetett.

– Szerencsés fickó!

– A kártyában! – mondta valaki.

– És a nők?

– Ott nem, azoktól fél – felelte Komádi Feri.

Sört hozattak, szótlánul ittak, nagy kortyokkal.

A játék folyt tovább, egyre merészebbül. A szerencse felváltva pártolt Vargához és Rózsához.

– Nyertek! – állapította meg újból Komádi.

– Most! – A következő már a miénk! – mondta Szanyi és elszántan keverte a lapokat.

– Sok szemet kell kilöknöd addig.

– Neked meg öt lapot.

– Tessék! egy . . . kettő . . . három . . . megvan az ulti, négy . . . öt!

Fanyar arccal állt fel Komádi Feri.

– Feladom, nincs több pénzem.

– Gyertek ígyünk.

A söntéshez mentek.

– Négy csiszolóvászna! – mondta Varga Rafi Pali bácsinak, aki ezen nem csodálkozott.

Levett négy kis üveget a polcról, és a fiúk elé tette. Mindegyiken sárga címke, rajta: Diana.

Ezt itták általában műszak előtt. Szeszt ilyenkor nem volt szabad mérni, de a sósborneszeszt nem tiltotta senki és semmi. Az ember, ha itta, olyan volt mintha csiszolták volna a torkát. A kámforos íz lehűtötte őket és ez már hiányzott nekik.

- Megyek ebédelni, anyám vár – mondta Varga Rafi.
- A kisfiúnak otthon kell lennie?
- Bizony, kész a tejbe-papi!
- Pofa-be! – mordult rájuk.
- Délután azért képedzkezdj el, legyél jó kisfiú!
- Menj a fenébe a hülyeségeiddel!
- Délután legyen nagy szád! – mondta Rózsa Endre – Majd a bírkózóval állj ki a bemutató után! Ott mutasd meg, mit tudsz!
- Azt hiszed, nem merek? – kérdezte Komádi Feri.
- Pedig tétje is van!
- Micsoda?
- Egy pezsgő, meg egy torta.
- Duplázod, ha nyerek? – kérdezte Komádi és nyújtotta a kezét.
- Rendben van! – kezet ráztak, Rózsa pedig kettévágta.
- Akkor gyerünk ebédelni!
- Gyerünk!
- Háromkor a focipályán.
- Ott leszünk!

Délután három óra volt.

A bánya kisvasútjának rozsdás sínjeivel elkerített focipályán szólt a zene. A faluban mindenütt lehetett hallani, és ez mindenkit idecsalt. Meg vonzotta az embereket a kíváncsiság is, mert a „Tatabányai Bányász Sport Club” bírkózóit jöttek el erre a délutánra. Egy kis bemutatót akarnak tartani, olyan kedvcsinálót a fiataloknak.

A bánya vezetősége elhatározta, újból fellendíti a sportéletet, és a fiatalokat is bevonják.

Ebben a faluban már régóta nem működik a sportkör. Egyszer volt, a megyei első osztályban játszottak, de az is feloszlott. A vezetők összevesztek, mert azt mondták egymásról, hogy elkezelik a kör pénzét. Lett is belőle nagy veszekedés meg harag, a Tóth Jani bácsi azért lépett ki a bányából, és most az erdőre jár fát vágni.

Azóta nincs semmi.

Néha szokott lenni focimeccs, de azt is a kocsmáros Talpi szervezi, olyan kövérek-soványok meg nők-nőtlenek között. Ez is csak egyszer egy évben, bányásznapon, hogy sörözhessenek.

A pályán meg a korlátok mögött már sokan várakoztak. A bírkózószőnyeg az egyik kapu előtti részen állították fel, itt tisztább volt a fű.

A bírkózók ott álltak sorban. Mellettük a vezetők, távolban egy régi, sárgára festett Ikarusz busz. Ezzel jöttek Tatabányáról, meg ott is öltöztek-vetkőztek a bírkózók. Ünnepeles pillanat volt ez. A bánya igazgatója a mikrofon előtt állt. A zene elhalkult majd megszűnt. Lassan elcsendesedett a

tömeg, igaz közben mindenki pissegett, hogy csend legyen. Az igazgató mellett ott állt a helybeli iskola pár pedagógusa, meg az úttörőcsapat egyik őrise.

– Kedves elvtársak! – kezdte a beszédet a bánya igazgatója. – Szeretettel köszöntöm a megjelent kedves . . . – szavát a közeli épületek élesen visszaverték.

Nem beszélt sokáig, kérte hogy fogadják szeretettel a bányász birkózókat, és végül mindenkinek jó szórakozást kívánt.

Újból megszólalt a zene, az úttörők a sportolókhoz szaladtak virágcsokorral a kezükben. A hangszórók indulót sugároztak. A hangulat és a vídamság átragadt mindenkire.

– Megkezdjük bemutatónkat – közölte a hangos bemondó. – Első súlycsoportban két ifjúsági bajnok mérkőzik.

Két húszév körüli fiú jelent meg a szőnyegen.

Kezet fogtak.

Szembe helyezkedtek egymással, a bíró intett, és elkezdődött az első játék.

A két versenyző először csak méregette egymást. A fogások egyik versenyzőnek sem sikerültek. A másik mindig megtalálta az ellenszerét. A község először szótlanul, majd egyre hangosabban biztatta őket. A biztatás akkor fokozódott, amikor a fekete hajú ügyesen a szőnyegre kényszerítette ellenfelét, de vállra nem tudta fektetni. Gyötörték, szorongatták egymást.

A közönség hangja egyre jobban megjött.

Varga Rafi és Rózsa Endre is biztatták a versenyzőket.

– Mindent bele!

– Ne hagyj magad!

– Adj neki!

Szanyi és Komádi is feltűnt a tömegből, közelebb húzódtak a szőnyeghez, hogy jobban lássanak.

A mérkőzés döntetlenre végződött, mind a két fiú jól tartotta magát.

A második mérkőzés még érdekesebb volt. Itt egy vékony, cingár fiú került össze egy kék trikós pufókabb fiúval. A cingár ügyesebb és gyorsabb volt, a pufi lassú. Mire megmozdította a kezét, a cingár már a szőnyegre vágta, de a súlyával ott már nem bírt.

A közönség hangja megjött, élvezték a kiabálást is. Fél óra múlva olyan hangzavar keletkezett, mint egy nagy nemzetközi találkozón.

A harmadik mérkőzésnél óriásiak voltak a gáncsolások meg az esések. Nagy puffanásokkal estek a szőnyegre.

– Nincs kedved hozzá? – kérdezte Rózsa Endrétől Szanyi.

– Nem, nem akarok palacsinta lenni.

– Itt megmutathatod, mit tudsz.

– Nem kérek belőle – háritotta el.

A bemutató végén a nehézsúlyúak csak gyúrták egymást. Nem bírtak a másik erejével, súlyával.

Vége volt a bemutatónak, és a hangos bemondó közölte:

– Bemutatónk ezzel véget ért, de a birkózó sport ívét bárki kipróbálhatja. Ezért most kérnénk egy vállalkozó fiatalembert, aki megmérkőzik Kémény Zsigmond nevű sportolónkkal.

Hirtelen izgalom támadt a közönség soraiban. Minderki a szomszédját nézte, önmagának önként feltette a kérdést: „Na ki lesz az?”

– Nem mer kiállni senki? – kérdezte kiabálva egy érdes férfihang a közönség soraiból.

Szanyi átszólt.

– Na öregem, most mutasd meg!

Többen is közbeszóltak.

– Úgy van, mutasd meg! – Ne legyél már olyan gyáva!

– Nem mer kiállni!

Mindenki Varga Rafi felé fordult.

Rózsa Endre is biztatta.

– Próbáld meg! Mutasd meg ezeknek a szarosoknak, hogy kell ezt csinálni!

Varga Rafi arcán látszott, hogy ingadozik, menne is meg nem is.

– Kérjük a jelentkezőt! – szólalt meg a hangos bemondó. – A nyertes egy üveg pezsgőt és hatalmas tortát kap.

– Látom, te abból a pezsgőből nem iszol – mondta Komádi Feri.

– Az első jelentkező már megvan.

Valóban ott állt egy fiú a birkózóval szemben. Nem ismerték, másik faluból való volt.

A küzdelem csak másodpercekig tartott. A birkózó ügyes fogással a szőnyegre tette és két vállra fektette.

– Mások viszik el a győzelmet.

– A mi falunkból nem mer kiállni senki?

– Jelentkezem! – mondta Rafi és elszántan indult a szőnyegen álló birkózó felé.

– Éljen Varga Rafi! – kiáltotta valaki.

– Éljen! Éljen! – követték többen is.

– Ne hagyj magad!

– Vágd bele a szőnyegbe! – biztatták a bányászok.

Varga Rafi majd egy fejjel magasabb volt, vállalai szélesebbek. Amint levette az ingét előtűntek izmos karjai.

– Vesd le a nadrágot is! – kiáltott valaki a tömegből.

Rafi kicsit zavarba jött, de odament a bíró és mondta, hogy így nem lehet mérkőzni. Menjen a buszhoz adnak szerelést. Egy darabig gondolkodott, majd szétgombolta a nadrágját és levette. Ott állt nagy fekete glottgatyájában a piros trikós birkózó mellett.

Hirtelen derűtség támadt, bánta is elszántságát, de már nem volt visszalépésre lehetőség. – Meg kell tennem, ha belepusztulok is – mondta önmagának. Feljebb húzta a fekete gatyát derekán, és a szőnyeg közepére állt, ezzel is kifejezve elszántságát.

– Ne hagyj magad! – kiáltották.

A piros trikós birkózó szembeállt vele. Kezet fogtak, mint az igazi mérkőzésen. A bíró jelt adott.

Varga Rafi közelebb lépett, a derekát akarta elkapni, de a fiú ügyesen kisiklott. A szemét figyelte, abból akarta kiolvasni várható mozdulatait. Szorításai kemények voltak, érezte ezt a fiú is. Szerette volna Rafi karját megfogni és egy válldobással vagy egy csípődobással a szőnyegre tenni.

A birkózónak nem sikerült, Rafi állta a harcot.

– Győzelem, Rafi!

– Iszunk!

– Gyötörd, ne hagyj magad!

Az edző is figyelte Rafi erejére és küzdelmére. Mondta is az igazgatónak:

– Nyers erő, jó birkózó lesz belőle. Van kötése a srácnak.

Hirtelen a küzdelem megváltozott.

A piros trikós fiú belépett és sikerült a csípődobása. Rafi elterült a szőnyegen. Estében bő fekete gatyája, mint egy gyászlobogó lobogott utána. Hirtelen felugrott, ütni akarta a fiút, de a bíró lefogta a karját.

A győztest kihirdették.

Varga Rafinak hirtelen nyoma veszett.

Este hat óra.

A hangulat már alábbhagyott. A birkozók a bánya mosdójában fürödtek. A bányászklubban vacsorát rendeztek a tiszteletükre. A terített asztaloknál már gyülekeztek a vendégek. A helyi Zöldmező Tsz-től vett birka rotyogott a klub udvarán felállított bográcsokban. A paprikás szaga a túloldali kocsmában is érezhető volt, ahol a vendégek csak lézengtek.

Talpi – a kocsmáros – most nem törődött ezzel, úgy is tudta, hogy a vacsora után, aki inni akar, annak ide vezet az útja. Nem mintha a klubban nem lehetne inni, de a kocsmában van az igazi ivó sármja. Itt még az az ember is szájához emeli a poharat, aki nem szokott inni.

A kocsmá ajtaja néha nyílt ki, egy-egy újabb vendéget beengedve. A klubból először a beszélgetés, majd a kanalak csörgése, a tányérok koccánása hallatszott át.

Később, ahogy telt az idő, egyesek énekelni kezdtek. Majd egyre többen kapcsolódtak bele. Ahogy gyűrűzött az éneklés úgy nyílt egyre többször a kocsmá ajtaja. Nyílt azért is, mert a klubban bort mértek csak, itt pedig sört. A bányászember pedig szereti mind a kettőt, de ha választhat akkor sört iszik inkább.

Beszélgető csoportok alakultak ki. Sokan cigarettáztak, a füst, mint egy nagy felhő telepedett a helyiségre. Volt egy kis ventilátor, de ennek munkája inkább csak erőlködésnek tűnt.

– Szegény Rafit kiosztották – mondta egy fiatal fiú.

– Úgy kellett neki!

– Mit virtuskodik?

– Nem ismeri a fogásokat – mondta valaki, védelmében.

– Röhej volt a fekete gatyájában.

– Néha kiugrott neki a szerszámja.

Ezen nevettek, majd ittak a sörből.

Az ajtóban megjelent a piros trikós birkózó fiú, több más fiú kíséretében. Szürke öltönyt viselt fehér inggel és nyakkendővel. A társaságnak jó hangulata volt, látszott rajtuk, hogy már ittak egy pár pohárral. Sört kértek és letelepedtek egy szabad asztalhoz.

- Varga Rafi elbújdosott – mondta az előbbi fiú.
- Rózsa barátját sem lehet látni.
- Most jól megjárta.
- Képzeld holnap a siktán!
- Képes otthon maradni, vagy elmegy betegállományba.
- Ide fog jönni! – mondta, aki az előbb is védelmére állt.
- Ide?
- Úgy, ahogy mondom.
- Van rá egy köröm.
- Rendben.

Olyan volt ez, mint egy izgalmas játék. Tudták, hogy ennek így kell lenni, nem is lehet másképpen. Rafi sérelmet szenvedett, meg kell védenie magát. Talán nem is önmaga, inkább a többiek előtt.

Nem is kellett sokáig várni erre az időre.

Nyílt a kocsmá ajtaja és megjelent Rózsa Endre, majd mögötte Varga Rafi.

Hirtelen összevillantak a szemek. Meleg lett, mintha parazsat szórtak volna szét.

A két fiú a pulthoz ment. Sört rendeltek. Tíz korsóval, kettőt a kezükbe vettek a többit a piros trikós fiú asztalához vitették. Lassan odamentek.

– Ugye iszol velünk, bajnok? – mondta Rafi és széket húzott maga alá. Koccintottak és ittak.

– Fenékgig pajtás! – parancsolt rá a fiúra.

– Talpi, még sört! Rafi módra!

A kocsmáros ügyesen töltögette a korsókat, közben rumot is öntött bele, ahogy a vendég kérte.

Mindenki rájuk figyelt.

– Rafi, ne csinálj balhét – ment oda az egyik barnahajú bányász.

– Balhét? Inni csak szabad a bajnokkal? – kérdezte. – Nincs igazam? – tette fel a kérdést a kocsmában lévőkhöz.

– Inni szabad – mondta valaki beleegyezőleg.

– Akkor elhiszem, hogy bajnok vagy, ha megiszol velem nyolc korsó sört – mondta Rafi. – Akkor vagy igazi bányász!

A piros trikós birkózó mondott valami mentegetőző félét, de Rafi határozott fellépése ezt elsöpörte.

Gyűltek a sörös korsók az asztalon, a szemek egyre jobban csillogtak.

– „Sej-haj nyílik a tárna . . .” – kezdte valaki a dalt. Először csak egyedül énekelt olyan bátortalan hangon. Aztán egyre többen kapcsolódtak bele, végül az egész kocsmá énekelt. Az éneklés szétdarabolta a feszültséget, egy kicsit felodódt a hangulat, de a szunnyadó parázs azért még melegített.

– „Bort ittam az este, angyalom . . .” – újabb dalba kezdtek.

– Talpi, még sört! – kiáltott Rafi.

– Nem, nem kell már! – tiltakozott a piros trikós fiú. Fel akart állni, de visszarogyott a székre. A lábai gyengék voltak. Az asztal szélébe kapaszkodott.

– Ül le! – parancsolta Rafi, és lenyomta a fiút.

– Ki kell mennem – magyarázta.

– Rózsa barátom, vedd ki, de hozd vissza, mert még van egy korsóval számára ahhoz, hogy igazi bányász bajnok legyen – mondta akadozó nyelvvél.

Rózsa Endre kivezette a fiút. Jó negyedóra múlva jöttek vissza. Sápadt volt az arca. Látszott rajta, hogy nem bírja az italt .

– Na, pajtás, itt a nyolcadik. Fenéig.

A fiú nem akarta megfogni a korsót, de Rafi a kezébe nyomta. Reszkető kézzel, nagyokat nyelve ivott. Hirtelen csend támadt. A fiú befejezte, és undorodva lökte a poharat az asztalra.

– Éljen a bajnok! – kiáltotta valaki.

– Éljen! Éljen! – többen is átvették.

Újabb dalba kezdtek.

A fiú csak ült az asztalra támaszkodva és a levegőbe bámult. Rafi arcán elégedett mosoly játszott. Érezte elégtételt vett. Meg is kérdezte a fiútól:

– Milyen érzés ez pajtás?

A fiú nem válaszolt.

– Nem is vagy te igazi bányász!

– Az vagyok!

– Te? Hol a híres erőd?

– Csak egyszer felálljak, megbánod – sziszegte összeszorított fogakkal.

– Ne veszekedjete! – szólt közbe egy bajuszos bányász.

– Te ne szólj bele – utasította el Rafi.

– Menj haza és aludd ki magad – mondta újból a bajuszos.

– Azt csinálom, amit akarok! – kiáltotta Varga Rafi.

Közben a fiúra senki sem figyelt.

Pillanatok alatt zajlottak az események.

A piros trikós fiú felállt. A szomszéd asztalról felvett egy szódás üveget. Varga Rafi mögé lépett. Rövid, de érces csattanás, és Rafi véres fejjel dőlt a kocsmá kövezetére.

Hirtelen kemény csend keletkezett.

Mindenki feszülten figyelt.

Rózsa Endre ugrott elsőnek előre. Kezében fényesen csillogott a kés pengéje. Többen odaugrottak és lefogták.

A fiút azonnal kivezették a kocsmából, de a pokol elszabadult. Kiabálás, tülekedés. A felfordulás óriási volt.

A kedélyek egy félóra múlva sem csillapodtak le, amikor a mentő szirénázva megérkezett.

Az ősz hajú orvos csendesen megjegyezte:

– Jobb szórakozást nem tudnak kitalálni?

Ügyesen bekötötték Rafit, akinek olyan volt az arca, mintha meszes gödörből szedték volna ki.

A hordágyat becsúszatták a kocsiába. Nagy csattanással csukódott be a mentő ajtaja.

A felbödülő sziréna élesen és fájdalmasan sivitott.

Az autó kerekei felverték a port, amely még nagyon sokáig keringett a bányászfalu apró házai között.

ISZLAI ZOLTÁN

MIKROAKROBATIKA

LOGIKA

- Apuka, melyik fűzfán nő a cipőfűző?

ÉRDEKLŐDÉS

- Mikor főzi meg a macska az egeret?

SZÓKINC

- Miért nézel olyan marhán, anyu?

MESTERSÉG

- Hogy csinálják a kenyér belét?

TECHNIKA

- Miért nincs benne a híd a vízben? Nem tud úszni?

KIOSZTÁS

- Anyuka, most ne figyelj ide! Ez csak fiúknak való, amit most énekelek!

KÖTELESSÉG

- Apám, gyere reggelizni.
- Nem jöhetek. Sietek. Vár a kötelesség.
- Hol?

CSIRIP

- Miért hívsz Csiripnek?
- Azt hittem, egy kis veréb vagy és elneveztelek.
- Egy madár?
- Igen.
- Azt hittétek, verebetek lesz?
- Azt.
- De nekem van kezem. És lábam meg naptáram.

ANARCHIA

- Rontsuk el a hétfőt, keddet, szerdát. Meg milyen nap van még?
- Péntek, szombat, vasárnap.
- Csak a szabad szombatot meg a vasárnapot hagyjuk meg jónak.
- És a péntek?
- Azt kibírom.

MEGLEPETÉS

- Nem szeretlek. Most meg vagy lepődve?
- Meg.
- Most mind a ketten meg vagyunk lepődve.

ENYHÍTÉS

- Elvágta a kezem.
- Jaj, de csúnya vagy, nem szeretlek, nem szeretlek!
- Mikor fogsz szeretni?
- Ha nem vagy elvágva.
- Most mit csináljak?
- Ha megígéred, hogy máskor nem fogod elvágni, szeretni foglak.

ÖTLET?

- Most elvertél?
- El.
- Ne legyél az apukám. Egy másik gyerek apukája legyél.

HATALOM

- Mit ütsz?
- Megbüntetem ezt a cipőt. Egy jó nagy kalapáccsal.

A VADON SZAVA

- A kis emberek beleharapnak a nagy emberekbe.

LÍRA

- Ha folyton elmászol pórázra kötlek!
- És akkor én leszek a cica barátja?
- Ki szaggatja mindig le a függönykarikát?
- Főleg valaki más, de nem én.
- Most úgy fogják hívni a kislányt, hogy Menjpisilnieszter, Menjpisilnieszter.
- Melyiket?
- Amelyiket én is ismerek.

FEUDALIZMUS

- Miért húzod a hajad? Miért toporzékolsz?
- Mérges vagyok.
- Uralkodj magadon!
- A király is mérges volt?
- ?
- Aki a tévébe uralkodott.

GYÓGYMÓD

- Mit ugrálsz a díványon?
- Hogy kiessen belőlem ez a rosszság.

TOREDÉK

- . . . és akkor levettem a kék fejemet és föltettem a pirosat . . .

INDÍTÁS

- Három bogár, meg egy lengyel kutató . . .

SZÉDÜLET

- Dózsa György utca nyolvankilenc. Dózsa néni nyolc, utcabácsi hatvankilenc.

KOZMETIKA

- Anyuka feketére festette a haját. Szép?
- Nem.
- Miért nem tetszik?
- Fekete, fekete, mint az ördög gyereke. Meg mint a tejeslábas.

VACSORÁN

- Kérek katonákat.
 - Tessék.
 - Az egyik katona sír. Mert nincs csákója uborkából. Ezt megettem.
- Most mindenki sír.
- Miért?
 - Mert teljesen eltűnt a barátjuk.

SZEMEK

- Miért dörzsölödsz anyukához?
- Befeketítem neki a szemét. Az enyémmel.

●
„Ha már nem alszom benne, sírni fog az ágy, ugye?”

●
„Csináld meg az időt. Elörött”

●
„Csak olyan picit vajaskenyeret kérek, mint az élet.”

Élet, sors

A Bükkalját járom. Azt a vidéket, ahonnan a felszabadulásig tízezer-szám jártak el az emberek summásnak, napszámosnak, ölfavágónak. A Matyóföldet, amelynek három nagy települését – Mezőkövesdet, Szentistvánt és Tardot – nemcsak himzéséről, cifra viseletéről, hanem summásairól ismerték szerte az országban. Ostoros, Bogács, Cserépfalu, Szomolya, Bükkzsérc, Noszvaj felnőtt lakosságának 60 %-a járt más vidékre megkeresni az évi kenyerét. Európahírű volt a szomolyai rövid szárú fekete cseresznye, de a tufába vájt szomolyai és noszvaji pinceházakat legalább úgy ismerték. A „borsodi Abesszínia”, ez a cseppet sem hízegő kifejezés mindent elmond az itteni gazdasági–szociális állapotokról. A földéhség talán ezekben a falvakban volt a legnagyobb. A birtokviszonyok alakulása és a földrajzi adottságok miatt nem tudta a föld eltartani népét. Mezőkövesdről 1928-ban 1200 ember ment el summásnak, s a 2300 gazda földje 36 000 parcellára oszlott. Szomolya lakossága a 30-as években 1900, s csak valamennyivel több hold a határa. A megélhetési nehézségekhez hozzájárul a szokatlanul nagy népszaporodás – a legtöbb családban 6–8 gyermeket találunk. A magyar Párkák nagyon szigorúan fonták e vidék parasztságának életét. A századforduló táján születettek sorsában pedig két vastagabb fonálra, a két világháborúra csomódnak a gyermek- és ifjúkor emlékgöbjei. Ők felnőtt fejjel – a nagy változásokat nemigen kedvelő korban – élték át a nagy társadalmi átalakulást, a régitől teljesen eltérő erkölcsi és tulajdonjogi viszonyok között. S ez nem volt könnyű. Tapasztalataik alapján sohasem lehetett jó, ami „felülről jön”, s még nem volt idejük a „fent-lent” új társadalmi viszonylatát átlátni.

Azóta nagyobb változott a vidék. A századvég vagy a századelő aprószemű házaira szinte ráterpeszkednek az ikerablakos alápincézett, gyakran túlméretezett parasztpaloták. Alakul, szépül, fejlődik a falu. De a külső által eltakarva, az emberek fejében, gondolkodásmódjában csak áttételesen, a régi tapasztalatok szűrőjén átjutva és megváltozva jelentkezik. Hogyan élnek, hogyan éreznek a volt summások? Nem az ivadékok, hiszen ők már az iparban helyezkedtek el, vagy a tsz-ben találtak megélhetést. Az öregek, a mindent átélők, az újat nehezebben befogadók.

János bácsi – mindenki így mondja, nemcsak a tipikus kedvéért ez a neve – 1901-ben született. A közös sors, a szorgalom és a szegénység kísértetiesen egyformán bánt vele és kortársaival.

„Pinceházban születtem, kilencszázharmincötig laktam ott. Igaz, nem végig, mert tizenkettőben egy kis szoba-konyhás lakás épült annak udvarára, de tulajdonképpen csak ott laktunk, mert azt ünnepi szobának használtuk. Nálunk tufakőhegyek vannak körül a falun, itt csináltak, levágtak 3–4 méteres **előt**, majd ajtót vágtak csökánnyal, s ezután az összest: szobakonyhát, sőt még pincét is be, meg ahol a föld alacsonyabb volt, malac-

ólat. Télben jó meleg volt, melegebb, mint ezek az új házak. Nyáron meg hűvös, de mindég lehetett érezni a kriptaszagot. Leginkább a szegényebb réteg lakott benne, napszámosok, aratók, summásemberek. Régebben több volt, de már két ízben építettek házakat a pinceházban lakóknak, most a demokráciában 128-at. De még mindig kerül olyan, amibe laknak.

Apámtól nem sokat hallottam a régi életéről. Ő is arató, summás, napszámos, mindenféle munkát vállaló írástudatlan szegény ember volt. 7 éves korában árván maradt, iskolába nem járt, libapásztorkodott egy helybeli zsidónál. 1914-ben az első mozgósításkor, mikor a dobot megütötték, bevonult, oda is maradt, még csak szabadságon se volt itthon.

Az én gyerekkoromban itt sokgyerekes családok voltak. Több, mint most. Hat-nyolc gyerek mindegyik családba. Igaz ugyan, hogy azokat, mikorra felnőttek, megfelezte a betegség. Különösen nyáridőben. Úgy mondták akkor, hogy **szekerbontásra** a kicsik meghaltak. Július, augusztus hónapban, **hordásra** a két éven aluli gyerekek bélhurutosok lettek, csak úgy seperte őket. Azért is emlékszem, mert én nyári minisztráló gyerek vittem a nagy fekete fakeresztet, aztán a gyerekek a keresztanyja egy szép, díszesre szőtt asztalkendőt kötött rá. A szülők meg zsebkendőt. Ősszel, amikor a szüretnek vége lett, akkor osztotta szét a kendőket a harangozó egyenletesen a két nyári minisztráló között. Emlékszem rá, hogy egyikünknek-egyikünknek 6–7 asztalkendő jutott, ugyanannyi kiskendő. Ez ugyanannyi gyerek halálát jelentette.

Gyerekkoromban nem rázták nadrágba mindjárt a falusi gyereket, csak egy **viganót** adtak rá, télen zubbonyt. Nyárba meg csak egy **pendely** lógott rajtunk, a kezünket kidugtuk, alulról szabadon volt.

Játékunk nem igen akadt. Láttam, hogy a lányok egy kis fára kötöttek rongyot, fejet csináltak, készen volt a baba. Mi **lovaztunk** meg sárkányoztunk. A kilencszáztíz es években nagyon terjedt a sárkányozás. Később, mikor már nagyobbak lettünk, inkább kamaszkorban, volt a **tekézés, oprezás, meg a kukukázás.**

Amikor kicsi gyerek voltam, nem több, mint 7–8 éves, nagyanyámmal nyáridőbe mindennap elmentünk fűért a tehennek. Ez a nagyanyám dolga volt meg az enyém. A pokrócba szedett **folyót**, én meg **hátyiba**, amennyit bírtam.

Édesapám meg édesanyám hajnalban kelt, de még sötétbe, aztán elmentek az **Egri-hegyre** napszámba. Négy órára már ott voltak a Katinszky Gyula kanonok szőlőjében. **Kihagyták** nekem a ennivalót, vagy nagyanyám adott reggel. Nekem csak egy testvérem volt, de az is meghalt kiskorában. Az én édesapám meg csak 34 éves volt, mikor bevonult. Ha iskolába mentem, a reggeli leginkább olajos piritós volt, de én legközelebb délben ettem, mert nagyanyám otthon maradt. Nyárban egy kis aludttejet – az nagyon jó melegben –, mert nekünk volt tehenünk. Estére főztek. Tésztát, krumplifélét, babot, nyáron tökö-, paradicsomot, ősszel káposztát. Ünnepre, vasárnapra azért húst ettünk. A mézárós – birkanyája volt – birkát vágott, azt hoztuk a **székből**, abból levest főztek. Húst máshogy nem csináltak nyáron csak levesnek. Másodiknak káposzta, sokan nem is tartották vasárnapnak, ha nem azt főztek. Télben inkább volt hús. Akkor kezdődtek a vágások, a

szék télen nem is tartott húst. Ahol sok gyereket kellett etetni, ott sanyarú volt, nagy volt a szegénység. A kenyér is kevés, mert a kenyeret aratásról hozták, mert a határ nem termette meg. Télen elfogyott minden, tavasszal a sokgyermekes summácsoládok egy-két gyereket magukkal vittek konyhamalacnak, ott éldegéltek maradékon a summások konyháján 6 hónapig. A többieknek egy kis olaj került meg paprikás kenyér. Sokan törkölybort, **csigert** reggeliztek kenyérral.

Mit mondjak az iskoláról? Ha a hittan jól ment, a katekizmus, a Biblia, nem volt baj. Számolni úgy-ahogy megtanultunk. Gyerektől függött. Megtanulhatott akibe jóakarát volt, de nem vették szigorúan. Kétszer jártunk iskolába naponta, 8–12-ig és 1–4-ig. Csütörtök és vasárnap szünet. Egyforma szegénygyerekek jártak oda, summások meg egyfertályosok gyerekei. Gazdag ember nem volt a faluban csak 24 holdastól lefelé. Akinek földje volt, még jobban elhanyagolta a gyereket, mint a summás, mert elfoglalta a jószág, a föld, úgyhogy az iskolában mind egyforma szegényt mutatott.

1907. október 4-én kerültem elemi iskolába. Hat osztályon végig én voltam a legjobb tanuló. Talán szegény édesapám írástudatlansága is hozzájárult életem fordulásához. Az akkori papnak feltűntem, aki azt mondta édesapámnak, hogy ha beleegyezik, ő lépéseket tesz az érdekemben, hogy az egri érseki gimnáziumban a Katolikus Vallásalap terhére továbbtanulhassak. Édesapám erről hallani sem akart, azt mondta: – Az én fiamból ne legyen szegényembernyűző! meg hogy – Ne legyen nadrágos! Valahogy a parasztk a nadrágosokra haragudtak. Jóformán nem is nézték embernek a parasztot. Igaz, elmaradott is volt a nép, csak dolgozni tudott, mint a szarvasmarha, de mást nem. Így aztán 12 éves koromba vele jártam napszámba az **Egri hegyre**, ugyanazon az őszön pedig summásnak mentem krumplit ásni Sáros megyébe. 1914 nyarán részarató voltam a Kassai Gazdasági Akadémiában, ahonnan behívták édesapámat. Akkor láttam utoljára.

Apám meghalt. Legalább egyszer eljött volna velem aratni. Mert úgyis el kellett volna menni, de lett volna, aki a kaszámat **megveri**, vagy megmutatja, hogyan kell megfenni, néha-néha segített volna. De így bizony, nehezebb lett az életem. Nekem kellett gondoskodni tűzfárról téltre. Fogtuk a laposkötelet meg a baltát, vigyáztunk, hogy a kerülő meg ne lásson, aztán mentünk a káptalan erdejébe, hoztuk hátton a fát. Nem volt még akkor szén falun.

A mi legénykedésünk semmilyen se volt. A háború miatt nem lehetett zenélni, énekelni. Ha a csendőrök vagy a bíró meghallották, abból nagy baj származott. Azelőtt, emlékszem, a lányok csoportokban, összefogódzva végigdalolták a falut, mutogatták magukat, a legények szombat este dalolva, hárman-négyen (összefogódzva) együtt mentek a lányokhoz. De csak lámpaoltás után mentek be, elbeszélgettek, nevetgéltek; aki úgy gondolta, hogy ő ott meg akar ragadni, hát a pitvarban ő állott meg beszélgetni a lánnyal. Ha a legények elmentek **mályfát** állítani a lányoknak, az már közeli házasságot jelentett. A szülők megvendégelték a legényeket, majd mikor elmentek, így beszélgettek:

– Hallod-e anyjok, de sokba vannak ezek a legények!

– Sokba? Mások még jobban teszik, muszáj ezt így csinálni! Tizenhét esztendő a lány, hátha az őszön a jó isten szerencsét adna neki!

Meg aztán voltak, akik elmentek summásnak, aratni, s mikor itthonról elindultak, még ismeretlenek voltak, haza meg már úgy jöttek, mint menyasszony – vőlegény. Summáson nagyon sok megismerkedett. Summás lány úgyszólván csak summás legénynek jutott. A legények, nagylyányok már lenéztek a pinceházban lakókat. Ha csoportokba voltak is, a gazdalyányok, gazdalegények meg a summások is külön. Templomba a második harangszókor mentek, **beharangozóig** a templom előtt tárgyaltak, de a maga formabelit mindegyik megtalálta. Gazda legény se vett el summáslyányt, bármilyen dolgos volt. A lány is, ha egy-két darabka földje volt az apjának, arra felvágott. Gazda lyányt csak akkor adták szegényhez, ha a gazda legények otffelejtették. Vagy nem volt szép, vagy valami bűne volt. Más faluba is házasodtak, de messzire nem.

Én is falubeli lyányt vettem el. A nagynéném a Felvégbe lakott, aztán ő mondta: – Nézd csak János, de szép keresztlyányom van nekem! Egy legénypajtásom meg közel lakott hozzá, akivel cimboráskodtam, mondta, menjünk el oda a lyányokhoz. Úgy vettem észre, szívesen vették a látogatásomat, később eljárógattunk oda, közben másfelé is elcsatangoltunk, hol egyikhez, hol másikhöz. Lehet hogy el se vettem volna, de azt mondja édesanyám ősszel: – No – aszongya –, te mit akarsz, megházasod-e má? Má a többiek mind megházasodtak, neked maj a hitvánnya jut. Hát anélkül, hogy közelebből megismertem volna őket, eljárógattam, de ha szombaton vagy vasárnap elmentünk, iparkodtak a jó oldalukról mutatkozni. Úgy ahogy őt megismertem, elvehettem volna a tizedik faluból valót is. Huszonegy éves koromban házasodtam.

Az első háború után nagy volt az elszegényedés. Kukoricás, árpás kenyeret ettünk, és ebben az időben jelent meg és szaporodott el községünkben a kecske, amit azelőtt csak hírből ismertünk. Nem akadt munka, s ha volt is, vékonyan fizették meg. A feleségem apjának volt néhány darab földcsekéje, de ők meg négyen voltak testvérek. El is ment ő attól summásnak. Úgy kezdtük az életet, hogy 1923-ban a mezőhegyesi állami ménésbirtokon dolgoztunk 6 hónapos summásnak. Emlékszem jól, hogy az **egészrészeseeknek** havonta 1 métermázsza búza és 2 kiló kender, a **félrészeseeknek** 60 kiló búza és másfél kiló kender és 4-es kommenciót fizettek. Akkor megfogadtam, hogy akárhogy lesz sorom, de többet summás nem leszek. 24-ben már Egerben vagyok napszámos a Manglita-féle sírkötelepen, ahol ráfogtak a betűvésésre. Ezután a telep munkásai közül én kereshettem a legtöbbet, mert jól ment a vésés. Két és fél évig dolgoztam, itt kaptam meg a segédkönyvemet is. A 920-as évek végén vettem egy kis darab földet, hogy legyen krumplinak, ne kelljen a községtől bérelni. Mikor másikra való került, vettem másikat. Igaz, én a kőfaragónál jobban kerestem, de mindig sóvárogva néztem azt, aki saját földjéből él. Nekem is volt már kevés földem, meg kellett dolgozni, el is mentem egy füzesabonyi zsidó mesterhez, mert oda nem kellett állandóan járni, csak a megbeszélte időben. Ezt a mesteremet szerettem legjobban. Ő tanított meg a héber ábécére is. Barátságunknak a második világháború vetett véget.

1936–37-ig összeveszegettem vagy 6 holdat búza értékben. Egy 3 vékás földet megvettem 35 q búzáért, 32-ért, melyiket hogy sikerült. A harmincas

években már vettem egy lovat. Éntőlem aztán lehetett akárki akármilyen köfaragó, én többre néztem a szép fejőstehenet, a kis bornyút, a fias-disznót akármilyen szép sírkőraktárnál.

Tényleges katona 1922. október 24-től 1923. február 24-ig voltam, s mint családfenntartót, hiszen édesanyám hadiözvegy volt, leszereltek. Két lányom van: Mária és Johanna. A második világháború alatt négyszer hívtak be, egyszer 13 hónapig frontszolgálatra a keleti frontra 1943. január 18-án. Nyikolájevknál bekerítettek bennünket az oroszok, de a németek visszanyomták őket néhány órára, és így nekem is sikerült eljutnom. 1300 kilométert jöttünk girbe-görbe mellékúton gyalogmenetben, mert a főútvonalat a németek foglalták el. 63 napig jöttünk visszafelé. Korosztelenben álltunk meg, itt lefertőtlenítettünk 18 000 embert, majd elindultunk hazafelé. 5 nap alatt értünk haza, itt Gyöngyösre vittek bennünket egy hónapi megfigyelésre. Azután Egerben leszereltek.

Mire hazajöttem se ló, se tehen. Vettem egy, szép tőgyű ötéves tehenet és egy erős, négyéves magyar ökröt, összefogtam őket, és dolgoztam velük. 44 őszén, mikor a front idért, egy addig nem ismert, 9 tagú pászagpusztai családnak adtam menedéket nagy tufa pincében. Köztük egy erős, 29 éves fiatalembernek is. A magyar tábori csendőrök a szőlőhegyen 5 civilbe öltözött katonaszökevényt fogtak el és agyonlőtték a piacon. Mondja erre a fiatalember: – János bátyám, én is szökőt katona vagyok. No, jól nézünk ki, mondom, mert én is annak számítok. A **velembeliek** dobszóra bevonultak. Szerencsénk volt, nem akadtak ránk. November 28-án bevonultak az oroszok. December 6-án az orosz községparancsnok elrendelte, hogy minden szarvasmarhát, kicsit, nagyot a piacra kell vezetni. Onnan egy orosz katona Mezökövesdre kísért bennünket. A marhát ott kellett hagyni, szám szerint 196-ot, köztük az enyémet, mind a kettőt. 1945 áprilisában fizettek érte.

Az a fiatalember, akit rejtegettem, mikor hazamentek Pázsagra, egy éhségtől kimerült, fiatal lovat talált láblövéllel. Megsajnálta, etetgette, gyógyíttatta, talpra állította, tavaszkor pedig hálából ideadta, hogy végezem el vele a tavaszi földmunkákat. Jól jártam, mert a szomszéd lovával összefogva megmunkáltuk a földet, egy talpalatnyi se maradt műveletlen.

Az életünk nagyon megváltozott 45 után. Ezek a jóformájú lakások mind az 55-ös években, de főleg 60 körül épültek. Az utóbbi 10–13 évben. Akik vállalathoz járnak, azok elég becsületesen keresnek. Meg ne felejtjük el, hogy az itteniek nagyon kevésből meg tudnak élni! Nem bánja azt sem, ha a konyhája szűkebb, vagy hogy eszik, csak jól legyen felöltözve, legyen szép háza, szép bútora. De amellet ugyan sok olyan van, hogy a szép lakás mellett még épített egy kis **kulyibát**, télben azért laknak benne, mert meleg, nyáron meg azért, hogy a légy ne menjen be a szép házba. Sok meghal úgy, hogy semmi hasznát se veszi a szép lakásnak. Az ezelőtt való orvos is egyszer az előadásában említette, hogy nagyon örvendetes dolog, hogy falun is nagy, egészséges lakásokat építenek, csak hát ennek megvan az árnyoldala: mellé építik a **kulyibát**, amannak meg az ajtaját be se nyitják. Legfeljebb ha vendég van, megmutatják neki, dicsekszenek vele, hogy

– De szép házam van, de szép bútorom van. Ha a család mégis nagyobb, talán éjszakára valaki bemegy a **nagyházba** aludni, de csak akkor, ha nem férnek. Nincs tíz ház a faluba, amit kihasználnának.

Jól indult volna az én életem is, csak az volt a baj, hogy földem volt. De a beszolgáltatás megkeserített. 23 q búzaegység volt a beszolgáltatásom: termény, hús, tej, tojás, bor stb. Én nem mondhattam, mint néhány tsz-nél hallom, hogy „mérleghiányos” volt a gazdálkodásom. Ha nem termett meg, megvettem. Amit a cseresznyéért kaptam vagy kőfaragó munkával kerestem, azt mind ráfordítottam a beszolgáltatásra. Ott is hagytam volna a földet, de nem kaptam munkakönyvet. Mert akinek a 3 holdat meghaladta a mezőgazdasági ingatlana, nem kapott. A két lányom aztán férjhez ment, odaadtam nekik a részüket. A beszolgáltatás megszűnése után meg már nem mentem el vállalatához. Ötvenhat éves fejjel?

A feleségemtől tizenöt éve külön vagyunk. Valahogy nem egyezett a természetünk. A falut érdekelte egy darabig, de azután napirendre tértek felette. Aláírtam, hogy a nevemen lévő földdel belépjen a tsz-be. Nem világosított fel senki, hogy a zárt kert megmaradhat. Később megtudtam, hogy bizonyos beltelkek a tulajdonosnak megmaradhatnak, de én ebből is kimaradtam. Volt egy kis megtakarított pénzem, amit kőfaragó munkával kerestem, vettem egy házat, mert volt egy jó kertje, 200 négyszögöl. A feleségem meg lakik az én házamban. Az enyém nem jó, de termékeny kertje van. Se neki, se nekem nincs semmi bajom, mindkettőnknek jobb így. Nekem ettől nagyobb szükségem semmire se lesz, zöldség, gyümölcs, krumpliféle megterem.

Én nem vagyok tsz-tag. Csak hallomásból tudom, mert szokták az öregek beszélni, hogy 22 Ft egy munkaegység, 28, 32 is. Most bevezették a készpénzfizetést, ezen a nyáron 72 forintot is megkerestek egy nap 10 órás munkaidőbe. Most szüretnél 42 forintot, de most már csak 8 órát kell dolgozni. Csak azt sajnálom, hogy sok föld elparlagodott, talán 200 hold is. Mert a munkaerő legjava vállalatokhoz jár dolgozni, a tsz-ben nincsenek csak aszonyok, meg 50 éven felüli öregek, meg egynéhány **hibás**, akit nem tudnak máshol alkalmazni. Néhány fiatal van, de azok traktorosok vagy vezetők. Régen kevés volt a föld, most meg sok. Az egyik szomszédasszony Szabadszálláson volt kukoricát törni tavaly. Másfél hét alatt annyit keresett, hogy a háztájiban két év alatt se terem annyi.

Vannak, akik nem tsz-tagok, hanem vállalatnál segéd munkások. Ezek elmentek most is Zádorfalvára aratni, mert az hegyes vidék, nem tud aratni a kombájn. Sok **döllött életnemű** is volt, hát elmentek. Jobban kerestek, mint itthon.

Én nagyon szeretem a falumat. Örülök annak, ha valami új épül. Már mozi itt régen van. Jött most néhány éve egy fiatal tanár. Nem is gondoltuk volna, hogy a gyerekekből egykettőre olyan eredményt tud kihozni. Tavaly ősszel rezesbandát szervezett november 7-re, a járásom is felfigyelt rá, jutalmat kaptak. Ő meg felhasználta arra, hogy rézhangszereket szerzett be. Május elsején, ha nem is olyan művésziesen, de szépen fújták a Klapka-indulót, meg többet is. Van nekik klubjuk is. Oda összejárnak, tanulnak,

szórakoznak. Van a Pártházban is klub a fiataloknak. Az öregek nem járnak sehová, legjobb eset, ha valamelyik könyvet visz haza. Szoktak ősszel öregek napját tartani

Olyan könyvtárosunk van, hogy no. Ránéz valakire, aztán megtudja állapítani, milyen könyv kell neki. Ide a faluba való. De bizony a könyvtárnak felnőtt, komoly olvasója alig akad. Én szoktam olvasni. Esténként 8 óra tájig, napközben csak étkezéskor. Most nálam van Illyés Gyula: Puszták népe, azt olvasom. Nagyon tetszik, egyszer már olvastam. Szeretem a Világjárók sorozatot is. Vigyázok, mert vannak olyanfajta írások, hogy bizony egy-kettőre kilátszik a lóláb, hogy nagyon „hazabeszél”. Azt nem szeretem. Van, amit nem érzek igaznak.

Cigányok is vannak itt. Kétfélék, egyik része már régebben itt van, azok dolgozók. Régen is borszűrő kast, kosarat fontak, laposkötelet, ezeket szerettük. Jöttek aztán ilyen oláh cigányfélék. Először ott vontak sátrat a régi kőbányánál, ahol most az új posta épül. Ezek loptak, kéregettek. Egy fiatal embernek el is vágták a torkát, mert elfogta őket, hogy lopták a szőlőt. 15 évre ítélték egyet, most szabadult.

Mit mondjak még? Az unokáim Miskolcra járnak középiskolába, tanulnak. Én meg csak elédegelek. Vallástalan vagyok. Nyugdíjam nincs, mert nem tudtam vállalathoz menni. Odakötöttek a földhöz. Terveim már nincsenek, hetven éves vagyok.

Napjainkban társadalmunk összefog az öregek sorsának könnyítéséért. Mintha valahogyan jóvá akarná tenni generációnk mulasztását.”

Minden ember életét más-más rugók mozgatják. János bácsi hetven évét sem csak az elméletileg kikristályosított történelmi igazságszolgáltatás mozgatta. A sorsfordulókban politikusok sem látnak világosan. Hogyan látna egy körülményeivel állandóan küszködő parasztember? Ezért nem vitatkoztam, ezért hallgattam. Így tartottam őszintének. Láttam öröme telik abban, hogy egyszer életében odafigyeltek szavára.

Előszó a naphoz

A szürkébe keverj egy kis sárgát, keserű nyálnyelést, (a tegnapi cigaretták nikotinmaradéka összegyűlik a kiszáradt szájban, a kiszáradás attól van, hogy a szádon keresztül veszed a levegőt, a száj belsejébe rakódó lepedék is sárga, szürkéssárga, tudom, mert látom, amikor krákogok és kiköpöm) felnyitni nem akaró szempillákat, buta pislogást, a szoba ébredés utáni első látványát, a megszokott bútorokat, széket és asztalt, olcsó rep-
rókat a falon, ez a reggel.

Jutka bejön, fakókék háziruha rajta, tulajdonképpen agyonmosott, a hóna alatt lukas is, de ezt az agyonmosott szót már nem lehet leírni, elcsépe-
lt, divatjamúlt kifejezés, büzlik, árad belőle a szegénység és az ele-
settség rossz szaga, a hiányos izlésűek gépiesen sírvafakadnak tőle, a mo-
sott kékség fölött a kedves arc, szarkalábak a szem alatt, haja fésületlen,
mosolyog, nyújtja a kávé, a kávéfőzés az én dolgom, de ma reggel meg-
előzött, későn feküdtem le az éjszaka.

Az üvegpohár szürkés, áttetsző, íme, újra a szürke szín, még nehezemre
esik nyitva tartani a szememet, csak a megnyugtató feketeséget látom a
pohárban, a fényes kiskanalat a pereméhez dőlve, a pillanatnyilag rendel-
kezésemre álló látótér része elhomályosodik, ahogyan a kamerát ráirányít-
ják egyetlen lényeges pontra, a háttér ködössé válik, egymásba mosódó
színes foltok, barna, sárga és piros, beékelt zöldekkel és kékekkel, melyik
a szék, a függöny, a kép, melyik a fal, a szekrény, a szőnyeg, most nem
fontos, nem is áll össze egyik sem önmagává, valójában nem látom őket,
csak tudom, hogy vannak, s ez annyi mintha egyszerre valamennyit látnám.

A felébredéstől, a kávéivástól, attól kezdve, hogy magad mögött be-
zárod az ajtót, egy szalon szalad a napod, ezer más szalat keresztezve,
egyikkel-másikkal ideig-óráig összefonódva, újra szétválva, mindegyik egy
vége-nincs és kezdete-nincs gombolyag, legalábbis a számodra így van,
mintha a második felvonás közben érkeznel a színházba és mindig a finálé
előtt távoznál, a gyerekek, a két kisebb csapkodja az ajtót, megiszom a
kávé és rágyújtok, még mindig az ágyban vagyok, a légszomjtól, amit a
cigarettazás okoz, széndioxid, kevés oxigén, újra le-tecsukódik a szemhéjam.

Nézem a nikotinos ujjaimat, se nem szomorúan, se nem jókedvűen,
teljesen érzéketlen vagyok, egykedvű, (érezéketlen? az egykedvűség is érzés)
közömbös, a hüvelykujjammal szoktam nyomkodni a cigarettnak azt a vég-
gét, amit a számba veszek, talán a dohánydarabokat akarom ezzel vissza-
nyomkodni a hüvelybe, átkozott, rossz szokás, sárgásbarna kerek folt, ha-
sonló, csak valamivel elmosódottabb holdudvarral, a dohányos ember ismer-
tetőjele, valamennyi ujjam közül ezen látszik a legerősebben, néhány egye-
nes, rövid és keskeny vágás keresztezi, csak a bőrfelületen, mintha borot-
vapengével ceruzát hegyeztem volna az ördög tudja, hgyan került oda,
aztán a mutatóujjam és a középső ujjam egymáshoz érő két oldala, undo-

ritó, egyszer már jó lenne üdén és kipihenten ébredni, örömmel kiugrani az ágyból, hogy újra reggel van, élünk, élhetünk újra egy nap vitatkozhatunk, szeretünk, dolgozunk, abban a hitben ébredni, hogy ma történik valami, hogy ma teszünk valamit, amire büszkék lehetünk, hinni, hogy a tegnapi, a tegnapelőtti, az azelőtti nap nem ismétli saját magát, hogy megbomlik az azonos lényeg, kis eltérések szokástörvénye, valamint más történik, mint ami kiszámítható, várható és eltervezhető, akármilyen, nem feltétlenül kell, hogy jó legyen, néha azt hiszem, akár keserű, megrázó, porbadöntő élmény is lehet, a semminél az is jobb, izmokat ropogtató kényszerűség, ringbe illő ütések, átszakíthatatlan célszalag, akármilyen, csak tisztességes mérkőzés legyen, emberről ellenfelekkel és ítélni tudó bírákkal, győzőn a jobbik.

Kiugrani az ágyból és hideg vízzel lezuhanyozni, surr-surr, ömlik a zuhanyrózsából a jéghideg víz, sziszegve tódul a levegő a kitágult tüdőbe, egyszer végre nem cigarettával kezdeni a napot, hanem kakaós kávéval és kaláccsal, vagy akár zsíroskenyérrel, vöröshagymával, teával, csak ne az lenne az ember első gondolata, talán tudatlan, hiszen senki sem fogalmazza meg, végig sem kell gondolni, kimondani se lenne idő, meg minek is, benne van a vérünkben, az idegeinkben, az izmainkban és a sejtjeinkben, hogy ránkomlik a lakás, betemet bennünket a szálló por, a mosatlan edények és szennyes ruhák lavinája, napi gondjaink és dolgaink nyomasztó szemétdombja, benne vannak a reggeli keserű szájjában a bontatlan asztalok, a félbehagyott szerelmek, az elfojtott indulatok és félelmek, megkapaszkodunk egyszer-volt örömeinkben, mesterségesen táplált, és sosem-volt méretűvé duzzasztott olcsó sikereinkbe, futunk, futunk, saját magunk, mások előtt, önmagunkért, másokért, hogy ránk ne zuhanjon az ég, valahogy ki ne derüljön, ki ne tudódjon, majdnem minden erőfeszítésünk abban merül ki, hogy egyáltalán élünk.

Egy s másrészt ugyan könnyen úgy tűnhet, hogy csupán elhatározás kérdése, az absztinencia, a hideg zuhany, a bőséges reggeli, pedig ennél sokkal bonyolultabb, ha nem én lennék én, akkor talán akár a római pápa is lehetnék, csak hogy képességem, hajlamaim, belső energiám és körülményeim, múltam, apám múltja, főnököm és feleségem, és sorolni lehetne még oldalakon, mi minden, szinte megfellebbezhetetlenül megszabják, hogy én csak én lehetek, római pápa, úrhajós, vagy államférfi már, vagy egyáltalán soha, úgy hat ez, mintha tömény életundorom lenne, pedig aki nálam jobban szeret élni, az csal, vagy hazudik, hülye lennék, ha vitatnám, hogy van nevelhetőség és emberi akarat, nos mégis jobbára zárt körben él az ember, a kör kisebb vagy nagyobb, mindegy, az átmérő csak módjával tágítható, nagy szerencse a forgószél, ami kiragadhat belőle, de a köröd, ha többre nem futja erődből, még akkor is, más tájon, nagyjából ugyanakkora marad.

Megiszom a kávé, félbe elnyomom a cigarettát, fölkelek, magamra rángatom a nadrágot, kis luk, parázsnym a jobb szárán, a térde fölött, a másik nadrágomat csaknem pontosan ugyanígy égettem ki, (hány nadrágom van összesen? Három, ami használható.) erről jut eszembe, hogy a fenekemen fölfeslett a varrás, két centis szakadás fél arasznyival a sliccem alatt, bele-beleakad az ujjam, nem tudom, akad-e a „slicc” helyett szaba-

tos magyar kifejezés, még szerencse, hogy állva nem látszik, ha lehajolnék, hátulról valaki egyenesen bekukkanthatna a nadrágomba, már mondtam néhányszor Jutkának, hogy varrja meg, de úgy látszik elfelejtette, különösebben nem zavar, végül még tetszelegni fogok a leégett ember szerepében, ez is egy fajtája az önámításnak, nem is a legritkább.

Borotválkoznom nem kell, tegnap húztam le a szakállam, nem vagyok én megyei első titkár, se bonviván, hogy naponta csupaszra nyúzzam a képem, istenem, hát, egy kicsit szőrös vagyok, annyi baj legyen, akinek nem tetszem, nem néz rám pulóver, cipő, lukas a talpa, tényleg lukas, s ettől még korántsem vagyok elszomorodva, lukas, hát, lukas, valakinek mutattam egyik nap, nevetve, nem akartam sajnálatni magamat, de az illető nem nevetett, csak nézett furcsán.

Fényesítő mozdulatok a cipőkefével, mert ha lukas is a cipő, arra kényes vagyok, hogy tiszta legyen, utána fogmosás és mosakodás, vagy előtte? teljesen lényegtelen, a fogat olyan kefével kell súrolni, ami pamacszerű, csak éppen rövidebbek a szőrszálak, nem hosszában szánkázni vele a fogakon, hanem az íny és a fogvég irányában mozgatva, a televízió egyik egészségügyi felvilágosító műsorából tudom, magam előtt látom a hosszanti fogmosástól töben elkopott fogakat, amelyeket elretentésül bemutatnak, úgy rémlik, elszőrnyedve fordultam a teremtőhöz, mond, hát, erre is negyedszázad után keliet rájönünk, s azok a százezrek és százezrek, akik mind- eddig abban a biztos tudatban hajtották esténként álomra a fejüket, hogy előírászerűen mossák a fogukat, velük mi lesz?

Eddig úgy tűnhet, hogy minden körülöttem forog, rajtam kívül semmi sem történik, de a négy fr¹ között, vagy akárhol legyünk, tulajdonképpen sehol sem vagyunk egyedüli, sokszor éppen ez a bajunk, néha elvonulna az ember megemészteni a mérhetetlen mennyiségben rázúduló élménytömeget, kivetni magából a felesleget, de hol és mikor, még az ülökén görnyedve sem vagyunk magunkban, oda is becipeljük közönséges, vagy magasztosnak tartott gondolatainkat, hát nem tragikomikus két erőködés között azzal foglalkozni, mivel ajándékozunk meg a születésnapján a feleségünket, akit szeretünk, ha nincsen más dolgunk, olvasnivalót viszünk a kezünkben, jónéhány ismerősömtől hallottam, hogy aktuális ismereteinek tekintélyes részére ott tett szert, ott esik legjobban az újságolvasás, ezen lehetne viccelődni, ami a lényegen semmit sem változtatna, olcsó élcelődés lenne, igen nevetségessé válna, aki azt hinné, hogy az ember egyszemélyes története egyszerűen elválasztható a környezetében lejátszódó, eseményektől, hangoktól, zörejektől, színektől, formáktól és benyomásoktól, más és más többszemélyes történetektől, főleg ha közünk van hozzá, de ha látszólag nincsen, akkor sem, még sohse volt gyereke, még sohse lakott bérházban, aki ezt hiszi.

Két ujjal mosakszom, nem kell túlzásba vinni a tisztálkodást, királyok beérték apró porcelán csészében pár csepp vízzel, amennyitől egy ványadt kanári is szomjan veszne, merő fényűzés és felvágás, ha tőlük valaki többre tartja magát, a vizes kezemmel végiggereblyézem a hajamat a fejtetőtől hátra, s onnan előre a homlokig, itt is, ott is föl kunkorodik a haj, gyömszölöm, nyomogatom, közben a konyhában kattann a gáztűzhely automatikus

kapcsolószerkezete, kétpercenként rekedt-mélyen trombitál, hörög, zaka-
tol, ki tudja melyik lakásban az öblítőtartály, a szomszéd lakásban búto-
rokat tologatnak, a fürdőszobában csobog a víz, mély és magas szófosz-
lánnyok, még szerencse, hogy érteni nem lehet, mert az ember akaratlanul
is odafigyelne, ahogyan a tévé elől is csak az erős akaratúak tudnak fel-
állni, a kép és a hang fogva tart, kényszerít, hogy odafigyelj, fölfogd, meg-
értsd és elraktározd, érthetetlen ez a terror, hogy ami arra hivatott, kiszoi-
gáljon és kedvedre legyen, ehelyett fölébed kerekedik és uralkodik rajtad.

Hiábavaló szórakozás azzal játszodozni, ahány lakás van a bérházban,
most (s máskor is) mindenhol történik valami, nem tudom érthető-e, min-
denhol TÖRTÉNIK VALAMI, ami más is, ugyanaz is, ahány lakás, annyi
világ, mintha talán szükséged lenne arra, hogy újabbakkal gyarapítsd a
meglévő ezer és egy elraktározott, átélt és kitoröhlhetetlen világodat, a ta-
lálgatás persze érdekes játék, soha ilyen keletje nem volt a keresztretjvé-
nyeknek, a fejtörő játékoknak, egyesek unalmukban nem találnak haszno-
sabb elfoglaltságot, minden szabadidejüket erre áldozzák, bár a játék a
maga helyén pótolhatatlan, a gondolatára is lázba jövök, annyira imádom
játszani, akármi is legyen, egyedüli időtöltésnek mégis meglehetősen sze-
gényes program, ha ez kevés lenne, lehet még leselkedni, plegykázni, má-
sok magánéletében vájkálni, jobb sorsra érdemes embereket befeketíteni
merő szórakozásból, ez mind csodálatosan jó játék, hogy értelmesebben is
gazdálkodhatnánk szétcsorgó éveinkkel? ha akarnánk, ha hagynák, vagy
az a baj, hogy nem látszik, miért?

Benyitok a konyhába, a két kisebbik kölykőm már az asztalnál ül, a
nagyobbik lány régen az iskolában van, összeharapdált lekvároskenyér,
morzsák és ételfoltok, mézesüveg, vaj, félig telt színes műanyagpoharak,
piros, kék, zöld, öt régi tányér a falon, népi díszítő motívumokkal, ahogy
belépek, a szemem mindig beleütközik, Jutka a fehér, beépített konyha-
szekrénynek dőlve áll, annyiszor mondtam már, legalább üljön le a gyere-
kek mellé a reggelihez, az istenit neki, hadd legyen családi reggeli formája
ennek az egésznek, de ő sem tud reggel enni, elszokott tőle, nézi a pusztí-
tást, ami elsősorban nem az elfogyasztott mennyiségben, hanem a vissza-
maradó romokban mutatkozik, a rádió nyolc óra után még elédokádja a
világ válogatott szennyét, mert nem az a hír, ha egy negyvenéves paraszt-
ember Hollandiában megcsókolja a feleségét, s ebből gyermek születik,
hogy valaki alamizsnát vet a sarki koldusnak, nem bizony, a világ már csak
ilyen, borzongani és csodálkozni akar, legfeljebb jólétesültnek lenni, szen-
zációra éhes, a szélsőséges, a rendkívüli kell annak, akit minden arra szo-
rít, hogy lehetőleg mindenben köznapi és átlagos legyen.

Az amerikai repülőgépek ma három kötelékben bombázták Észak-Viet-
namot, az arab diákok sürgetik a kormányt, hogy fegyveresen vegye vissza
az izraeliek által elfoglalt területeket, mi újság, lurkók, nyomás befelé a
kaját, te hallottad, hogy a kórház előtt valakit elgázolt egy teherautó, még
mindig ott a vérnyomok az utcán, az az érdekes benne, hogy a tettes meg-
van, de a szerencsétlen személyazonosságát még mindig nem tudták meg-
állapítani, azt se tudják, kicsoda, általános offenzíva a chillei népi kormány
ellen, híreket legközelebb tíz órakor mondunk a Kossuth adón, te jó ég,

hiszen mindjárt negyed kilenc, vigyük együtt a gyerekeket az óvodába, Jutka kényszeredetten mosolyog, gyalogoljon egyedül vissza – kérdezi, neki csak tizenegyre kell bemenni a városba.

Most veszem észre, hogy még mindig fésületlen, a fakókék otthoni ruha rajta, vitatkozunk, miért nem szervezed úgy a napjaidat, hogy reggel együtt mehessünk el itthonról, talán nincs is igazam, úgy állapotunk meg régebben, reggel én viszem a gyerekeket, délután ő megy értük, ha mégis annyira ráérsz, miért esik annyira nehezedre lejönni velünk, tudod, hogy nem lustaságból kérem, elaludtam, holnaptól kezdve legkésőbb háromnegyed hétkor kelek, az óvodánál le kell szállni a buszról, bevinni a gyerekeket, átöltöztetni őket, az háromnegyed kilenc, mire a másik busszal beérek, kilenc óra, mégse járhatok délre dolgozni.

Nem szólt, a gyerekek riadtan bámultak bennünket, veszi a másik nadrágját, megfésüli a haját, öltöznek, hova siettek, csak fél kilenckor indul az autóbusz, még tíz perc van, Jutka a vállát vonja, gyalog megyünk, hogy ez nekem nem jutott eszembe, hiszen gyalog is lehet menni, ezzel időt nyerek, akkor viszem is egyedül a gyerekeket, maradj csak, minek jön-nél, így beérek, az ólomszürke, téli felhők mögül előbújik a napkorong, besüt az ablakon újra kezdődik egy nap . . .

PAIS ISTVÁN

Vallás és erkölcs

Az egyik olyan terület, amelyen a vallás már viszonylag régóta (s főként napjainkban) a legnagyobb hatást gyakorolja – az **erkölcsi** élet. A vallásnak ezt az oldalát a gondolkodók már az ókori rabszolgatartó rendben észrevették, s az osztálytársadalmak uralkodó körei, ideológusai szakadatlanul felhasználják a maguk érdekében. Az emberi gondolkodás történetében a vallás = család koncepció hívei a vallási arculatú erkölcs társadalmi szerepet **két** alapvető szempont szerint ítélték meg. Az egyik szerint maga a vallás – s így erkölcsé is – pozitív szociális szabályozó, integráló erő. **Kritiász** pl. cinikus nyíltsággal kijelenti, hogy a hatóságoknak a rend fenntartása érdekében szükségük van szellemi eszközökre is, amelyek közül az egyik éppen a vallás.¹ A másik szerint, amelyet pl. a 18. századi francia materialisták képviselnek, a vallási színezetű erkölcs – mint szándékos kitalálás – csupán a papok és gazdagok érdekeinek a kiszolgálója. A két álláspontnak közös vonása, hogy egyaránt világosan felismerik: a vallás a maga morális eszközeivel nagy befolyást gyakorol.

¹ *Erőszakról a törvény óvott, semmi más,
de titkon és gyakran sikerrel tette meg
a gazság, mire nyíltan nem vállalkozott.
Úgy vélem, egy bölcs férfiú az emberért
kiagyalt ekkor valami iszonytatót,
hogy rettegjen a gonosz, hogyha lopva bár,
de rosszat tenne, szólna, vagy gondolna csak:
ezért vezette be az istenek hitét!*

*Örökké itjú, sosem lankadó erő
virul – mint mondja – az emberi faj fölött,
és belső szellemével hall és lát e lény,
s vigyázz a jogra! Ember olyat nem tehet,
és nem mondhat, mit meg ne tudna. „Épp ezért”
– figyelmeztet – „ha bármily titkon rosszra törsz,
látják az istenek! Hisz lényegük az ész!”
(Idézi Lukács György: „Az esztétikum sajátossága.” 1. 135–136. oldal).*

Ez a befolyás már a rabszolgatartó rendben eléggé jelentős, és a szabadok körén belül döntő mértékben a gazdagok érdekeinek a realizálódását volt hivatott szolgálni. Elsősorban Keleten figyelhető meg ez a jelenség nagy súllyal, mivel itt rabszolgák, akiket nem ideológiai, hanem fizikai eszközökkel befolyásoltak, csak viszonylag kis számban voltak.² A feudalizmusban a vallás a maga erkölcsi eszméivel még nagyobb erővel befolyásolta a szociális életet, mint a rabszolgatartó rendben. Ennek a hatásnövekedésnek a következő tényezők az okai: a rabszolgatartó társadalomban a szabadok körében a rabszolgákkal szemben bizonyos érdekközösség húzódott meg, ami miatt a szabadok egymáshoz való viszonyában (elsősorban az antik világban) a vallás osztályjellege, osztályfunkciója még nem túlságosan erős; ugyanakkor a feudalizmusban az osztályellentétek már nagyon kiéleződnek s mivel a jobbágy már nincs ura tulajdonában, mint a rabszolga, a fizikai kényszerítés eszközeit vallási-erkölcsi tényezőkkel kell pótolni.³ Ez a szükséglet a kapitalizmusban az uralkodó osztály részéről a megváltozott szociális viszonyok miatt bizonyos vonatkozásokban még tovább fokozódik, mivel itt a bérmunkás csak a gazdasági kényszer révén van függő helyzetben, de személyében teljesen szabad. A tőkés rendben ezért válik a kereszténység minden formációjában az erkölcsi eszköz a döntő vallási befolyásoló tényezővé. Az újkori győztes angol polgárság kapcsán Engels részletesen elemezte e jelenséget és rámutatott, hogy a chartista mozgalommal összefüggésben a burzsoázia megtanulta, mire képes a puer robustus sed malitiosus, a nép s „**Most még fontosabb volt, mint valaha, hogy a népet morális eszközökkel fékentartsák; de a legfőbb és legfontosabb morális eszköz, amellyel a tömegekre hatni lehet, megint csak a vallás.** Innen ered az iskolaszékek papi többsége, innen ered a burzsoázia fokozódó önmegadóztatása mindenfajta jámbor demagógia céljaira, a ritualizmustól az üdvhadserégig.”⁴

Az említett okok miatt számos valláskutató jutott arra az álláspontra, hogy általában a vallás lényeges strukturális elemének tekinti az erkölcsöt, a morális elveket. Egyesek – pl. Wundt és Weber – éppen azon az alapon számítanak valamely jelenséget vallásinak, vagy rekesztenek ki a vallási köréből, hogy a fantasztikus-hamis képzetekben van-e – még hová döntő tényezőként – etikai elem. Wundt szerint a vallásnak két alapvető momentuma van, a metafizikai és az etikai, s csak akkor lehetséges helyes vallás-meghatározás, ha ezt a két oldalt egyszerre ragadjuk meg. „A vallás – írja – . . . metafizikai-etikai képződmény. Ezen két alkotó elemének egyi-

² A. D. Szuhov: *Szociálnüje i gnoszeologicseszkije kornyij religij*. Izd. Ak. Nauk SzSzSR. Moszkva, 1961. 37–43. oldal. (A rabszolgák kis számának oka Keleten az öntözéses gazdálkodás, amelyet csak a benne érdekelt szabadokra lehetett bizni. Ezért Keleten a rabszolgák száma meg sem közelíti az antik rabszolgákét (a szabad lakossághoz viszonyítva). Innét fakad az, hogy Keleten a szabadok körén belül az elnyomás ideológiai eszközöként a vallás viszonylag nagy szerepet játszik (ezt mutatja a papság fejlett intézménye is), ugyanakkor pl. a görögöknél a papság nem döntő tényező a poliszok életében és kialakulhat a racionális gondolkodás, a tudomány – írja Szuhov.)

³ Ugyanott. 58. oldal.

⁴ Marx–Engels: *A vallásról*. Bp. 1961. 247. oldal. (Kiemelés tőlem – P. I.) Együttal nem szabad elfeledkeznünk arról, hogy a kapitalizmusban a vallás már nem kizárólagos eszköze a tömegek befolyásolásának, mint a feudalizmusban volt, hanem vele együtt más ideológiai – filozófiai, politikai, etikai – eszmék is jelentős szerephez jutnak.

két sem oldhatja ki anélkül, hogy az egészet össze ne törje.⁵⁵ Az ilyen jellegű állásfoglalásokkal csak korlátozottan érthetünk egyet – csak a későbbi társadalmi formációkat illetően –, mert ha elfogadjuk őket, akkor az etikai mozzanat lényeges strukturális elemként való elfogadása által egész sor ténylegesen vallási jelenséget ki kell zárunk a vallás köréből, ahogyan ez Wundtnál, Webernél, Lukács Györgynél ténylegesen meg is történik.

E korlátozott egyetértésünk ugyanakkor lehetővé teszi számunkra, hogy a vallás erkölcsi szerepét valós nagyságainak megfelelően értékeljük mind történetileg, mind pedig jelenünk vonatkozásában, amelyet éppenséggel az jellemez, hogy a valláson belül a **tevékenységi hangsúly döntő mértékben a morál területére esik.** Magát ezt a tényt a különféle marxista szerzők szinte teljes egyetértésben tudatosítják. „A vallás és az erkölcs viszonyának a problémája az egyik legégetőbb kérdés nemcsak az ateizmus elmélete, hanem gyakorlata szempontjából is. Figyelembe kell venni, hogy a vallás gyakorlati befolyást a hívők életére főként a morálon, az erkölcsi parancsolatokon, tanításokon keresztül gyakorol. Nem véletlen, hogy napjainkban az egyházi személyek és teológusok (mind a külföldiek, mint a hazánkbeliek) különös, mondhatni, kizárólagos figyelmet szentelnek a morális-etikai kérdéseknek⁵⁶ Hasonlóképpen ítéli meg a helyzetet a cseh Kysely is: „... az egyházak és a vallások érdeklődése – olvashatjuk nála – egyre inkább az **emberi viszonyokra**, az ember erkölcsére és szubjektív világára, a **társadalom problémáinak területére összpontosul.**”⁵⁷

A morál területére való ilyen nagymérvű egyházi-teológiai összpontosításnak a korunkban zajló alapvető szociális változások mellett **történeli** okai is vannak. Többek között az, hogy az erkölcs hosszú időn át szervesen egybefonódott a vallással, és így az a látszat alakult ki, mintha eredetét, természetét tekintve vallási lenne. Ez a téves látszat idézi elő, hogy ma még sok olyan ember kapcsolódik **erkölcsi** vonatkozásban a valláshoz, aki az egyházak szertartásain már nem vesz részt, aki gyakorlatilag már nem tartozik egyházi szervezethez, s a vallásban világnézeti, filozófiai koncepciót sem akar a maga számára lelteni. Az ilyen emberek úgy vélik, hogy az erkölcs valláserkölcs, hogy az ateizmus talaján az ember nem lehet morális egyéniség és gyereket sem nevelheti ilyenné. Az egyházi-teológiai körök természetesen minden lehetőet megtesznek, hogy e téves álláspontot rögzítsék, megerősítsék, mert azt hiszik, hogy erkölcsi befolyásuk kapcsán a vallást és önmagukat is átmentik az új társadalmi rendbe. Tagadják, hogy az ateista erkölcsös egyén lehet, mivel szerintük elszakadt minden morál **transzcendens** forrásától, az istentől. Azt állítják, hogy miként az ember a természetfeletti teremtésnél fogva vallásos lény, hasonlóképpen a morál síkján is csak vallási alapon lehet erkölcsös. Az egyik római katolikus teológus így ír ezzel összefüggésben: „**A vallás kötelező.** Ha van isten, aki a mindenségnek és az embernek teremtője és föltétlen ura, és ha az emberben van szellem, vagyis képesség ennek a tényállásnak a fölismerésére,

⁵⁵ W. Wundt: „Völkerpsychologie.” VI. (Mythos und Religion.) Dritter Teil. Leipzig, 1923. 536. oldal.

⁵⁶ D. M. Ugrinovics: „Filozofszkije problemi krityiki religii.” Moszkva, 1965. 273. oldal.

⁵⁷ J. Kysely: „A modern ember és a vallás.” Kossuth Könyvkiadó, 1965. 133. oldal.

akkor elutasíthatatlan kötelessége, hogy ezt a tényállást el is ismerje, és ehhez igazítsa egész magatartását és életberendezését. Ámde ez a vallásosság: az alapvető nagy Valóságnak megfelelő lelki magatartás. **Aki tehát tusakodik az ellen, hogy vallásos magatartással helyezkedjék el az életben és a világban, ellentétbe jut az objektív nagy valósággal és a maga lényével. S ennek következménye: tehetetlenség a hitproblémákkal szemben és meghasonlottság önmagával szemben.**⁸

Az ilyen jellegű állásfoglalások az erkölccsel kapcsolatos vallási fel-fogások lényegét fejezik ki, azt, hogy a morál elsődlegesen tulajdonképpen nem az emberek egymáshoz való viszonya, hanem **isten** iránti magatartása. Vagyis: az erkölcs nemcsak, hogy természetfeletti eredetű, hanem egyúttal transzcendens irányultságú, célú is. A vallás ily módon antihumánus álláspontot képvisel, és az az antropocentrizmus, amely kezdettől fogva végső soron mindig megtalálható benne, egyre gyengül, mindinkább a transzcendens istenség imádatává válik; párhuzamosan azzal a folyamattal, amelynek során a vallás mindjobban elszakad a reális termelési folyamatoktól.

1. Az ószövetségi tízparancsolat

A zsidó és a keresztény vallás az erkölcs transzcendens eredete mellett „bizonyítékokat” vonultat fel a Bibliából, amelyek az állítólagos Sinai-hegyi isteni kinyilatkoztatással kapcsolatosak. E két vallás ideológiai képviselői azt fejtegetik, hogy a Sinai-hegyi morális parancsadás valóban megtörtént esemény s az ószövetségi események emberi felszíne mögött az erkölcs ősforrása, az isten rejlik. „Nyilvánvaló – írja pl. a magyar Ijjas Antal egyik cikkében – hogy az ószövetségi történet **emberi** és **társadalmi** történet is. Vele kapcsolatban jogosult az emberi, a társadalmi, a történeti szemlélet is. Azonban ez a szemlélet sem mond ellent annak, hogy meg ne keressük az események mögött a transzcendens okot: az önmagát kinyilatkoztató Istent.” Ijjas szerint a tízparancsolatból főként az első három olyan, hogy megnyugtatóan csak akkor tudjuk értelmezni, ha az isteni kinyilatkoztatást történeti ténynek fogadjuk el. „Van a Tízparancsolatnak olyan része is – mondja –, amely nem az embernek az emberhez, hanem az embernek az Istenhez való kapcsolatairól szól . . . Az első három parancs ez, amely közül a legelsőben a személyes, a láthatatlan, az ábrázolhatatlan, a mindenható Isten deklarálja önmagát. A másodikban megtiltja, hogy akár mellette, őt elismerve »idegen« (pl. törzsi) isteneket is imádjanak. A harmadik végleg kodifikálja a hetedik napnak istentiszteleti célból való megtartását. Főképp e három parancsolat történeti megjelenésének körülményei olyanok, hogy a hívő értelem csak akkor kap rájuk megnyugtató választ, ha történeti valóságnak fogadja el a kinyilatkoztatást.”⁹

A következőkben megvizsgáljuk, hogy ez a vallási részről az erkölcs transzcendens eredete mellett elhangzó **döntő – történeti – érv** igazságot takar-e. Másként fogalmazva: kísérletet teszünk annak megmutatására, hogy az ószövetségi „kinyilatkoztatás” parancsolatai **csupán** meghatározott, történelmileg változó **emberi** viszonyok transzcendens **formájú** vetületei.

⁸ Schütz Antal: „Dogmatika.” I. Bp. 1947. 24. oldal.

⁹ Új Ember: 1964. aug. 23.

A Sinai-hegyi kinyilatkoztatás: mítosz

Vizsgálódásainkat azon helyek elemzésével kezdjük, amelyek az állítólagos Sinai-hegyi kinyilatkoztatás eseményeit beszélik el az Ószövetségben. Ezekkel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy benső ellentmondások rejlenek bennük, s így egymás hitelét lerontják. Ha megnézzük pl., hogy **ki írta fel a második** két kőtáblára a tiltásokat, akkor eltérő válaszokat kapunk a Pentateuchban. Egyes szövegrészek szerint **Mózes**. Az Exodus így beszélteti hozzá istent: „Írd fel ezeket a szavakat”. Majd megjegyzi, hogy a zsidók vezetője „felírta a táblákra a szövetség szavait, a tíz parancsolatot” (34, 27–28). Más helyek viszont éppenséggel azt állítják, hogy **maga az isten** véste fel a második két kőtáblára a tiltásokat. Az Exodusban isten így „szól” Mózeshez: „Vágj két kőtáblát, hasonlókat az előbbiekhöz, hogy írjam fel azokra a szavakat, amelyek az előbbi táblán voltak, s amelyeket széttörtél” (34,1). Ugyanígy nyilatkozik a Deuteronomium 10. fejezetének 2. verse is, majd Mózes kijelenti istenről: „És felírta a táblákra az előbbi írás szerint a tíz igét” (10,4)

Már maga ez a felemlített ellentmondás, amely az összes közül talán a legjelentéktelenebb, arra utal, hogy a tízparancsolattal kapcsolatos isteni kinyilatkoztatás **nem történeti tény**.

A szövegek további boncolgatása minden kétséget kizáróan meggyőz bennünket e nézet helyessége felől. Hogy miért? Mert olvasásuk során kiderül, hogy az Ószövetség a Sinai hegyi parancsadást illetően legalább **három egymástól lényeges módon különböző elbeszélést tartalmaz**. Közülük kettő (Ex. 20. és Deut. 5. fejezet) aránylag egyező vonásokat mutat. A harmadik viszont ezekről alapvető mozzanatokban eltér. Míg az előbbi két történet-változat magában foglalja a „**Ne lopj!**”, „**Ne ölj!**”, „**Ne paráználkodj!**”, „**Ne tégy a te felebarátod ellen hamis tanúbizonyságot!**”, **Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem!**”, „**Ne kívánd a te felebarátodnak házat stb.!**”, „**Tiszteld atyádat és anyádat!**” tiltásokat illetve parancsolatokat, addig ezek a harmadikként említett variációból teljességgel **hiányznak**. Viszont találunk benne helyettük egészen más előírásokat: „**A kovásztalan kenyér (peszach) ünnepét megtartsad!**”, „**Mindaz, ami az anyja méhét megnyitja, enyém legyen!**”, „**A hetek ünnepét (pünkösd) is megtartsad, a betakarítás ünnepével együtt!**”, **Háromszor esztendőnként minden férfiú jelenjen meg az Úr színe előtt!**”, „**A peszach áldozat ne maradjon meg reggelig.**” – Úgy hisszük, hogy a szövegrészek puszta összevetése már önmagában eléggé bizonyítja, hogy az állítólagos Sinai-hegyi kinyilatkoztatás nem történeti tény.

Még a két alapvetően egyező tízparancsolat-változat összehasonlító elemzése is ad némi érvet álláspontunk igazolásához, ha megvizsgáljuk abból a szempontból, hogy **mivel indokolják a szombat ünnepnapként, istentiszteleti célból megtartását?** Indokolásuk különböző: Az Exodus így írja le az ünnep okát: „Megemlékezzél a szombatnapról, hogy megszenteljed azt. Hat napon át munkálkodjál, és végezd minden dolgodat; de a hetedik nap az Úrnak a te istenednek szombatja: semmi dolgot se tégy azon . . . , mert azokban van, a **hetedik napon** pedig **megnyugvók**. Azért megáldá az Úr a szombat napját, és megszentelé azt” (Ex. 20,8–11). Vagyis az idé-

zett hely szerint: **a szombat az isten teremtés utáni megpihenésével kapcsolatos emlékűnnep.** A Deuteronomium 5. fejezete egészen más okkal magyarázza a szombat kötelező megtartását. Ezt mondja: „És megemlékezzél róla, hogy **szolga voltál Egyiptom földjén, és kihozott onnan téged az Úr,** a te Istened erős kézzel és kinyújtott karral. **Azért** parancsolta néked az Úr, a te Istened, hogy a szombat napját megtartsad” (5. vers). E szöveg-rész szerint tehát a szombat a zsidók **Egyiptomból való állítólagos szabadulásának emlékűnnepe.** A szombatra vonatkozó két ellentmondó megindoklás egymás hitelét és a transzcendens eredetét állító nézet igazságát egyaránt lerontja.

Ma már nem tudjuk megállapítani, milyen körülmények között alakult ki a zsidóknál a szombati ünnep s eredetileg milyen mozzanatok fejeződtek ki benne. Annyi azonban bizonyosnak látszik, hogy a vele kapcsolatosan utóbb említett megokolás aránylag késői korból származik. Ezt csak akkor fűzheték hozzá, amikor a zsidóság már nemzetté, államba szerveződött, vagy legalábbis amikor ez a folyamat már eléggé előrehaladott fokot mutatott. Az ünnep azonban maga jóval korábban keletkezhetett. Az első indoklás a Genézis első teremtés-mitoszának gondolatvilágához látszik kapcsolódni, amelyben a hatnapos teremtés szerepel. Megjegyzendő azonban, hogy a Genézis szóban forgó teremtés-leírásának istensége nem Jahve („Úr”), aki a Exodusban a teremtés utáni pihenésre hivatkozva a szombati ünnepet „elrendeli”, hanem Elohim („Isten”). Figyelembe veendő továbbá az is, hogy a nomád állattenyésztés időszakában, amelyből az első bibliai teremtés-mitosz származik, a heti pihenő-, ünnepnap az életmód sajátosságai miatt nem alakulhatott ki. Épp ezért szinte bizonyosnak tekinthetjük, hogy a zsidók a szombat ünnepét az „ígéret földjén” talált, már letelepült, földműveléssel foglalkozó népektől vették át; éppúgy, mint az aratás és a betakarítás ünnepét.¹⁰

Ne lopj!

Már az eddig elmondottakból látható, hogy a tízparancsolat földi-emberi viszonyok transzcendens kivetítése. Ugyanerről győz meg bennünket a **Ne lopj!** tiltásának és a vele kapcsolatos szövegrészeknek az elemzése. A keresztény teológusok azt állítják, hogy isten **minden** dologra vonatkozóan nyilatkozta ki parancsolatát. A bibliai szöveg egyetemes formája mögött azonban tartalmilag éppenséggel **relatív** jelleget találunk. A különféle öszövétségi helyek vizsgálatakor kiderül, hogy konkrétan csak a zsidók **belső** viszonyaira vonatkozott, csak a zsidóságon belül tiltotta a lopást. Ugyanakkor külső vonatkozásban nemcsak megengedte, hanem bizonyos esetekben – egyéb, hasonló fejlettségi fokon álló népek erkölcsével egyezően – meg is követelte más törzsek, nemzetek kirablását. Ennek igazolására néhány példát említünk fel. A zsidók kifosztották az egyiptomiakat

¹⁰ A szombat állítólag eredetileg a „szerencsélenség napja” volt tabu jelleggel, és ezért nem volt rajta szabad dolgozni. (V. ö.: Max Weber: „Wirtschaft und Gesellschaft.” I. Tübingen, 1956.)

(Ex. 12, 36), Szihon városainak barmait prédára vetették (Deut. 2, 35). Hasonló eseményről számol be a bási Óg legyőzésével kapcsolatosan Deut. 3, 7. Józsué könyvében pedig ezt olvashatjuk **Ai** város bevételevel összefüggésben: „A barmot... és ami zsákmányolni valója volt ennek a városnak, magának zsákmányoló el Izrael az Úr rendelete szerint. Amint utasította vala Józsuét.” (8, 27).

Felmerül a kérdés: miképpen kell értelmeznünk a Ne lopj! tiltását valós társadalmi funkciója szempontjából? Kétségtelenül az volt a legfontosabb feladata, hogy a már kialakult vagy erősen kialakulóban lévő **magántulajdont** birtoklója számára biztosítsa. Ezen belül mindenekelőtt a gazdagok érdekeit szolgálta. A vagyoni differenciálódás történelmileg első időszakában (és a későbbi osztálytársadalmakban) azonban kétségtelenül a szegényebb tulajdonosok érdekeit **is** kifejezése volt bizonyos mértékig. A szegények a még létező közösségi szellem felhasználásával a gazdagok ellen irányították ezt a tiltást, akik minduntalan **áthágták** különféle módokon. Ezt világosan mutatják az Ószövetség prófétikus könyvei, amelyek állandóan a szegények, a kisemmizettek védelmére kelnek a gazdagok rabló és csaló tevékenységével szemben. Ésaías a fejedelmeket megátalkodottnak, a lopók társainak nevezi, akik kedvelik az ajándékot és a vesztegetést (1, 23), s kijelenti: „Jaj azoknak, akik a házhoz házakat ragasztanak, és mezőt foglalnak a mezőkhöz” (5, 8), mert a bűnös gazdagoknak halál lesz a soruk és romjaikon majd idegenek fognak élni. A hasonló helyek tömkelegével találhatók Ésaías, Ámosz és Mikeás könyvében.

Egy a Ne lopj! parancsát kiegészítő másik tiltás elsődlegesen ugyancsak a gazdagok érdekeit szolgálta a következő szavakkal: „Ne kívánd a te felebarátodnak feleségét, se szolgálját, se ökrét, se szamarát, és semmit, ami a te felebarátodé” (Ex. 20, 17). Ez a tiltás olyan történelmi időszakban keletkezett, amikor már kialakult a zsidóknál a monogámia s maga a feleség is csak egyszerű tulajdonként szerepelt. Nem véletlenül említi az idézett tiltás a vagyontárgyak között, és csak a ház után. A Ne lopj! parancsa azzal párhuzamosan irányult egyre a vagyoni differenciálódás a történelmi fejlődés során. Ily módon a mindenkori kizsákmányoló magántulajdonosokat, az osztálytársadalmak uralkodó osztályainak érdekeit volt hivatott védelmezni.

Ne öljl!

A bibliai szövegek elemzése a **Ne öljl!** tiltásával kapcsolatosan is arról győz meg bennünket, hogy ez a parancs sem egyetemes érvényű az Ószövetségben. Nem azt jelenti, hogy senkit sem szabad megölni, hanem konkrét érteleme így hangzik: nem szabad megölni a saját nemzetségedhez, törzsedhez, népedhez tartozót, viszont meg szabad, esetleg meg kell ölnöd az idegent, az ellenséget. Ez az erkölcsi parancs már a nemzetiségi társadalomban funkcionált. Azt mondhatjuk, hogy a közösség belső életének szokás-alapja volt. Megsértésére a legritkábban került sor és ilyenkor nagyon szigorúan büntették megszegőjét. A közösségből való kizárással, ami

szinte a halállal volt egyenlő számára. A későbbi időszakban azonban a Ne ölj! parancsának értelme jelentős mértékben módosul, amikor a zsidóság történetében sor kerül a nemzetté, állammá szerveződésre, amikor a különféle törzsekből, népekből összeolvadás révén létrejön a zsidó nemzet. Ekkor általánosabb tartalmú lesz, mert a heterogén népelemek viszonylatában is tiltja az ölést. E mozzanat az Ószövetségnek csak későbbi eredetű szövegeiben jelentkezik. A „honfoglalás” idején – s azt megelőzően – **külső** vonatkozásban a Ne ölj! még korántsem tiltja emberek leölését, sőt nem egy esetben – istenre való hivatkozással! – egyenesen előírja erkölcsi kötelességként.

A Deuteronomiumban pl. a Szihon felett aratott győzelemmel kapcsolatosan ezt olvashatjuk: „És elfoglaltuk minden ő városát abban az időben, és fegyverre hánytuk az egész várost: férfiakat, asszonyokat, kisdedeket; nem hagytunk menekülni senkit” (2, 34). Hasonló tartalmú helyek még az Ószövetségben: Deut. 3, 6; Józsué 6, 21; 10, 28. 30–34. stb. Olyan esetről is beszámol a Pentateuch, amikor a zsidók nem öltek meg minden embert, hanem csak a férfiakat; nőket és a gyerekeket pedig – bizonyára saját soraik erősítése, létszámuk szaporítása érdekében – magukkal vitték: „fogságba vivék Izrael fiai a Midianiták feleségeit és azoknak kisdedeit” (Num. 31, 9).

Az összes ilyen szövegrészek úgy állítják be a dolgot, mintha a városok elfoglalását, javaik elrablását, lakosaik leöldöklését maga az isten elrendelte volna. Józsué könyve az eseményeknek ezt a transzcendens, külsődleges átélését egyhelyütt a következő szavakkal juttatja kifejezésre: a zsidóság „megöle minden élő, amint megparancsolta vala az Úr, az Izraelnek Istene” (10, 40). Nem egy esetben az istenség is „részt vesz” a csatákban népe oldalán. Egyik alkalommal köveket „hullata” az emoreusokra (Józsué 10, 11). Más alkalommal Dávidnak azt a parancsot „adja”, hogy csak akkor támadtja meg a filiszteusokat, amikor ő maga meggy majd előtte, hogy „megverje a Filiszteusok táborát” (2 Sám. 5, 24). A Deuteronomiumban olyasmiről is olvashatunk, hogy egyszer a zsidók vereséget szenvedtek az emoreusoktól, mert olyankor támadtak rájuk, amikor istenük nem volt velük (Deut. 1,42–43). Emögött persze valóságosan az a tény húzódik meg, hogy a nomád zsidók nem bírtak a hegyeken, halmokon levő erődített városokkal, képtelenek voltak ezeket elfoglalni. Józsué könyve adatot is szolgáltatott erre (11,13.)

Hogy a Ne ölj! parancsa Mózes idejében és későbbben sem volt egyetemes érvényű tiltás, bizonyítja az, hogy a zsidóságon **belül** is szép számmal előfordultak gyilkosságok, amelyekről a különféle bibliai helyek beszámolnak. Ezek egy része szándékos, más része pedig akaratlan eredetű volt. Az Ószövetség szövegei szerint Józsué idejében és később a szándékos gyilkosságot halállal büntették – a szemet szemért, fogat fogért elve alapján. Az Exodusban így „szól” isten ezzel kapcsolatosan: „Ha pedig valaki szándékosan tör felebarátja ellen, hogy azt orvul megölje, oltáromtól is elvidd azt a halálra” (21,244). Az akaratlan gyilkosnak azonban a vérbosszúlok elől lehetőséget biztosítottak az életben maradásra. Az ilyen emberölőknek menedékvárosokat jelöltek ki. Ha ezek valamelyikébe el tud-

tak jutni, tettük elkövetése után, akkor a vérbosszúlok a menedékvárosok falain belül nem nyúlhattak hozzájuk, nem is kellett őket kiadni. Viszont a város falain kívül a gyilkosokat a vérbosszúlok megölhették. (Num. 35, 27).

Józsué könyve a következőket mondja a menedékvárosokkal kapcsolatban: „Válasszatok magatoknak menekülésre való városokat, amelyekről szoltam néktek Mózes által, hogy oda szaladjon a gyilkos, aki megöl valakit tévedésből, nem szándékosan, és legyenek azok menedékül nékik a vérbosszú elől. Aki pedig beszalad valamelyikbe e városok közül, álljon az a város kapujába, és beszélje el az ő dolgait a város véneinek hallatára, és vegyék be őt magok közé a városba, és adjanak neki helyet, hogy velök lakozzék. Hogyha pedig kergeti azt a vérbosszú, ki ne adják a gyilkost annak kezébe, mert nem szándékosan ölte meg az ő felebarátját és nem gyűlölte őt annak előtte. És lakozzék abban a városban mindaddig, amíg ítéletre állhat a gyülekezet elé, amíg meghal a főpap, aki abban az időben lesz, azután térjen vissza a gyilkos, és menjen haza az ő városába és az ő házába, abba a városba, amelyből elfutott vala” (Józsué 20, 1–6).

Ez az idézet már olyan viszonyokra utal, amikor a zsidóság letelepült életmódot folytat, amikor a nemzeti viszonyok erősen felbomlottak. Ezért kerül sor a vérbosszú korlátozására. A zsidó államiság már létező realitására utal az előbbi szövegben a főpap említése is. Máshelyütt pedig arról olvashatunk, hogy a menedékvárosok joga a nem-zsidó akaratlan gyilkosokat is megillette. Tehát e városok kijelölése már a különféle etnikai elemeket átfogó zsidó államiság és nép kialakulásának folyamatát jelzi, mert már nem nemzeti-törzsi keretekben, hanem területi-állami alapon intézkedik. Az utóbb említett hely így hangzik: „Izráel fiainak és a **jövevénynek**, és az ő **közöttök lakozónak** menedékül legyen az a hat város, hogy oda szaladjon az, aki történetből öl meg valakit” (Num. 35, 15).

Az Ószövetség persze a különféle szabályokat, tiltásokat, amelyek a társadalmi együttélést voltak hivatottak szabályozni, visszavetíti a régmúltba, hogy ily módon – istenre hivatkozva – könnyebben betarthatók legyenek. Egyúttal nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a Pentateuch korántsem egyforma elbírálást alkalmaz a szándékos gyilkosság elkövetőit illetően, hanem a gazdagokat, a szabadokat s ezek érdekeit részelteti előnyben. Nagyon határozott formában látszik ez a következő előírásból, amely éppenséggel nem a szemet szemért elvet alkalmazza a büntetésben: „Ha valaki úgy üti meg szolgáját vagy szolgálóját bottal, hogy az meghal keze alatt, büntetessék meg. De ha egy vagy két nap életben marad, ne büntetessék meg, mert pénze ára az” (Ex. 21,20–21). Tehát a rabszolga gyilkosa csak büntetést köteles fizetni, de életének nem esik semmi bántódása. Az Ószövetségben tehát bármiféle isteni és egyetemes Ne ölj! tiltást kimutatni törekedni – hiábavaló és megalapozatlan dolog.

Megjegyzendő egyébként, hogy **Hammurapi** törvénytételje nagyon sok hasonló vonást mutat tartalmi szempontból a zsidók parancsolataival Talán ez volt az utóbbiak ősmintája. Hammurapi is isteni kinyilatkoztatásként igyekszik föltüntetni az általa megfogalmazott parancsolatokat, törvényeket.

Arról beszél, hogy ezeket Samas napistentől¹¹ kapta. Hammurapi elvei egyébként a társadalmi egyenlőtlenségek, vagyoni és hatalmi viszonyok alapján ítélik meg a lopást, ölést. Nemcsak a szabadok és rabszolgák vonatkozásában, hanem a szabadon belüli viszonylatban is. Ha pl. egy szabad ember vele azonos rangú szabad szemét kiütötte, akkor az övét is ki kell ütni. De ha egy alacsonyabb rangú szabad rovására követte el ugyanezt a tettet, akkor csak büntetést kellett fizetnie

A Ne ölj! parancsával kapcsolatosan még egy érdekes mozzanatra kívánunk rámutatni. Arra, hogy a különféle ószövetségi helyek tanúsága szerint a zsidóknál e tiltás általános formája ellenére megvolt az **emberi áldozat** szokása. Állítólag maga az isten követelte meg illetve fogadta el ön maga számára az emberi áldozatokat. Ezeknek **három** formájáról tesznek említést az Ószövetség egyes részei.

Közülük az első az, hogy az istenség magának „követeli” nemcsak az állatok első utódait, hanem az **emberek** elsőszülötteit is. Az Exodusban ezeket olvashatjuk: „És szóla az Úr Mózesnek, mondván: Nékem szentelj minden elsőszülöttet, valami megnyitja az ő anyjának méhét az Izráel fiai között, **akár ember, akár barom, enyim legyen az**” (13,1–2). (Hasonló gondolatokat tartalmaznak a következő helyek is: Ex. 34,19; Num. 3,13. stb) Anélkül, hogy az emberáldozattal foglalkoznánk, röviden csak arra utalunk, hogy megjelenése történelmileg a földművelés kialakulásával függ össze. Nem isteni rendelkezés, hanem hamis képzetek miatt kezdtek a zsidók – a többi népekhez hasonlóan – embereket feláldozni.

Érdekes hogy a későbbiek során, ahogy a társadalmi fejlődés előrehalad, az emberáldozatok fokozatosan háttérbe szorulnak, majd teljesen eltűnnek. Az Ószövetségben az elsőszülöttek feláldozása szintén megszűnik. Persze megint istenre, isteni rendelkezésre hivatkoznak azok a helyek, melyek előírják, hogy nem kell és nem szabad az elsőszülött gyerekeket feláldozni. Közben azonban ellentmondanak egymásnak abból a szempontból hogy miért nem „tartja” már többé szükséges dolognak isten az ilyen áldozatokat. Egyes ószövetségi szövegek szerint isten azt „kivánta”, hogy az elsőszülötteket **állatokkal** kell helyettesíteni az áldozásban illetve megváltani. Erről beszél pl. az Exodus 13. fejezetének 13. verse és 34. fejezetének 20. verse. Ennek az egész helyettesítésnek igazoló mondája az az elbeszélés, amely Izsák feláldozásáról szól. Ez elmondja, hogy Ábrahám – isten óhajának

¹¹ A vallás történetében nagyon gyakori dolog, hogy a morális, a jogi elvek forrásaként, illetve öreként a Nap (mint istenség) szerepel. Ezt látjuk nemcsak a mezopotámiaiaknál, hanem a zsidóknál, a görögöknél és a rómaiaknál is. Ugy véljük, helyes Max Weber álláspontja, mely szerint az egyes népek azért kapcsolták morális és jogi elveiket a Naphoz (vagy valamely égitesthez), mert ennek mozgásában változatlan szabályosságot ismertek fel és hasonló változatlanságot igyekeztek biztosítani morális normáinak, jogi törvényeinek is. Ugyanakkor Weber a személyes etikai istent szociális, tehát közvetlen tartalmát tekintve az ókori egyeduralomból vezeti le. „A természetfeletti személyes etikai isten – írja – . . . előzásiai koncepció. E koncepció akkora egyezést mutat a földön mindenható EGY király racionális-bürokratikus kormányzatával, hogy a kauzális kapcsolatot nem lehet tagadni.” („Wirtschaft und Gesellschaft.” I. Az első problémával kapcsolatosan lásd a 252. oldalt; az idézet helye: 247. oldal.)

megfelelően – fel akarta áldozni egyszülött fiát, de az utolsó pillanatban tettét isten megakadályozta s egy kost küldött feláldozás céljából Izsák helyettesítésére (Gen. 20. fejezet).¹²

Egy másik variáció szerint azért nem kell már többé az elsőszülötteket feláldozni, mert isten áldozatként helyettük a **lévitákat** választotta ki magának papi szolgálatra. „Íme és kiválasztottam a lévitákat – „szól” az Isten – Izráel fiai közül, minden elsőszülött helyett, amely az ő anyjának méhét megnyitja Izráel fiai között: azért legyenek a léviták az enyéim” (Num. 3, 12). E két indoklás ellentmondó volta világosan bizonyítja, hogy az elsőszülöttek feláldozásának megszűnésével és létével kapcsolatosan emberi viszonyok vallási kivetítéséről van szó. Nem természetfeletti lény követelte az elsőként született gyermekek feláldozását és nem is ő kívánta e barbár szokás megszüntetését.

Az emberáldozatoknak **másik** formája az úgynevezett **hálaáldozat**, amikor is bizonyos egyének ígéretet tesznek vallási alapon istennek az Ószövetségben, hogy kívánságuk teljesítése esetén élő embert áldoznak neki. Ezzel kapcsolatban egy példát említünk meg. A Bírák Könyve elmondja, hogy az egyik zsidó bíró, Jefte, a következőket kérte istentől. Segítse győzelemre az ammonitákkal szemben, s ha ezt a kívánságot teljesíti, azt fogja feláldozni neki hálából, amivel hazamenéskor legelőször házájánál találkozik. Jefte győzött, s odahaza legelőször egyetlen gyermekével, leányával találkozott, és fel is áldozta őt korábban tett fogadásának megfelelően (Bírák 11. fejezet).

Az emberáldozatok **harmadik** formája, amely az Ószövetségben szerepel, az úgynevezett **építési áldozat**. (Az ilyen áldozatok régebben széles

¹² A különféle élőlény-áldozatokat (ezeken belül az ember-áldozatokat), ha már egyszer mint téves hiedelmek rituális kifejeződései kialakultak, csak nagyon nehezen, csak igen nagy lassúsággal sikerült a későbbi nemzedékeknek humanizálni s végül megszüntetni. Az emberáldozatokat pl. gyakran kevésbé értékes – az áldozók számára kevésbé értékes – egyénekkel HELYETTESÍTIK. Az inka uralkodó önmaga helyett saját fiát, az ókori görögök önmaguk helyett foglyokat vagy főbűnösöket áldoztak fel. Hogy még ez a helyettesítés is milyen nehezen jutott érvényre, mutatja a következő vallástörténeti tény: A karthágóiak az ókorban saját gyermekeiket szokták egyidőben feláldozni Moloknak. Egy idő után azonban az emberi szeretetérzés legyőzte a korábbi vallási tudat és rituálé szabályát náluk és saját gyermekeiket olyan más gyermekekkel kezdték helyettesíteni, akiket külön erre a célra vásároltak és felneveltek. Ez a helyettesítés azonban a későbbiek során problémákat vetett fel, mert az Agathoklészsal vívott csatában vereséget szenvedtek s ezt a csatavesztést úgy értelmezték, hogy az isteni haragnak a következménye a helyettesítés – az istenség becsapása miatt. Ezért, hogy az istent kiengeszteljék, az érzelmi függőség állapotába jutott karthágóiak ismét visszatértek a korábbi barbár szokáshoz. Roppant nagy áldozást rendeztek „lecsillapítani” Molok haragját. (E. B. Taylor: „Die Anfänge der Cultur.” II. 404–405. oldal). – Az emberáldozatok civilizálódásának sajátos formája volt – az Ószövetségben és különféle népeknél szereplő állatokkal történő helyettesítésen kívül – az a módszer, hogy a korábban feláldozott egyének helyett csak valamilyen TESTRÉSZÜKET áldozták fel a későbbi nemzedékek, majd még későbben még ezt is helyettesítették, pl. a tényleges ujját aranyból készült ujjal. Hasonló folyamat az állatáldozatok civilizálódása során is lejátszódott. A vallástörténeti irodalomban pl. közismert, hogy az ókori görögök egyidőben egész ökröt szoktak áldozni az isteneknek. A későbbiek során azonban már csak az ökörnek az ember számára értéktelen részeit juttatták az isteneknek, mondván, hogy amikor az ősi időkben az emberek és az istenek az áldozati állaton megosztottak, akkor Zeusz a Prométheusz által csinos külsővel ellátott, de belül értéktelen állatrészeket tartalmazó rakást választotta, s ez a választás megmásíthatatlan.

körben elterjedtek voltak a letelepült népeknél. A Kőműves Kelemenről szóló ballada is e gondolkörbe tartozik.) Ez a helyi szellemek, istenségek megnyerését célozza, rokonszenvüket igyekszik az áldozó építő a maga javára megnyerni, illetve rosszindulatukat törekszik leszerelni. Józsué könyvében azt olvashatjuk, hogy Jérikhó lerombolása után Józsué átkot mondott a következőképpen: „Átkozott legyen az Úr előtt az a férfiú, aki felkél, hogy megépítse a várost, Jerikhót. Az ő első szülöttjére rakja le annak alapját s legifjabb fiára állítsa fel annak kapuit!” (6, 26). És a Királyok első könyve leírja, hogy Akháb királyságának idején a bétheli **Hiel** Józseué átkának megfelelően építette fel a várost: „Az ő elsőszülött fiának Abirámnak élete árán veté meg annak fundamentumát, és az ő kisebbik fiának, Ségubnak élete árán állította fel annak kapuit, az Úr beszéde szerint, amelyet szólott volt Józsué, a Nun fia által.” (16, 34).¹³

„Az atyák ették meg az egrest . . .”

A tízparancsolat szövegében egy a mai ember számára meghökkentő részlettel találkozunk, amelyről az első pillanatban ugyancsak nehéz eldönteni, mit is akar jelenteni. A szövegrész, amelyre gondolunk, a következőképpen hangzik: „én, az Úr a te Istened, féltónszerető Isten vagyok, aki megbüntetem az atyák vétkeit a **fiaikban**, harmad és negyediziglen, akik engem gyűlölnék. De irgalmasságot cselekszem ezeriziglen azokkal, akik engem szeretnek, és az én parancsolataimat megtartják” (Ex. 20,5–6.).

Mit is mond ki az idézett szöveg, amelyet a Biblia isten szájába ad? Azt, hogy az atyák vétkeit az istenség megbünteti a fiakban, az atyák jötteit pedig megjutalmazza az utódokban. Vagyis: a gyermekeket **nem saját** tevékenységük, hanem **elődeik, szüleik** cselekedetei szerint ítéli meg. A mai ember számára ez az elv antihumánus, mert szerintünk minden ember a maga tetteért felelős. Így tehát joggal merül fel a kérdés: milyen valóságos viszonyok húzódnak meg az említett, erkölcsstani tartalmat kifejező „isteni” szavak mögött?

Korántsem túlvilági momentumok. Gyakorlatilag egy nagyon ősi társadalmi állapot sajátos erkölcsisége fogalmazódik meg bennük. Azon fejlettségi foké, amikor a társadalom életében a nemzetségi közösség még szinte kizárólagos szerepet játszott. A szóban forgó morális elv olyan időszakból ered, amikor a nemzetség egyes tagjai a közösség köldökzsinórjáról még nem szakadtak le. Ekkor az egyének léte csak a nemzetség révén lehetséges. Éppen ezért érdekközösség áll fenn közöttük, s a nemzetséghez képest jelentéktelenek. E sajátos helyzetet a vallástörténészek egy hasonlattal szokták jellemezni, amely szerint a nemzetség (az igazi létező) egy élő fa **törzse**, tagjai pedig (a nem igazi létezők) csak a fa **ágai**. A közösség képviseli a mulandó egyénnel a folytonosságot. Az egyes emberben tulajdonképpen a közösség cselekszik s éppen emiatt az előbbi tetteiért az utóbbi felelős. Így módon a nemzetség tagjai történelmi (vertikális) és min-

¹³ Frazer beszámol róla, hogy finomult formában ezt az áldozatfajtát még a mostani század elején is gyakorolták Görögországban. Az építő titokban megmérte egy férfi árnyékát s a méretére alapozta házát, majd szentül hitte, hogy a „beépített” férfinak („a méret azonos eredetijével” alapon) egy éven belül meg kell halnia. („Der goldene Zweig.” 280. oldal.)

den jelenkori (horizontális) vonatkozásban **folytonossági közösséget** alkotnak, ami annyit jelent, hogy a nemzeti ősök pozitív és negatív tetteiért egyaránt felelősek az utódok. A felemlített hely tehát sajátos transzcendens formában, isten szájába adva a szót, fejezi ki az ősi nemzeti közösségi erkölcsét. (Hiba lenne tehát, ha a mai vallási felfogást, amely az etikai individualizmus talaján áll, visszavetítenénk az emberiség egész múltjára és úgy vélekednénk, hogy a vallások **mindig** az individuális erkölcsi elvek szószólói voltak.¹⁴

A későbbiek során – amikor a nemzeti társadalom felbomlik, amikor kialakult a magántulajdon, a vagyoni differenciáltság, a kizsákmányolás, az elnyomás, az osztályviszonyok –, a szóban forgó közösségi-etikai elv elveszti létalapját. Hogy miért? Mert most már az eltérő társadalmi helyzetű és érdekű egyének különböző módon ítélik meg ugyanazon cselekedeteket, s így a kollektív erkölcs helyébe fokozatosan az individuális lép. Ennek a folyamatnak a zsidók történetét illetően már **Jeremiás** könyvében nagyon határozott jeleivel találkozunk. Jeremiás a **jövőre** vonatkozóan a következőket jósolja:

„Ama napokban nem mondják többé: Az atyák ették meg az egrest, és a fiak foga vásott el bele. Sőt inkább kiki a maga gonoszáért hal meg; minden embernek, ki megeszi az egrest, tulajdon foga vásik el bele” (31, 29–30). Jeremiás tehát már az **individuális** erkölcsi megítélés híve – bár még csak a jövőre vonatkozó jóslás formájában –, ami arra utal, hogy az ő idejében a nemzeti társadalom közösségi viszonyai már jelentős mértékben meggyengültek. **Ezékielnél** az individualizmusnak még határozottabb kifejeződésével találkozunk. Nála az istenség már így „beszél”: „Mi dolog, hogy ezt a közbeszédet szokták mondani Izráel földjén, mondván: Az atyák ették egrest, és a fiak foga vásott meg bele? Élek én, . . . nem lesz többé helye köztetek ennek a közbeszédnek Izráelben. Ime, minden lélek enyém, úgy az atyának lelke, mint a fiúnak lelke enyém; **amely lélek vétkezik, annak kell meghalnia**” (18, 2–3).

Ezékiel részletesen, konkrétizálva kifejti, hogy az az egyén, aki „igazságot cselekszik” – betartja az isten iránti kötelezettségeket: senkit nem nyomorgat, a zálogot visszaadja, nem uzsoráskodik stb. –, ősei rossz tettei miatt nem hal meg, hanem „élvén él”. Viszont ha ennek az „igaz” embernek fia „Mindezeket az utálatosságokat cselekedte, halállal haljon meg, az ő vére legyen rajta!” Tehát az ő, az atya pozitív erkölcsi cselekedetei nem mentesítik az utódot, ennek viselnie kell saját negatív tetteinek erkölcsi következményeit. Továbbfolytatva fejtegetéseit Ezékiel a következőket mondja. Ha mármost e gonosz fiúnak gyereke születik, aki apja utálatosságait nem cselekszi, akkor az „ilyen ne haljon meg atyja vétkéért”. Az általános megfogalmazás így hangzik Ezékielnél: „Amely lélek vétkezik, annak

¹⁴ A nemzeti rend vallásának a szubjektuma tehát a kollektiva s – ahogy azonnal látni fogjuk – osztálytársadalmak vallásainak, az ún. világvallásoknak a szubjektuma az individuum. (V. ö.: Lukács György: „Az esztétikum sajátossága.” 2. 722. s 727. oldal. „. . . a ma oly domináló én-érzés – írja Lukács – az egészen primitív korszakok mindennapi életében egyáltalán nem vagy legteljebb csíraszerű állapotban lehetnek jelen.”

kell meghalni; a fiú ne viselje az apa vétkét, se az apa ne viselje a fiú vétkét; az igazon legyen az ő igazsága, és a gonoszon az ő gonoszsága" (18, 20).¹⁵

Az elmondottakból látható, hogy az Ószövetségben mind a korábbi közösségi, mind a későbbi individuális erkölcsi felfogás transzcendens kivétel formájában öltött megfogalmazott alakot. E formában azonban minden esetben tartalmilag az éppen adott időszak konkrét társadalmi viszonyai rejlnek. Az individualizmus egyébként történelmileg alapvetően pozitív szerepet játszott az ószövetségi időkben, mert az egyén adottságait, képességeit (igaz, az önzésben) megszabadította a nemzetségi rend, a vének végtelenül konzervatív, s egy időponttól kezdve a fejlődést mindinkább akadályozó bilincseitől.

Ne legyenek néked . . . !

Ne csinálj magadnak . . . !

Már korábban szó esett róla, hogy Ijjas idézett cikke szerint az első három parancsolat, amelyek isten és ember viszonyára vonatkoznak, követelik meg leginkább a kinyilatkoztatás történeti tényként való elfogadását. Nos, a harmadik parancsolattal, a szombat ünnepként való megtartásával kapcsolatosan már láttuk, hogy az ilyen állítás alaptalan. Most vizsgáljuk meg, milyen tényleges momentumok fejeződnek ki az első két tiltásban, amelyekben az isten „megköveteli” a zsidóságtól: „Ne legyenek néked idegen isteneid én előttem. Ne csinálj magadnak faragott képet, és semmi hasonlót azokhoz, amelyek fenn az égben, vagy amelyek alant a földön, vagy amelyek a vizekben a föld alatt vannak. Ne imádd és ne tiszted azokat . . .” (Ex. 20, 3–5).

Ez a két tiltás tulajdonképpen szorosan összefonódik, a zsidó vallás történelmi fejlődésének együttesen alakuló két oldalát jelenti. Mindkettő a zsidóság társadalmi-történeti fejlődésével áll összefüggésben, általa meghatározott. Az első tiltás tulajdonképpen a zsidóság letelepülése utáni nemzeté szerveződésének objektív tényéből fakad. Ennek előfeltétele s később az államiság létének, funkcionálásának fontos szükséglete volt egy **egységes ideológia**, ami ebben az időben csak vallásos formában nyerhetett megfogalmazást. Méghozzá oly módon, hogy a sokféle törzsi isten ellen felléptek az egyesítést politikailag-gazdaságilag végrehajtó erők: vagyis tulajdonképpen a **széthúzó törzsi erők** ellen léptek fel. Méghozzá az **egyistenhit** vallási ideológiájának segítségével.

A most elmondottakból egy nagyon érdekes következmény adódik. Ha egyszer a nemzeté, az államisággá szerveződés érdekében a zsidóság vezetői, a gazdagok fellépnek a helyi, törzsi istenségek ellen, akkor egyúttal

¹⁵ Érdekességgént két dolgot jegyzünk meg. Egyrészt azt, hogy a nemzetségi társadalom közösségi erkölcsének bizonyos fokú olyan maradványaira, melyek szerint az apa tettéit esetleg a gyerek viseli a következményt, Hammurapi törvényei között is akadunk. Az egyik § szerint, ha egy szabad ember megölte egy másik szabad ember leányát, akkor a halált megütéssel előidéző apa LEÁNYÁT is halállal kellett sújtani (210. §). Hasonló gondolatot tartalmaz a 230. § is. Másrészt azt, hogy az Ószövetségben is vannak olyan konkrét példák, amelyek szerint az utódok bűnhődnek atyáik tettei miatt. Dávid miatt fia (2 Sám. 12, 14), Saul miatt 5 leszármazottja (2 Sám, 21, 6–9), Akház miatt utódai (1 Kir. 21, 29 és 2 Kir. 10, 11–17.)

el kell vetniük azokat az **érzéki-konkrét formákat** is, amelyekben ezek az istenségek elképzeltetnek. Tehát a különféle állati, növényi, bálvány isteneket, amelyek többnyire a totemkorszakból származnak. Ugyanakkor olyan istenség-arculatokat kellett kiformalniuk, amely a kialakulófélben lévő, majd minden etnikai elem számára egyaránt elfogadhatónak mutatkozott. E célra pedig csak egy szinkretikus, elvont, nem durván antropomorf istenség lehetett alkalmas. Éppen ezt a követelményt fogalmazza meg a második tiltás, amikor a konkrét-érzéki istenségeket elítéli.¹⁶ Persze zsidó vallás csak lassan fejlődött át a későbbiek során monoteizmusba, a mindenség egyetlen természetfeletti lényévé és megalkotójává módosult Jahve vallásává. Ezzel összefüggésben a zsidóknál még nagyon hosszú időn keresztül megtaláljuk a különféle érzéki istenségeket s kultuszukat. Ezek közül megemlítünk néhányat.

Nehémiás könyve érdekes utalást tartalmaz arra vonatkozóan, hogy a zsidóknál Jahve tisztelete történelmileg a **borjú** kultuszhoz kapcsolódik s magát Jahvét a borjával (korábban totemállat) azonosították a zsidók. Az utóbbiakról ezt írja: „még borjúképet is csinálnának magoknak, és ezt mondják: **Ez a te Istened**, aki kihozott téged Egyiptomból . . .” (9, 18). Ezek a szavak arra utalnak, hogy a zsidók az állítólagos egyiptomi kivonulás után imádták a borjút. Ugyanerről számolnak be a következő helyek: Ex. 32, 19; Deut. 9, 16. A borjú későbbi kultuszáról is közölnek különféle ószövetségi helyek adatokat, amelyek azt bizonyítják, hogy a honfoglaló zsidóknál még nem volt semmiféle monoteizmus, hanem csak törzsi-totem-istenségek, s ezeket tisztelték és csak a később kialakult egyistenhit időszakában kezdték a monoteizmust a távoli múltban létezettnek feltüntetni. Maga Sámuel is **üszöt** áldoz (1 Sámuel 16, 2). Jeroboám pedig – tapinthatóan a politikai és területi szempontból az Izráelt leigázni igyekvő Juda királyával, Roboámmal szemben, aki Jeruzsálemben otthonos Jahve kultuszát igyekezett céljai érdekében felhasználni – ismét feleleveníti a borjú tárgyi kultuszát. „Tanácsot tartván . . . a király – olvassuk róla –, csináltata két arany borjút, és monda nékik (Izráel népének): Sok néktek Jeruzsálemben felmennetek: Imhol vannak a te isteneid, óh Izráel, akik téged kihoztak Egyiptom földéből. És az egyiket helyhezteté Béthelbe, a másikat

¹⁶ „A ne csinálj magadnak . . .!” tiltás érvényre jutása messzemenően kihatott a zsidók szellemi életére. Ez a hatás voltaképpen megakadályozta, hogy az Ószövetség népénél kialakuljon a művészet, amire Hegel a következő szavakkal mutatott rá: „Az értelemnek nem lehet művészete, vagy legfeljebb a fenség művészete, ahol az alak annyira korhad, hogy az egyén elpusztul. Ahol a szellemet az emberrel ellentétben az alak nélkülinek fogják fel, mint a zsidóknál és a mohamedánoknál, ott NINCS HELYE A KÉPZŐMŰVÉSZETNEK. Amit az igaznak tartanak, itt nem nyer alakítást; megrögzítésének módja ne legyen külső alakítás. A fantázia itt nem szerv annak felfogására, ami igazán érvényes a szellemre. A művészet pedig lényegileg szépművészet; ezért szükségképp ott jelent meg, ahol a fantázia, az alakítás a legfőbb szerv, ahol istent nem általános szellemnek tudják. Így a GÖRÖGOKNÉL kellett megjelennie; ők az isteni általánosságot a természetes szubjektivitás formájában szemlélték. Az ilyen nép körében szükséges, hogy az általánost, az istenit az érzéki szemléletben ragadják meg és ábrázolják. Éppígy lényegileg a keresztény vallásnak is van művészete, mert számára az isteni nem az értelem absztraktuma.” („Előadások a világtörténet filozófiájáról.” 89. oldal. Nagybetyűs kiemelés tőlem – P. I.).

pedig Dánba" (1 Kir. 12, 28–29).¹⁷ Egyes bibliai részek beszámolnak arról, hogy a zsidóknál a borjúén kívül még aránylag nagyon későn is megvolt a magaslatok, bakok kultusza is (2 Krón. 11, 15). Sőt arról is értesítenek bennünket, hogy a későbbi időkben a monoteizmus szellemének megfelelő arculatra formált Mózes maga ércikgyót imádott, s ezt csak aránylag későn törte össze Ezékiás király (2 Kir. 18, 4).

Mindaz, amit az eddigiek során az ószövetség tízparancsolattal kapcsolatosan elmondottunk, világosan bizonyítja vallástörténetileg, hogy „A vallás nem hoz létre erkölcsöt. Csupán szentesíti szabályzatait, amelyek egy adott társadalmi rendből sarjadnak ki.”¹⁸

2. Az erkölcs és a természetfeletti

Az eddigiek során azt vizsgáltuk, milyen reális társadalmi viszonyok fejeződhetnek ki történelmileg a tízparancsolatban. A következőkben arra térünk ki, hogy: **miért** öltenek ezek a viszonyok – s általánosan fogalmazva: az erkölcsi normák – **transzcendens** formát, olyan arculatot, mintha természetfölötti eredetűek lennének, mintha nem az emberi világból származnának?

Mielőtt ennek a kérdésnek a megválaszolásába kezdünk, megemlítjük, hogy számos tekintélyes valláskutató hangsúlyozza a következő tény: az erkölcs az emberiség történetében **változó** kapcsolatban van a vallással, és az ősközösségi rendben a primitív népeknél – a későbbi osztálytársadalmaktól eltérően – önálló hozzá képest, azaz nem transzcendens színezetű, vagy majdnem teljességgel független tőle. Plehanov az utóbbi álláspontot képviselte. Szerinte „**A társadalmi fejlődés első szakaszaiban az erkölcs teljesen független a természetfölötti lényekbe vetett hittől.**”¹⁹ Ugyancsak ezt a nézetet képviseli Lukács György is, aki szerint az ősi mágia teljesen etikai elem nélküli, aki szerint „csak az osztályok kifejlődésével merül fel egy mégoly primitív etika szükségszerűsége”, s a „kötelesség . . .”, mind jogi, mind etikai értelemben, csak az ősközösség felbomlásával, az osztályok keletkezésével jön létre.”²⁰

A magunk részéről a vallástörténeti tények alapján úgy véljük, hogy Plehanov és Lukács György ezen álláspontja **túlzó**. Szerintünk az erkölcs az ősközösségi társadalomban **nem volt teljességgel független** a vallástól s ezt a felfogásunkat majd a következőkben bizonyítani is fogjuk. Az erkölcs már az ősközösség idején összefonódott kisebb vagy nagyobb mértékben

¹⁷ E két helyen az aranyborjú kultuszát még Jéhu is fenntartotta. (2 Kir. 10, 29.)

¹⁸ Plehanov: „A vallásról.” 291. oldal.

¹⁹ Plehanov: „A vallásról.” 142. oldal.

²⁰ Lukács György: „Az esztétikum sajátossága”. I. 101. oldal. Véleményünk szerint az az álláspont, amely szerint az erkölcs csak az osztálytársadalom kialakulásával párhuzamosan jön létre – s ez a vélemény a marxisták körében szinte egyetemleges –, mélysegesen elhibázott. Alapja az a nézet, hogy az ősközösség érdeki szempontból valami abszolút egységes képződmény. Ez azonban nem felel meg a valóságnak, mert ha csak egy tényt említünk – a matriarchátus egykori meglétét, az erről a patriarchátusra való áttérést, s a patriarchátus létezését –, azonnal nyilvánvaló, hogy itt érdekellentétek, eltérő morális és jogi megítélések szerepelnek. Vessd össze „Az ószövetség és az ősi család” című idevágó cikkünket. (Világosság 1963. 4. sz. 209–215. oldal.)

a vallással, a természetfölöttivel. Ezt a gondolatot már Taylor is felvetette a „Primitív kultúra”-ban, de nála természetesen a fejtegetés hangsúlya arra esik, hogy az ősi időkben az erkölcs **nagyon független** a vallástól, ami érthető az ő esetében, hisz azon teológiai koncepció ellen harcolt, amely szerint az erkölcs mindig teljességgel vallási erkölcs volt. Taylor mindjárt a „Primitív kultúra” elején így írt: „A vallás egyik nagy eleme – a morális –, amely számunkra a vallás leghelyesebb részét képezi, a fejletlen népek vallásában ténylegesen alig lép fel. Nem mintha ezen népek nem rendelkeznének semmiféle erkölcsi érzéssel vagy semmiféle erkölcsi törvénnyel, mert mindkettő erősen szembetűnő náluk, ha nem is megformulázott előírásokban, de legalább a társadalom azon tradicionális megjegyzésében, amelyet mi közvéleménynek nevezünk, amelynek alapján bizonyos cselekvéseket jóknak vagy rosszaknak, jogosaknak vagy jogtalanoknak tekintenek. **Az etikának a fejlettebb kultúrában az animista filozófiával oly bensőséges és befolyás gazdag összeolvadása a fejletlen kultúrában éppen csak megkezdődöttnek látszik.**”²¹

Említett művének második kötetében Taylor ismételtén és részletesebben foglalkozik a vallás (az ő felfogása szerint: az animizmus) és az erkölcs viszonyával. A következőket írja: „Az etikai kérdések e kutatásból (az animizmus kutatásából – P. I.) való majdnem teljes kizárásának okát több mint pusztán célszerűségi szempontok képezik; ez a kizárás magában a vizsgált tárgy természetében rejlik. Ezen állítás egyesek számára nyugtalanítónak tűnhet, de a tények mégis igazolják, hogy a **moralitásnak a vallással való kapcsolata a kultúra első fokain csak gyenge nyomokban** vagy egyáltalán nem észrevehető. A primitív és a civilizált vallások összehasonlítása számunkra mély hasonlatosságot mutat filozófiai alapszemléletükben, de éppen ilyen mély kontrasztot a világszemlélet életre vonatkozó befolyását illetően. Amennyiben a vadak vallása a természeti vallás reprezentánsának tekinthető, egyszerűen **semmivé foszlik ez a nagyon elterjedt felfogás, hogy a természeti vallásnak lényeges hittétele az univerzum erkölcsi kormányzása.** Éppen ellenkezőleg: a vadember animizmusából **majdnem teljesen hiányzik azon etikai elem,** amely a modern művelt szellemnek mint a praktikus vallás tulajdonképpeni hajtóereje jelenik meg.) Ezzel nem azt mondjuk, hogy a fejletlen népek életéből általában hiányzik minden moralitás. Ellenkezőleg, erkölcsi előírások sora nélkül nem egyszer lehetetlen volna a legdurvább törzsek létezése: és a valóságban maguk a primitív népek nem kis mértékben kitűnőknek és dícséretre méltóknak tarthatják a morális törvényeket. **Ezen etika azonban a maga sajátos talaján áll, a tradíció és a közvélemény talaján, és viszonylag független az animisztikus hittételektől és ritusokból, amelyek mellette egzisztálnak. A korai animizmus nem erkölcsstelen, hanem csak erkölcs nélküli.**”²² Taylor hangsúlyozza, hogy a vallás csak a társadalmi fejlődés magasabb fokain vonzotta a maga hatáskörébe, kebelébe az erkölcsöt. „A vallás a történelem folyamán – írja – különféle utakon kisebb vagy nagyobb jelenségeket kívülről magához vonzott

²¹ E. B. Taylor: „Die Anfänge der Cultur.” I. 421. oldal. (Kiemelés tőlem – P. I.)

²² Ugyanott. II. 360. oldal. (Kiemelés tőlem – P. I.)

és saját rendszeréhez hozzákapcsolt; így pl. bizonyos ételtilalmakat, különös napok figyelembevételét, a házasság a rokonság szempontja szerinti szabályozását, a társadalom kasztokra-osztottságát, a szociális viszonyok és a polgári kormányzás rendjét.”²³

Visszatérve az e rész elején felvetett kérdésre, úgy véljük, hogy az ősközösségi rend létének **kezdetén** az erkölcs teljességgel szokás-magatartást jelentett. Másként kifejezve: még egyáltalán nincs összeszővődve a vallással, a transzcendenssel. Ezt a sajátosságot azonban nem szabad az **egész** ősközösség jellemzőjének tartanunk. A vallástörténeti tények ugyanis a következőt mutatják már a **totemizmus** fejlettségi szintjén, vagyis a nemzeti társadalomra legjellemzőbb szociális-vallási képződmény kapcsán az erkölcs és a vallás viszonyát illetően. A nemzetségben, ebben a primitív közösségben az egyének közötti kapcsolatok még áttekinthetők, a **közösség érdekei** (mi a jó? mi a rossz?) viszonylag **könnyen felismerhetők**, s a közösség számára **alapvetően** azonosak. Együttal a nagyrészt szokáson alapuló erkölcsi magatartás követelményei félig még ösztönösen érvényesülnek. S mégis – már ekkor – számos ponton összeszővődik a primitív totemisztikus közösség erkölcsa a természetfölöttivel. Gondoljunk csak arra, hogy a közérdek – megtestesítőjében, a **totemben** – bizonyos fokig külsőleg fejeződik ki a nemzetség **egyes** tagjaival szemben. Ez a „transzcendencia” persze még közvetlenül jelen van az emberek mindennapos tevékenységében és nem kerül vele élesen szembe. Nem kerül szembe azért, mert a totemhez minden egyes ember hozzátartozik: a törzs, **a nemzetség azonosítja magát a totemmel**. Ily módon a totemisztikus előírásokban még csaknem közvetlenül jelennek meg a közösségi erkölcs normái.

Már itt megjelenik – természetesen még csak kis mértékben – az a **két** mozzanat, **ok**, amely az erkölcs transzcendens kivételését előidézti, amely két oknak hatóerejét az osztálytársadalmi viszonyok érdekellentétessége fantasztikus mértékben felfokozza. A két ok, amelyre gondolunk, a következő: **Először** is az a tény, hogy születésekor minden egyes generáció készen talál meghatározott társadalmi viszonyokat – mint a gazdasági, mind pedig a szellemi élet szférájában. Többek között az erkölcsi magatartást szabályozó elveket is, amelyeket éppen ezért – s azért, mert részben már a totemizmusban törekvéseikkel ellentétesnek érznek, tekintenek – **külső, nem emberi eredetűnek** vélnek, valami külső idegen hatalom őket kényszerítő erejének a megnyilvánulását látják bennük. „Az egyes ember is, minden nemzedék is – írja Levada – a társadalmi kapcsolatok összességét egyaránt valami külső és magasabb erőnek érzi, amely feltétlen engedelmisséget követel.”²⁴ Gyakorlatilag tehát arról van szó, hogy a korábbi nemzedékek kitermelte, a tradíció által közvetített s az egyes generációk számára észrevétlenül változó magatartási elvek mint valami idegen, az ember felett álló transzcendens létező produktumai jelennek meg már a primitív tudat számára is. Mindez természetesen azért történhet így, mert a totem-

²³ Ugyanott. II. 361. oldal.

²⁴ J. A. Levada: „A valláskritika szociológiai problémái.” Világosság, 1964. 3. sz. 133. oldal.

isztikus közösség idején **szóban, a gondolat síkján már megfogalmazzák** ezeket az elveket s így az absztrakció, az általánosítás, a téves fantáziaműködés révén elkerülhetetlenül végbemegy a vallási kivetítés. A **második oka** az erkölcsi magatartást szabályozó elvek spontán kivetítésének az, hogy ezek az elvek **már az ősközösség idején sem funkcionálnak abszolút módon**, – ami megint a transzcendencia irányába löki az emberi fantáziát.

Az említett okok természetesen az osztályrend kialakulásának következtében – a korábbi szinthez képes – hallatlanul felfokozottan hatnak. Ekkor ugyanis a magántulajdon, a vagyoni különbségek létrejöttével az egyének alapvetően **ellentétes érdekek** hordozóivá válnak, a korábbi „közérdek” fokozatosan háttérbe szorul, a szociális viszonyokban az áttekinthetőség, a tettek feletti ellenőrzés mind nehezebbé válik. Az erkölcs az egyénnel (elsősorban a szegényekkel) szemben mind több olyan követelményt támaszt, amely tőlük idegen, külső hatalmat testesít meg; éppen azért, mivel érdekeikkel ellentétes érdeket – a gazdagokét – fejezi ki. S mivel „kívülről” követeltetik meg az etikai parancsolatok betartása mivel nem látható át közvetlenül, e következmények mennyiben szolgálják az egész közösség érdekét – az emberek az erkölcs külső, befolyásolhatatlannak tűnő meghatározóját mint transzcendens, idegen, vak erőt, mint kényekedvére cselekvő istent személyesítik meg.

Persze az istenképzet kezdetben durván tárgyias, antropomorf elemeket mutat s csak később lesz egyre kevésbé „kézzelfogható”. Még ekkor is magán viseli azonban a kollektivistikus eredet nyomait, ami a nemzetiségi rend időszakában a totem jellemzője volt. Az osztálytársadalomban ez úgy fejeződik ki, hogy a szegények és a gazdagok **egyaránt ugyanazon istenséghez** kapcsolják gazdasági, politikai, erkölcsi érdekeiket. A **köz érdeke** (s bizonyos vágyak kifejeződése) – éppen amiatt, mert a valóságban csak az osztályellentétek prizmáján megtörve jelentkezik – most **szélsőséges módon** ölt alakot a **természettőlöttiben**. Az Ószövetségben pl. a próféták – a szegények szószólói lévén – Jahvéval fenyegetik a **gazdagokat**, s egyúttal az utóbbiak is Jahvéra hivatkozva igazolják tetteiket, a kizsákmányolást, az elnyomást.²⁵ Az istenség **elsősorban** a gazdagok érdekében „szól”, mert övék a hatalom, uralkodó tényezők a gazdasági életben, s innét fakadóan – érdekeiknek megfelelően – az állítólagos isteni erkölcskinyilatkoztatással kapcsolatosan **tudatosan** alkalmazták már a **csalást** is. Itt közrejátsszik természetesen az is, hogy az ősközösségi rend bomlásának az időszakában a néptömegek az uralkodó rétegnél alacsonyabb tudati (durvább vallási) szinten állnak s ezt az előnyt a nemzetiségi arisztokrácia ki is használja.

A nemzetiségi rendben az egyes emberek érdekközössége volt az a reális tényező, amely az erkölcs megvalósulásának társadalmi **biztosítékát** megtestesítette. Az osztályviszonyok kialakulásával párhuzamosan azonban ez a reális alap eltűnik. A különböző, sőt ellentétes érdekek nem teszik

²⁵ Épp ezért joggal írja Kysely: A vallás „egyrészt az elnyomott tömegek, másrészt az uralkodó osztályok erkölcsét egyesítette magában.. Ezekből olyan tökéletes »osztályfeletti« szintézist és olyan általános erkölcsi normákat alkotott, amelyekben felfedezhetjük a társadalmi egyenlőségre való törekvést és a tiltakozás elemeit ugyanúgy, mint az alázat, az engedelmesség, a »ne szállj szembe a gonosszal« parancsát és a társadalmi béke elemeit is.” („A modern ember és a vallás.” Kossuth Könyvkiadó, 1965. 134. oldal.)

lehetővé a normák társadalmilag teljes funkcionálását. Ez a funkcionálás csak mint el nem érhető **törekvés**, mint **cél** jelentkezik az osztálytársadalmakban. A normák úgy érvényesülnek, hogy megszegik őket és az ellentétes osztálytörekvések talaján ellentétesen is értelmezték. Az erkölcs és viszonyok között **külső, transzcendens garanciára** szorul. Ez a természetfölötti „erő”, garancia azonban az uralkodó osztályok, a gazdagok érdekeinek megfelelően funkcionál még akkor is, amikor az egész emberiség történelmi előrehaladásának szükségletei – meghatározott időn át – szintén csak az éppenséggel adott kizsákmányoló, elnyomó osztályok külön érdekeiben, külön erkölcsében juthattak kifejezésre.²⁶ Maga ez az erkölcsi transzcendens kivetülés (a vallás egészével együttesen) csak akkor tűnhet el végleg az emberek életéből, ha az osztálytársadalom felszámolásával megszűnnek közöttük az alapvető szociális érdekellentétek, ha fokozatosan kialakul az **újfajta közérdek**, amely lehetővé teszi az emberi viszonyok ésszerű átlátását, és amely egyúttal a morális normák érvényesülésének **evilági szociális garanciája** lesz.

²⁶ Mindez azt mutatja, hogy a vallással egybekapcsolódott erkölcs jelentős mértékben **POZITÍV** funkciót is betöltött az emberiség **TÖRTÉNETÉBEN**, s nem lehet egyetérteni olyan sommás ítéletekkel, hogy a vallás erkölcs „reakciós erkölcs”. (Kysely: „A modern ember és a vallás.” 142. oldal.)

Salgótarján története

Salgótarján várossá nyilvánításának 50. évfordulója alkalmából a város tanácsának Végrehajtó Bizottsága izléses, szép kivitelben könyvet jelentetett meg Salgótarján története címmel.

A mintegy 400 oldal terjedelmű kötet azonban nemcsak tetszetős külső formája, hanem elsősorban tartalma, a település történetének hiteles, nagy dokumentációs tényanyagra támaszkodó tudományos igényű feldolgozása miatt méltó az ünnepi alkalomhoz.

A város történetét bemutató könyv megjelenése egyúttal jelkép is. Szimbóluma és bizonyítéka annak a társadalmi, kulturális fejlődésnek, amelyet a város „felnőtté” érése útján már eddig is elért, kikovácsolva a szellemi tőkének azt a minimumát, melynek okos kamatoztatásával, további céltudatos növelésével, nemcsak külső arculatával, hanem lakóinak növekvő kulturáltságával és eszmeiségével biztosíthatja magának a rangos nevelés szocialista városát.

Garancia erre a város múltja és jelene. Hiszen ez a munkásváros, amely az országban hosszú évtizedeken át, a haladásért vívott forradalmi harc egyik bázisa volt, megmutatta, hogy lakossága az osztályküzdelmek változott körülményei, a társadalmi élet békésebb viszonyai között is képes nagy tettekre, az alkotó munkában is élen tud járni.

Érdeme a könyvnek, hogy a város-történet felszabadulás előtti és utáni periódusának megírásában a szerzők éppen a város gazdasági és társadalmi-politikai viszonyainak részletesebb elemzésével mutatták ki azokat a specifikumokat, megkülönböztető vonásokat, amelyek a város nevének – Salgótarjánnak – a mai napig megőrzött sajátos politikai kicsengést adtak a város és megye határán túl is.

A vállalkozás jelentőségét külön aláhúzza az a tény, hogy Salgótarján történetét összefoglaló munka tulajdonképpen eddig nem jelent meg. (Dornyai Béla: Salgótarján c. füzet, amely 1929-ben került kiadásra, lényegében útikalauz, s nem tekinthető történelmi feldolgozásnak.)

Ezért a könyv tartalma és mondanivalója egyaránt jól szolgálja azokat a célokat, amelyeket a szerzők maguk elé tűztek: a várostörténet marxista szellemű feldolgozását, ismertetését, az egészséges lokálpatriotizmus, a szülővároshoz, lakóhelyhez való értelmi és érzelmi kötődés erősítését a lakosság minden rétegében.

A könyvet szerzői kollektíva írta, úgyszólván valamennyiük az olvasó által ismert, megyei helytörténeti kutató, történész.

A kötet hét nagyobb fejezetből áll.

Az első két fejezet (Dr. Belitzky János munkája) az ókortól a honfoglalásig, illetve a honfoglalástól az 1848-as forradalomig dolgozza fel Salgótarján történetét. Az I. fejezet mintegy bevezetés képpen megismerteti az olvasót, a település földtani és földrajzi viszonyaival, majd az emberi élet nyomait kutatja a szerző, s eljut arra a következtetésre, hogy ha előbb nem is, de i. e. 2500 táján kezdődő rézkorban már éltek emberek városunk területén.

Salgótarján, mint önálló település története tulajdonképpen a honfoglalással kezdődik, amikor is a 1. század elején a honfoglalók Tarján törzsének egyik csoportját telepítik itt le, az ún. belső gyepevonal védelmére.

A leírásból élénk taruló falu képe megegyező azzal, amely jellemezte a feudalizmus, a középkor legtöbb kicsiny települését. A 17. sz. végén a falu lakossága még a 250 főt sem éri el, még másfél évszázaddal később, 1830-ban is csak 800 lakosa van. A 18. szá-

zad derakán is a templom az egyetlen kőépület Salgótarjában. A korabeli állapotokra utal a szerző azzal is, amikor a 18–19. századig Salgótarján művelődési viszonyairól így ír: A műveltség „közvetítői a papok és a tanítók... a templom és az iskola voltak. A kettő között azonban óriási a különbség. A templom mindenkire hatott, az iskola pedig csak kevesekre.” Majd sajnálkozva teszi hozzá, hogy a fenti megállapítást az is bizonyítja, „hogy a plébánosok névsorát csaknem hézagtelenül ismerjük, a tanítókéét alig.”

A III. fejezet (Dr. Szabó Béla a szerző) Salgótarján a kapitalizmus uralkodóvá válásának időszakában: 1848–1918. – nagyszámú forrásanyagra támaszkodva, a forrásmunkákat meggyőző erővel felhasználva szívesen, olvasmányos formában mutatja be a gyorsütemben kapitalizálódó települést.

Salgótarjánt a szén emelte ki az ismeretlenségéből és tette az ország jelentős ipari központjává. Ugyanis a feltárt szénre alapozva hamarosan letelepülnek és fejlődésnek indulnak a különböző gyáripari üzemek is. A nagyipar civilizációt teremtő ereje, gyökeres változásokat idézett elő nemcsak a környék arculatán, de magán a településen is. Salgótarjában a 19. század második felétől kezdődően – a hazai iparfejlődés akkori ütemét messze meghaladó mértékben – gyors iparosodás indult meg. A lakosság létszámának alakulása is erről tanúskodik. Amíg 1850-ben 808 főt tartanak nyilván, 1869-ben 3700, 1880-ban 6316 és 1900-ban 13 548-at. Így Salgótarján a századfordulóra a lakosság számát tekintve magasán az első helyre került a megyében, maga mögött hagyva – a megyeszékhely Balassagyarmat lélekszámát is.

A gazdasági élet, a termelési feltételek megváltozása meghatározta az itt élő lakosság társadalmi-politikai arculatát is.

A szerző adatokkal bizonyítja, hogy nincs az országnak egyetlen városa sem, ahol a munkásosztály, s ezen belül a nagyipari munkások aránya az összlakossághoz viszonyítva olyan magas lett volna, mint Salgótarjában a századforduló idején. 1900-ban a bánya és gyáriparban foglalkoztatottak száma a lakosság 72,9 százalékát képezte. Ugyanez az arány a magyar ipar fellegvárainak számító budapesti perifériákon, mint Csepel 61,2, Újpest 55,6, Kispest 52 százalék.

A lakosságon belül a nagyipari proletáriátusnak ez a magas száma és aránya biztosította azt az osztályalapot, amelyre ettől az időszaktól kezdődően – minden társadalmi progresszió támaszkodhatott és támaszkodott is Salgótarjában.

A szerző elismerésre méltó céltudatossággal, a rendelkezésére álló forrásanyagok és feldolgozások jó elrendezésével és felhasználásával a nem szakember számára is olvasmányos, érdekes leírását adja a város korabeli gazdasági, társadalmi és művelődési viszonyainak.

A polgári demokratikus és a szocialista forradalom 1918–1919. időszakát felölelő periódusa – helyesen – önálló fejezetként került a várostörténetbe. (Dr. Horváth István munkája) A fejezet törés nélkül, szervesen kapcsolódik az előző részhez, jól épül a várostörténetbe. Sajnálatos azonban, hogy éppen e kiemelkedő forradalmi, periódus eseményeinek megírásában – feltehetően a szerkesztők által túlzottan szűkre szabott keretek miatt – a szerzőnek nem állt módjában a már eddig is ismert tényeken és következtetéseken túl menni.

A könyv következő fejezete (Schneider Miklós írta) a város negyedszázados ellenforradalmi korszakát ismerteti. Az ország 25 éves történetének rövid politikai szintézisével kezd, majd a város gazdasági, társadalmi, közigazgatási és kulturális életének áttekintése után, a munkásság, a dolgozó tömegek politikai harcának az ellenállási mozgalom kibontakoztatásával folytatja és végül a horthysta rendszer bukásával zárja a fejezetet.

A szerző nem törekszik arra, hogy a város életét, fejlődését egy országos képletbe helyettesítse. Salgótarján élete, sorsának alakulása nem követte pontról-pontra az országos helyzet változásait. Hiszen mind a város, mind a politika fejlődése mögött mélyebb gazdasági- társadalmi adottságok állnak mozgatóként. Ezért, mint a fejezet szerzője, maga is jelzi bevezetőjében „... nem is a huszoneöt év eseményeinek időrendi krónikáját kívánjuk adni, hanem mintegy jellemzést adva a korszakról, bemutatni a város fejlődését megszabó legfontosabb tényezők alakulását.”

A könyv hatodik része (Dr. Molnár Pál munkája) zárja a város életének, fejlődésének történetírói igényű és jellegű feldolgozását. Ez a fejezet a város felszabadulásával kezdődő és a népi demokratikus forradalom győzelmével záruló (1944. december 25. – 1948.) időszakot foglalja össze.

Három tanulmány „A közelmúlt és a jelen” cím alatt mintegy utolsó – hetedik – fejezetként zárja a város történetét. H. Hámori Anna, a „fordulat éve”-től, a proletárdiktatúra viszonyai között a város gazdasági, társadalmi, politikai életében végbement fejlődésről, Csongrády Béla a kultúra, művelődés, egészségügy és sportélet kérdéseiről, s végül Dr. Berkes József a már megvalósult és megvalósítandó városrendezési tervekről ír tanulmányában.

Ennek megfelelően a könyvben nemcsak a város múltja kap helyet, hanem az ún. félmúltja is, vagyis a történelmileg már lezárt, de következményeiben még hatékony társadalmi jelenségek ábrázolása. Emellett szólnak a szerzők a jelenről, s ha csak körvonalakban, a jövőről, a tennivalókról is. Helytálló Dr. Tóth Istvánnak, – Salgótarján város tanácselnökének – a könyvhöz írt előszavában ezzel kapcsolatos megállapítása: „Ez a téma már nem is annyira a helytörténeti kutatások, mint inkább az urbanisztika területéhez tartozik.” Mivel a város a forradalmi változások korát éli, így nemcsak múltjáról, de jelenéről és jövőjéről is van mit mondania.

A könyv szerzőjének, szerkesztőinek felkészültségét, gondos munkáját igazolja, hogy a szerkezetből, a mondanivaló tagolásából eredő esetleges párhuzamosságokat, átfedéseket sikerült a minimálisra csökkenteniük.

A könyvet korabeli illusztrációk és képek színesítik és teszik gazdagabbá. A kötetre – amely fellendülő helytörténeti irodalmunk nagy nyeresége – szerzői kollektíva mellett, méltán lehet büszke a most jubiláló Salgótarján lakossága is.

BANDUR KAROLY

DÉZSMA ÉS ROBOT

A Megyei Levéltár forráskiadványa a nógrádi jobbágyviszonyokról

A helytörténeti kutatás, továbbá az eredményeit inspiráló és szétsugárzó honismereti mozgalom lassanként másfél évtizede tartó újabb fejezetében Nógrád megyét megkülönböztetett hely illeti meg. A vele foglalkozók vállalkozó kedve, kezdeményezéseik bátorsága és lendülete sokfelé keltett visszhangot az országban. Békés megyéből szemlélve határozottan úgy látszik, hogy Nógrád a helytörténetírásban néhány esztendeje mércévé vált korszerűbb igényekkel, a „felsőbb osztályba lépés” tudományos követelményeivel is lépést tart, erőit célszerűen foglalkoztatja, feladatait igényes realitással alakítja ki. Az eredményeket legjobban a megye lakosságának hagyománybecsülő magatartása, a forradalmi múlt emlékeinek széleskörű ápolása, előremutató értékeinek tudatos felhasználása jelzi.

Mindezek ismeretében vettük kézbe *Schneider Miklós Dézsma és robot c. munkáját*, amely egyúttal az „*Adatok és források a Nógrád Megyei Levéltárból*” nevű sorozat születését, megindulását is jelenti. Az 1968-ban hazakerült levéltár egyre tágabban érvényesülő tudományos és közművelődési szerepében is a magasabb szint elérését tanúsítja ez a kiadvány: Az országosan elismert vitalitással dolgozó intézmény, a feltáró munka és a szélesedő honismereti törekvések nem kevés áldozatot kívánó támogatása érdekében, elkezdte a tervszerű következetességgel folytatott forráspublikálást. A sorozat a megye múltjára vonatkozó, alapvető fontosságú – s eddig csak elenyésző arányban, esetlegesen ismert és használt – iratokat és adatokat kívánja közzétenni.

A dokumentumpublikáló műfajnak Nógrádban is vannak előzményei, a rendszeres és folyamatos közkinccsé tétel mégis e sorozattal indulhat el. Akadhatnak, akik úgy vélik, az ilyen jellegű munkákat kevesen olvassák. A tudományos és közművelődési gyakorlat régen megcáfolta ezt az elképzelést. A jó helytörténeti forráskiadványok ugyanolyan hosszú időre (nemegyszer évszázadra!) szóló *alapmunkálatok* egy-egy megye, város vagy egy témakör esetében, mint a lexikonok, a statisztikák, a rendszeres leírások, a műemléki és régészeti tipográfiák stb. Maradandóan meg tudják termékenyíteni a helyi és az országos kutatást, a szakköri munkát, az oktatást, az ismeretterjesztést. Az iratpublikációk kétségkívül nem esti olvasmányok, nem is azért készülnek, de a könyvtárosok a megmondhatóit, hogy kézikönyv szerepet játszanak, éveken át rendszeres használatban vannak. A dokumentumok tudományos igényű, de közérthető formájú kiadása világszerte növekvő arányokat ölt. A források megfelelő magyarázatokkal, eligazításokkal történő közzététele más

műfajt képvisel, mint a feldolgozás, de egyik a másikat sohasem tudja helyettesíteni. Nem általánosan ismert tény, de hangsúlyoznunk kell, hogy a rangos forráskiadvány rengeteg munkát, nagyon széleskörű ismereteket kíván.

A Dézsma és robot c. igényesen összeállított vékony kötet a sokféle igényt egyformán színvonalasan kielégítő publikációk közül való. A levéltári anyag több okból bekövetkezett szétszórtságát leküzdve, a mai Nógrád megye egész területét átfogja az 1770–71-ben bevezetett s a jobbágyterheket országosan egységesítő urbáriumot megelőző viszonyok cél-szerűen összevont adatainak közreadásával. Rövid, lényeglátó általános elemzést, vizsgálati szempontokat nyújt a bevezetőben és az útmutatóban. Betűrendben 122 helység alapvető fontosságú tényeit kapjuk ezután, a városok és községek mai elnevezése szerint. A kötetben a megye minden (1770-ben már fennálló) települése megtalálja magát. Megyei szintű áttekintésre, a területi eltérések és azonosságok kimutatására egyaránt alkalmas az értékes munka. Dícséretes előrelátásról és összehangolásról tanúskodik, hogy Schneider Miklós összeállítása nem keresztezi Felhő Ibolya és munkatársai több kötetre tervezett (s eddig csak a Dunántúlra nézve publikált) nagy munkáját, amely elsődlegesen statisztikai áttekintésre és országos egybevetésre törekszik, nem tud kitérni az egyes községek részletesebb bemutatására.

A Dézsma és robot értekeit, nagy hasznát a gyakorlat hamarosan megmutatja; nem lesz olyan községtörténeti munka a megyében, amely ne hivatkozna rá. Anyagának elemzése terjedelmi lehetőségeinket meghaladja, mindössze néhány megállapítást iktatunk ide a lehetségesek légiójából, egy kissé s nem nógrádi szemszögéből is. Kitűnően megrajzolható a közölt tényekből az alföldi és a hegyvidéki megélhetési, művelési lehetőségek sokfélesége, a megyén belüli 18. századi termelési struktúra változatossága, földrajzi pontossággal megállapíthatók a táji határok. Jól fel lehet mérni a kötet segítségével a fontosabb vásárhelyek, piachelyek vonzáskörzetét. Ezek jórésze ma a megye, sőt az ország határain kívül esik. Roppant érdekes annak az elemzése, hogy a települések súlya, rangja mily nagyot alakult a Palócföldön 200 esztendő alatt, a modern fejlődés a főbb helységek viszonyát alapvetően megváltoztatta. A kiadvány legfontosabb mondanivalója – címének megfelelően – az egységesítés előtti évtizedek jobbágyviszonyainak tényszerű érzékeltetése.

A kötet egyúttal a nógrádi helytörténeti érdeklődés tematikai kiszélesítését is hasznosan mozdítja elő, a munkásság és mozgalmi sokoldalú feltárása mellé állítja a megyebeli parasztság múltjának egyik mérföldkövet jelző gazdag anyagot.

SZABÓ FERENC

MAGYARORSZÁG FELFEDEZÉSE

Moldova György: TISZTELET KOMLÓNAK !

Moldovának van igaza, amikor (a fűlszövegben) „megvédi” a riportot és a szociográfiát. Szükségünk van (lesz) ezekre a műfajokra különösen, ha ezt olyan szinten művelik, mint ahogy a könyv szerzője teszi. Moldova esetében meg különösen érvényes ez az állítás. Gyenge vagy közepes regény már került ki a keze alól, de riport, szociográfia egy sem. A magyar irodalmi közvélemény, szemlélet sajátos torzulása ez, amely műfajok szerint „rangsorolja” az írásokat és nem önértékük alapján. Megkockáztathatjuk a kijelentést: talán ezert van annyi közepes vagy gyenge prózaírónk, mert „nem merik vállalni” saját műfajukat: az újságírást, a riportot, a szociográfiát, amiben pedig (ha olykor mégis vállalják) remeket tudnak alkotni. Ha dícsérjük ezt a sorozatot – többek között – azért is tesszük, mert – eddig megjelent kötetekben három kiváló szépírónak (ha Erdei Ferencet tudónak és nem írónak tekintjük) adott lehetőséget legjobb képességeinek kamatoztatására.

Az olaj, a fa, a föld után most a magyar szénről kap alapos, szakszerű s egyben élvezetes, „magasabb” irodalmi igényeket is kielégítő tájékoztatást az olvasó. Ha egyetlen jelzővel kívánánk érzékeltetni a könyv jellegét, hangulatát, Moldova könyvére azt mondhatnánk enyhe zsargonnal, hogy ez a „legrázósabb”. Komló szimbólum is, fogalom is, mert sajátosan az elmúlt 27 év terméke. Pontosabban az ötvenes éveké, a voluntarista gaz-

daságpolitikáé. Példa arra, hogy a hozzá nem értés, az akarnokság, a gazdaságpolitikai rövidlátás milyen károkat okozhat még akkor is, ha a legnemesebb szándék, legnagyobb jóakarát vezérli is. Csak egyetlen jellemző adat a könyvből: abból a pénzből amit Komlón elpocsékoltak ma háromszor *újonnan* fel lehetne építeni a várost. Így azonban drágán, gyorsan ugyan, de egy felemás, heterogén, félig falu – félig város konglomerátum jött létre, nem kis gondot okozva a város jelenlegi lakóinak, vezetőinek, jövője tervezőinek. Mert –s erről is sok szó esik a könyvben – a város létét és jövődöbeli jellegét a szén-szükséglet határozza meg. Nem szükséges most Mocsár Gábor nagyszerű könyvére utalnunk (Egő arany), hogy megértsük: a jelen gazdaságos energiahordozója az olaj és nem a szén. Moldova azonban a szén történetét írja meg, azt a hősi és férfias küzdelmet, amit ezek a kemény emberek vívtak, vívnak a föld alatt a sújtóléggel, vízzel omlással, szilikózissal. Moldova egy percig sem titkolja, – nagy szeretettel, megértéssel szemléli ezeket a szénporos férfiakat, meglátva, megérezve a munka pátosztát is, ami egyszerre fakad az izmok, tüdőt roncsoló munka nehézségéből és az állandóan ott leselkedő veszélyből is. A bányának van romantikája, lírája, legenda-bokra. Az emberi munka, a természetben diadalmaskodó ember himnusza ez a könyv. A közsén bányászása – ezt nemcsak Moldovától kell megtanulnunk – a kapitalizálódás, a tömeggyártásra berendezkedett gyáripar „terméke”. A szén volt az az energiahordozó, amely lehetővé tette az első ipari forradalmat. Anglia, Belgium, Németország stb. hatalmas meddőhányói tanúskodnak erről a történelmi tényről. Magyarországon fiatalabb ez a foglalkozási ág. Szemléletesen érzékelteti ezt Moldova, amikor Komlónak, a falunak, a településnek, a földrajzi helynek a történetét írja le vázlatosan. Komló története a századdal kezdődött, de fénykora az ötvenes – hatvanas években volt. A nagyarányú iparosítási politikánk (kokszolható szénre volt szükség Dunaújvárosnak) duzzasztotta kisvárossá Komló falut. Akkor nyílnak a ma is üzemelő bányák, akkor épül (felemás módon, kapkodva) a mai város. A fejlődés lendülete és pátosza mellett azonban Moldova meglátja az *embert* is, akinek Vas Zoltán kormánybiztos utcányi kocsmasort építtetett, munkásszállásokat, elhanyagolva más, ma már égetően hiányzó és sürgősen pótlandó beruházásokat (pl. lakás, üzletek, kulturális intézmények stb.) Moldova vizsgálódási módszere a jelenlét és az aktív részvétel. Ha leír egy bányát, munkafolyamatot, akkor biztosak lehetünk, hogy leszáll a népessel, kezébe veszi, működteti is a szerszámokat. Izmaival, tüdejével is vállalja a valóságot, *nem csak* az intellektusával. Ezzel éri el, hogy leírásai nem csupán pontosak, de érzékletesek is. Erezzük a metánt, a tüdőre rakódó port, az izmokat reccsentő erőfeszítést. De tudja azt is, hogy mit reggelizik a cigánygyerek a város szélén, miért iszik a tanító az elnéptelenedett külteleki iskolában. Iszik a bányászok söréből, a főmérnök konyakjából, beszélget a rendőrkapitánnyal, meghallgatja a rokkant bányászokat, előzvegyült bányászfeleségeket. Felül a bejárók buszaira, tudja ki milyen disznót vágott, ki dolgozik az autóért, ki tart el két családot a fizetéséből. Megnézi a műsoros estet a bányászok klubjában, de van füle az idétlen temetési (társadalmi temetéseknel) szövegek kijavítására is. Tudja hány katolikus, református, baptista vagy jehovista van a városban, ki jár templomba, ki hányszor ad nevet a gyerekének (a templomban és a tanácson). Tömören: mindent tud a városról úgy is, mint aki benne (élt) él, de többet is, mint a benszülöttek. Aggódik is a jövőjéért, minthogy a város (a bányák) jövője több, mint bizonytalan. Mert Komló nem az lesz, ami volt. Hogy mi lesz, azon most kezdenek gondolkodni. Ipari város? Alvó város? – *bányászváros* már nem sokáig. Bármi is lesz, igaza van a szerzőnek: tisztelet Komlónak, a bányászoknak és hála a szerzőnek, aki megismertetett minket ezzel a sajátos életformával, szép és nehéz munkával (bányászat) ezzel a furcsa, kamasz-várossal. (Szépirodalmi Kiadó, 1971.)

HORPACSI SANDOR

A líra, a színház, a film — ma

A művészet korszakváltásainál a kontinuitás, a folytonosság, a hagyományozódás együtt érvényesül a diszkontinuitással, az ugrással, a megszakítottsággal. A ma művészete a tegnapi hagyományaira épül, s a holnap számára építkezik. Mai: mert újabb, gazdagabb, modernebb, meghökkenőbb előzményeinél és mindezenáltal magasabb szinten alapozza meg utókorát. Vagy más szavakkal: — J. Vinokurovot idézve „A líra ma” című antológiából — „Hagyomány csak az, ami mindig korszerű. Az újítás pedig: a hagyomány továbbfolytatása. Az újban benne van az is, ami utódainknak is élő, eleven lesz, s ami az ő számunkra már ugyancsak tradícióvá válik . . .”

A Gondolat Kiadó „Ma” sorozata arra a kérdésre keresi a választ, hogy jelenkorunk, tágabban századunk — valaha aligha sejtett — fejlett, sok összefüggésben bonyolult viszonyai között mi a funkciója, társadalmi szerepe az egyes művészeti ágaknak, megtudják-e valósítani — ha igen, mi módon, milyen eszközökkel — a valóság újra felfedezését e korszak parancsainak szellemében.

Az eddig megjelent kötetek (A líra ma (1968. szerkesztette: Hajnal Gábor) A színház ma, (1970. szerkesztette: Lengyel György) A film ma, (1971. szerkesztette: Nemeskürthy István) esszék, vallomások, levelek, interjúk, dokumentumok, tanulmányok formájában, „világjelenségek” elemzésével közelítik — az összetett jellege következtében valójában megválaszolatlan — kérdést. Neves — nem egy esetben világhírű — költők, esztéták, filozófusok, drámaírók, film- és színházi rendezők, színművészek — keletiek és nyugatiak egyaránt — szólalnak meg — ha úgy tetszik fel — e kötetekké szerkesztett véleményekből kikerekedő nagyszabású anketón. Nem kizárólag esztétikai, politikai viták is ezek, mint ahogyan a művészet sem hermetikusan elzárt jelenség. Az eszmecsere — jellegének megfelelően — az egyedi példák helyett a tendenciákra, a részproblémák helyett az általánosabb érvényűekre koncentrált. Mindhárom kötet kitűnő bevezető tanulmányokkal — Hajnal Gábor, Székely György és Nemeskürthy István tollából — igazít el a gondos szerkesztés ellenére is nehezen áttekinthető gondolat-dzsungelben és ugyancsak a tájékozódást megkönnyítendő kaptak helyt a szemelvények előtt rövid magyarázó szövegek a szerzőről, a köztől írás megszületésének körülményeiről, forráshelyéről, mondanivalója lényegéről. A költészet és színház helyzetét vizsgáló kötet különösen sok rokononást mutat, hiszen az igencsak régen művelt ágakról inkább közvetlenebb hangú alkotáslélektani vallomások, míg nem az alig hetvenöt éves filmről jobbra tanulmányok szólnak.

Napjaink költészetének egyik világszerte megnyilvánuló sajátossága a költői esszék gyakorisága, amely a líra intellektuális jellegét jelzi. Az öt fejezetbe — A vers fogantatása, Vers és valóság, A szavak matematikája, Folytonosság és újítás, Költészet és társadalom — tagolt kerekben hatvan ars poeticá-ból kiolvasható fő következtetés, hogy századunk tizes éveit óta a hagyományoktól szinte teljességgel elszakadó közlésmód nagy szerephez jutott a lírában, és a két világháború során és nyomán kialakult újfajta életérzés gyökeresen új utakat követelt a költészettől is és az, — amit E. Miezelaits úgy fogalmaz — hogy „korunk költészetének pedig tudományos ismeretekre, tudományosan iskolázott gondolkodásra, elemzőképességre és konkrétságra van nagy szüksége.” Ugyancsak szintetikus értelmezésű az a felismerés „amely az új forma mellett a költői korszerűség legfontosabb kritériumának tekinti a korszerű világkép, előremutató világszemlélet — korunk valóságának kifejeződését.”

A mai lírában „nemzetközi kontextus”, a „a modern költészet világnyelve” van kialakulóban — mondja H. M. Enzensberger — mire Illyés Gyula mintegy ellenvéleményként fejti ki, hogy a költészet, miként a társadalom, „a megosztottság . . . a meg nem értés állapotában van.” E merőben eltérő álláspontok a sokféle költői hitvallás egyik alapkérdése körül alakultak ki. A másik — kiragadott — probléma, amelyre ellentétes nézetek láncolata fűzhető társadalmi-etikai fogantatású és az eköltelezettséget érinti. E skála Reverdy-től (. . . „tudjuk, milyen szánalmas volt mindig is a politika és a költészet házassága . . . Ha a valóval érintkezik, a költészet elerőyészik, mint kísértet a napvilágon.”) és D. Thomastól („A költészetnek az és az is volt a feladata, hogy ünnepejje az embert), vox humana-jukkal mindenkiben, a kapitalizmus által elcsúfított és eltorzított emberben is, fölébresszék az emberit, hogy eszét és érzéseit az imperializmus napról napra tömegeesen termelt ember-ellenesség mérgével immunizálják.”) vagy E. Guillevic-ig („Mint meggyőződéses materialista, azt vallom, hogy rendeltetésünk »e világra« szól és tőlünk függ, hogy az »igazi élet« megvalósuljon — egyre jobban és jobban megvalósuljon.”) terjed.

E sokszínű kötet – amely végkicsengésében hitet tesz a költészet mindenkori ereje mellett – tájékoztat, vitára ingerel és lírikusok prózájáról lévén szó nem ritkán – mint például J. Follain, A. Vozneszenszkij vagy éppen Juhász Ferenc írása – gyönyörködtet is.

A színházi körkép cikkei jórészt azt az utat követik nyomon, amely századunk második felének színházkultúrájához vezetett. Ezért mindkét összetevőt – a drámát és a színházat egyaránt – bemutatják század eleji formájukban is. M. Gorkij, B. Shaw, L. Pirandello, F. G. Lorca, K. Sztanyiszlavszkij, V. Meierhold, J. Vahtangov, E. Piscator B. Brecht szól többek között erről, vagyis az aktív, szocialista mondanivalójú színházról, a gondolkodtató, igényes színházról, a pszichológizálóról, amely a szerepjátszást állította az emberi lét központjába, a „társadalmi cselekményű” színházról, színész és rendező művészetéről alkotott „rendszeréről”, a teatrális színházról, a „fantasztikus realizmusról”, a szocialista dramaturgiáról, az elidegenítési effektusról. Az 1945 utáni korszak drámái és színházi kísérleteinek számbavétele előtt a klasszikus drámák színrevitelének mai problémáiról olyan kiemelkedő szaktekintélyek elmélkednek mint Laurence Olivier, F. Zeffirelli vagy G. Tovstonogov. Ime az utóbbi véleményének lényege: „A színháznak nem illusztrálnia kell a történelmet, hanem értelmezni és újrateregetnie... A klasszikusok szó szerint értelmezett modernizálása a feladat leegyszerűsítése, vulgarizálása... Meg kell keresnünk a legmélyebből fakadó, igen finom szálakat, amelyek a klasszikusokat a mával összekötik...”

Korunk színházát a kollektív alkotás jellemzi elsősorban. „Az író az újszínház számára ma elsősorban a gondolatot hozza”, a többi a rendező, a színész és mások gondja. A díszlettervező egyebek közt, aki a illuzionista színpadképet megtagadva csak a lényegest közlő színpadi látomást teremt. A játéktér gyakran a közönség közé kerül, vagy éppen a nézőtér egy része „megy fel” a színpadra. Mindez azért azért történik, hogy erősödjék a kontaktus az alkotók és a befogadók között és ez által minél többen váljanak alkotókká.

Némi túlzással azt mondhatjuk, hogy a világ színpadain ma fellelhető valamennyi fontosabb iskola, irányzat képviselője megnyilatkozik e kötetben Ionesco csakúgy, mint P. Brook, R. Planchon, J. Grotowski, T. Williams, J. Anouilh, A. Albee, A. Miller, F. Dürrenmatt, M. Frisch, J. Osborne, P. Weiss vagy A. Arbusov és V. Rozov. A kísérleti stádiumán aligha túljutó antirealista abszurd dráma vagy a kegyetlen színház között – e kitűnő válogatás tanulsága szerint – széles a küzdőtér: sokan elérnek a világot jelentő északra.

„Az emberek ma filmekben gondolkodnak” – idézi J. Kroll amerikai újságíró Emschwiller-t, az úgynevezett „földalatti filmművészet” képviselőjét s ha e megállapítás erősen szakmai megközelítésű is, azt mindenképpen el kell ismernünk, hogy a film alig nyolc évtizednyi pályáján „rakéta sebességgű” karriert futott be s az egyetemes kultúra alkotó-elemévé, nélkülözhetetlen tartozékává lett. A filmművészet fejlődésében is voltak egyes-nyesen felfelé ívelő szakaszok és válságos pillanatok, sikerek és bukások követték egymást. Széles körben ismertek a különböző nemzeti karakterű „új hullámok” amelyeket rendszerint még újabbak váltottak fel. Nemeskürty István úgy válogatta az írásokat, hogy ne ezekről essék szó bennük, hanem a valóban aktuális problémákról. Ezért könyvének első fejezete a filmről, mint a nyelvre emlékeztető jelrendszeréről szól és lingvisztikai filmtanulmányokat tartalmaz. „Ezreknek vagy millióknak? – ez a kérdés summázza a második rész tartalmát. A harmadikban az amerikai uralkodó osztály ellen irányuló tendenciájú „New American Cinema” nevű mozgalomról és nyugat-európai követőikről olvashatunk. A negyedik rész a film és az irodalom egymásrahatásával – ugyanis gyakoriak manapság az író forgatta filmek és a rendező írta könyvek – foglalkozik.

A legtöbb új információt – legalábbis e sorok írója számára – a befejező fejezet nyújtja. „A mozgókép negyedik korszakát” – Lumiere, a hangosfilm és a televízió után – a „videokazetták”, a filmpertető dobozok jelentik. „A filmeket ezentúl magunk vetítjük magunknak, a televíziókészülékre szerelt különleges dobozokba tett történetárszerű filmtekerécek lejátszásával, s ily módon a mozgókép más formában és más méreteken fejlődik tovább, mint ahogyan az ma ismeretes” – tudósít egy firenzei szaklap a filmkultúra legújabb eredményeiről. Ennek az elterjedése persze nem a közeljövő problémája, az mindenesetre biztos, hogy a filmművészet – amelynek fejlődése nagymértékben függ egyrészt a technikától, másrészt bizonyos kereskedelmi, üzleti szempontoktól – a hetvenes években is sok meglepetéssel szolgált majd.

E remek sorozat következő kötete – a drámai irodalomról szóló – előkészületben van. Remélhetőleg nem kell egy – pláne két – évet várni a megjelenésre. Csongrády Béla

II. Tavaszi tárlat — Salgótarján

Csipkerózsika álmukból ébrednek vidéki magyar városok. Soha -nem- volt szerepet vállalnak természetes egyszerűséggel, rátermettséggel. Az egykor csúnyácska bányászváros csodálatos kamasszá serdült, és fiatal emberhez méltó módon, ahhoz hasonló bátorsággal vállalja kulturális szerepét is.

Salgótarjáni Tavaszi Tárlat. Ez a jogcímem, hogy elmondjam néhány gondolatomat a várossal, a benne élőkkel kapcsolatban. Lehetett volna azonban bármelyik másik színvonalas esemény is alkalom, hiszen arról szeretnék beszélni, ami mindezekben közös. Egy olyan magatartásformáról, amely már néhány éve termi eredményeit.

Természet és ember. Nem jó a szavak sorrendje, de csak akkor volna helyes, ha egyszerre írhatnám le a kettőt. Aki életében először utazik Budapest felől Tarjánba, fokról-fokra találkozik a város mai arcával. Nem kap összefogott távlati képet, éppen azért, mert az út is, a vasút is a keskeny völgyben közelíti a várost, amerre annak csak néhány háznyi metszete látszik. A szűk völgy rákényszerítette az itt élőket, hogy építettek legyen bármit is, azt a völgy mentén építsék fel. A város magába fogadja az érkezőt, lépésről-lépésre tárja fel magát. Kezdeti szakaszán, — a ma már fóként ipari jellegű részen, — határozottan érződik még a völgyfalak oldalazó szorítása, mint amikor a patak sodrán igazít a part, de ahogyan közelít igazi, mai arca, amely térben is távolibb, — úgy szűnik meg a kényszer érzése. Ott már a mává, erényévé is válik. És így válik hasonlóvá az a tevékenység, ami a város kulturális életét jelenti, a helyhez, amelyből kinő, a környezethez, amely élteti, és amelyet tiszta szívvel vállal.

Mit jeient közelebbről? Tulajdonképpen azt a felismerést, a hegyek és házak eleven példájából, hogy csak kevesek, a nagyon szerencsések, kapták így kezükbe sorsukat a történelem folyamán.

Fel kellett ismerni a kort, amelyben a cselekvés, a rendező elv létrejötte lehetséges volt. Felismerve, vállalni is kellett azt. Le kellett bontani a bénító környezetet. Hamis szándékkal, ostobán rakott korlátokat kellett szétdőnteni.

Ezerévünk Európáé, és annak többezere a miénk.

Természetes büszkeségünk e tény, de nem valamiféle nosztalgiánk. Valamennyien dicséretnek érezzük József Attila sorait, amelyekkel Thomas Mann ünnepli: „fehérek közt egy európaít.”

Európához tartozni azonban csak „valahol” lehet, és ezt a valaholt is vállalni kell. Nem a „mi mást tehetnénk” nyegleségével, hanem egyszerű, de számunkra egyetlen lehetséges igazságként. Magyar. Nem dacos vállal, és ezerévével, hanem mert hazánk területének, kultúránk kultúrájának szerves része. Bármelyiket vegyem is el, nem volna többé egész Európa.

Vállalva társadalmunkat, amely kultúránk legmagasabb szintjén megszületett, vagy születés közben lévő képlet, vállalva népünket, amely mind-
ezt végigélte, éli és teremti.

Itt, és most.

E vidéki városban értéket őrző, és értéket teremtő kulturális élet van. Egyre inkább szaporodik azoknak a száma, – ilyen kiállításon mérhető fel leginkább, – akik tétova szépkedés helyett világosan beszélnek, akik csak itt jelentkezhetnek. A helyi jelleg nem kitalált motívum, nem egyféle formában jelentkezik. Magas szakmai színvonalat találhatunk akkor is, ha nem hivatásos művésszel találkozunk; mégis van abban valami közös, ahogyan megszólítanak bennünket közlendőjükkal.

És sokan vannak, akik olyasmit is vállalnak, ami az eddig elmondottakon túl, azoktól eltérően áldozat. Amíg a felismerésjelleggel vállalt haza és társadalom csak egy feleletet tűr meg, van néhány olyan munkakör, amelyet szabadon választva, mégis áldozatvállalva kell betölteni. Ezek legszebbike, legkedvesebbje a tanári munka. És ezen a kiállításon örömmel érti meg az ember, hogy a fiatalság hálás alanya. A vele való foglalkozásért szellemi frissességgel, igényességgel fizet.

Nógrád! Akármelyik irányból közelítünk is, dombok, majd hegyek ölelnek bennünket körül. Nem zordon fenséggel, mert még legnagyobbjai is emberléptékűek. Falvak növik be közeiket, oldalaikon termett fák adják esz-közök, házak, bútorok, szobrok anyagát.

És mégse idillikus ember és környezete együtt. Korán, és szükségszerűen magáraébredt népről van szó. Itt keménységre nevelkedtek a gyerekek és keserű-óvatossá az emberek. És mégis, és éppen azért megbecsülő örömmel fordul ez a közösség művészei felé. Azok felé, akik megkeresik – mint most is tavaszi tárlatán – Salgótarját.

Mert Salgótarján az a hely, ahol hazátépítő társadalmunk eltörölhetetlen nyomot hagyott. E város múltjának nagyobbik, jobbik fele az elmúlt két évtized. Modern, magyar társadalom születik az egymást követő évek során, amelyek nyomait a város épületein szinte rétegezve olvashatjuk le. Nem ellentmondás nélküli ez sem, mint semmi sem. Mégis! Különösebb szakértelem nélkül, bárki észreveheti, hogy felismerhetően tájjellet kap az építészet, a ruházat, de talán még a gondolkodás is. Nem erény önmagában, de az ellenkezője sem az; inkább a sokat hányt-vetett ember elfáradó alkalmazkodási képessége. Mélyebbre mutat, Jele egy önnön képére formáló közösségnek, amelynek eleven hatását a termelő élet, koncentrált művészi munka, élénk szellemi mozgás is jelzi. Valahol, tehát a gyökeret-verés, nem a maga vulgáris értelmű benyomásgyűjtő formájában, hanem a közös sorsot elfogadó érzésében válik lényeges elemévé a munkának.

Így tehát a modernné ébredő város tavaszi kiállítása sorsvállaló vallo-más is, az ott kiállítók legnagyobb része számára. És nagyszerű, hogy egyre többen vannak.

II. SALGÓTARJÁNI
TAVASZI TÁRLAT

1972. ÁPRILIS 4-25.

Farkas András: ŐSZ GALIBA-PUSZTÁN

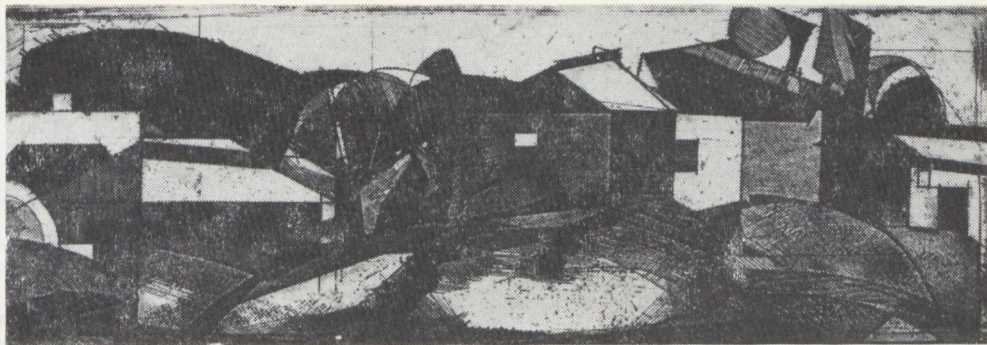
Somszkői Ödön: TÉL

Czinke Ferenc: A VÁROS GYÖKEREI IV;

Iványi Ödön: A RÉGI TARJÁN

Tóth Imre: BORHÁZAK

Szujó Zoltán: BOLONDÓRA (illusztráció)

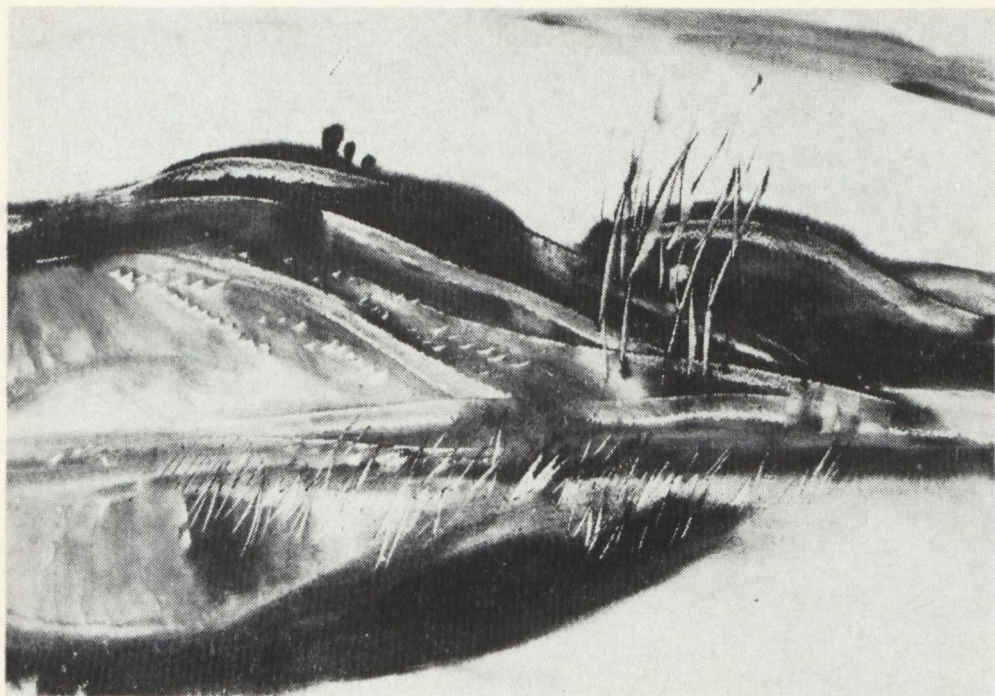
Hibó Tamás: A VÁROS

Pataki József: ÚTON

Jánosy Ferenc: ÉVA

Péti Zoltán: CSEND

Lapzárta után:

ÖRÖMMEL ÉRTESÜLTÜNK ARRÓL, HOGY A
MEGYÉNKBEN, SALGÓTARJÁNBAN ÉLŐ ÉS ALKOTÓ
LÓRÁNT JÁNOS SZOT DÍJAS FESTŐMŰVÉSZT A MŰVELŐDÉS-
ÜGYI MINISZTER **MUNKÁCSY MIHÁLY** DÍJBAN RÉSZESÍTETTE.
Köszöntjük a Művészt és kívánunk alkotómunkájában további sikereket!

Szerkesztő bizottság